

JOSEP PERARNAU I ESPELT

EL TEXT PRIMITIU DEL
DE MYSTERIO CYMBALORUM ECCLESIAE
D'ARNAU DE VILANOVA

En apèndix, el seu *Tractatus de tempore adventus Antichristi*

1. INTRODUCCIÓ

En el darrer volum d' «ARXIU DE TEXTOS CATALANS ANTICS», el lector pot trobar la notícia d'haver estat individuat l'exemplar del *De mysterio cymbalorum Ecclesiae* d'Arnau de Vilanova, que tot el fa pensar destinat a ésser ofert a Bonifaci VIII; també la que el text que hi és copiat presenta totes les característiques d'ésser anterior al que hom considera definitiu i es troba en la gran recopilació d'escrits teològics arnaldians anteriors al 1305, l'actual Vat. lat. 3824.¹

Atesa aquesta qualitat d'ésser el text primitiu ha semblat que seria convenient d'oferir-lo als lectors, fent així més lleu l'espera de l'edició del text definitiu, de tants d'anys promesa.² Però com que el *De mysterio cymbalorum Ecclesiae* no és res més que una nova presentació³ de la tesi formulada, publicada, soferta i defensada durant els darrers anys del segle XIII (1297-1300) pel mateix Arnau en el *De tempore adventus Antichristi*, també ha semblat convenient d'acompanyar l'esmentat text primitiu del *De mysterio cymbalorum Ecclesiae* amb una senzilla transcripció del *De tempore...*, a fi que el possible lector tingui a l'abast de la mà els dos textos que contenen el pensament escatològic d'Arnau de Vilanova en els anys 1297-1301.

Dues raons semblen justificar la publicació conjunta dels dos textos, ultra el fet substantiu de llur edició. La primera és la circumstància que fins ara tant l'un com l'altre no havien estat mai publicats sencers i que només del primer n'havien estat editats fragments considerables. L'altra és que a

1. Josep PERARNAU I ESPELT, *L'exemplar del De mysterio cymbalorum d'Arnau de Vilanova ofert a Bonifaci VIII*, dins «Arxiu de Textos Catalans Antics», VI (1987), 299-303.

D'altra banda, qualche notícia relativa a Arnau de Vilanova es troba en *Noves dades biogràfiques d'Arnau de Vilanova* dins la secció «Notes i Documents» del present volum.

2. Hom pot veure la notícia del compromís d'editar les obres religioses llatines d'Arnau de Vilanova dins «Analecta Sacra Tarraconensia», XLIV (1971), 410-411.

3. Vegeu més avall l'apartat 4 d'aquesta introducció, *El segon tractat*.

ells dos es referirien en el futur, si no tots, sí certament alguns dels teòlegs europeus que durant anys polemitzarien amb Arnau o contra ell entorn de les seves tesis escatològiques.

I com que aquest ressò internacional de la tesi escatològica arnaldiana és un detall que fins ara ha estat poc estudiat, també ha semblat convenient de destinar un dels articles d'aquest volum a publicar el «Quodlibet» que, ja difunt Arnau de Vilanova, l'any 1313 dedicaria al tema un altre famós teòleg català, Guiu Terrena,⁴ i en apèndix a aquest segon article els fragments de tres teòlegs, ben coneguts, per no dir famosos, del seu temps, que prengueren posicions entorn a l'esmentada tesi escatològica d'Arnau.

2. LES PECES DE LA CONTROVÈRSIA

Recordem, doncs, que aprofitant una estada a París, missatger de Jaume II de Catalunya-Aragó —una missatgeria aleshores no reeixida, però que madurà en l'agració definitiva de la Val d'Aran a Catalunya⁵—, el nostre pro-

4. Vegeu l'article que segueix aquest, amb les corresponents indicacions bibliogràfiques.

5. Les instruccions per a l'ambaixada es troben dins Heinrich FINKE, *Acta Aragonensia. Quellen zur deutschen, italienischen, französischen, spanischen, zur Kirchen- und Kulturgeschichte aus der diplomatischen Korrespondenz Jaymes II. (1291-1327)*, I, Berlín 1908, 452-453. La seva qualitat d'ambaixador és repetidament reafirmada pel mateix Arnau, no sols en el *De tempore adventus Antichristi*, l. 1347-1348, ans encara en les protestes davant el rei de França i davant els teòlegs de París, no menys d'onze vegades en la primera, amb expressions com aquestes: «...ex parte regis Aragonie et ut nuntius eius actu...» o «...sim paratus iter arripere et finem imponere legationi...»; i tres en la segona, publicades per Marcelino MENÉNDEZ Y PELAYO, *Historia de los heterodoxos españoles*. Edición ordenada y anotada por Adolfo BONILLA Y SANMARTÍN, III, *Apéndices*, Madrid, Librería General de Victoriano Suárez 1917, LXXIV-LXXXIII; les frases transcrites pertanyen a les pàgines LXXVII i LXXVIII respectivament. El tema de l'ambaixada a França ha estat tocat per autors posteriors, alguns d'ells deixebles de Heinrich Finke, com és ara Paul DIEPGEN, *Arnald von Villanova als Politiker und Laientheologe* (Abhandlungen zur Mittleren und Neueren Geschichte 9), Berlín 1909, 10-22 (*Arnald als aragonesischer Gesandter in Paris. Seine ersten theologischen Schriften*); Karl A. WILLEMSEN, *Der Kampf um das Val d'Aran. Ein Beitrag zur Geschichte der diplomatischen Beziehungen zwischen Aragon und Frankreich um die Wende vom 13. zum 14. Jahrhundert*, dins «Gesammelte Aufsätze zur Kulturgeschichte Spaniens», 6 (1937), 142-224, en particular 150-151; i Juan REGLÀ CAMPISTOL, *Francia, la Corona de Aragón y la frontera pirenaica. La lucha por el Valle de Arán (siglos XIII-XIV)* (CSIC. Escuela de Estudios Medievales. Publicaciones de la Sección de Barcelona, n° 13), I, Madrid 1951, 90-100 (*La embajada de Arnaldo de Vilanova y el fracaso de las negociaciones de 1300-1301*) i II, 25, carta de Jaume II, datada el 17 d'octubre del 1300, segons la qual Felip el Bell i Arnau acordaren d'encomanar l'afer a una comissió.

tagonista publicà i diposità en l'obrador del «stationarius» de l'Estudi General de París⁶ un exemplar del *De tempore adventus Antichristi* en la seva versió primitiva.⁷

Aquell petit tractat fou com una bomba que provocà explosions múltiples i esglaonades, tant en el temps com en l'extensió a tot l'Occident europeu.

La primera, sobtada i fulminant, fou un procés —i tots els elements de judici porten a pensar que fou un procés «in causa fidei», és a dir, inquisitorial—, instat per mestres de la Facultat de Teologia parisenca davant el bisbe de la ciutat. El procés anà acompanyat de presó. Arnau en protestà davant el rei —l'emparaven els salconduits reials, normals a favor d'una persona en missió diplomàtica— i n'apel·là al papa Bonifaci VIII.⁸

6. ARNAU DE VILANOVA, *Antidotum contra venenum effusum per fratrem Martinum de Atheca, praedicatorum*, Vat. lat. 3824, f. 243^d: «...nec saltem in stationibus generalium studiorum posuit eam (*scripturam*), ut ego feci...»; es refereix a París i a Montpeller (i potser a Lleida, cosa que demanà en la carta a Jaume II de Catalunya-Aragó en enviar-li un exemplar del *De mysterio cymbalorum Ecclesiae*, tal com hom pot veure dins Joaquín CARRERAS ARTAU, *Del epistolario espiritual de Arnau de Vilanova*, dins «Estudios Franciscanos», 49 (1948), 406).

Una primera informació global entorn de la situació de la facultat de teologia de París en aquell moment es pot trobar en l'article de P[alémon] GLORIEUX, *Notices sur quelques théologiens de Paris de la fin du XIII siècle*, dins «Archives d'Histoire Doctrinale et Littéraire du Moyen Âge», III (1928), 201-238.

7. En realitat foren almenys dos els exemplars que sortiren de mans d'Arnau, car el canceller del bisbat de París en demanà un altre per a còpia, el qual, segons que aquest digué, passà als teòlegs i no fou restituit al mestre, extrem que consta oficialment en la protesta contra els teòlegs, citada en la nota 5, LXXIX-LXXXII.

8. Totes les notícies que tant en la segona part del *De tempore adventus Antichristi*, l. 1345-1462, com en les protestes esmentades en la nota 5, forneix Arnau sobre l'esmentat procés i sobretot el detall que no es parés ni en virtut de l'apel·lació a la Santa Seu, cosa ben clara en les línies citades, indiquen que aquell fou un procés «sine strepitu et figura iudicii», en el qual no calia observar cap formalitat legal, característica que es donava en el procés inquisitorial o «in causa fidei». En la *Protestatio facta Perusii coram camerario Summi Pontificis* el mateix Arnau, segurament sense pensar-s'ho, confirma que aquell fou un procés inquisitorial o «in causa fidei» en reconèixer que hom ja l'acusava de relapse: «Dico etiam quod quicumque propter resumptam materiam prelibati operis (*De mysterio cymbalorum Ecclesiae*) dixerit me relapsus..., cum in tractando materiam operis supradicti (*De tempore adventus Antichristi*) nullo modo fuerim lapsus a sinceritate catholice fidei, constat secundum iura quod in resumendo prefatam materiam vere non sum relapsus», Vat. lat., 3824, f. 215^{cd}; cf. Heinrich FINKE, *Aus den Tagen Bonifaz' VIII* (Vorreformationsgeschichtliche Forschungen II), Münster, Aschendorff 1902), *Quellen*, CXCIV: «lapsus»-«relapsus» és situació específica del procés inquisitorial o «in causa fidei», en el qual el «lapsus» es podia escapar abjurant l'error, però el «relapsus» no tenia escapatorià.

Sembla que l'apel·lació al papa fou presentada a través de mestre Jacme Albí, tal com diu l'*Apologia de versutiis ac perversitatibus pseudotheologorum ac religiosorum*: «...assertiones de ultimis temporibus seculi, quas per ministerium vestrum presentavi Romane sedi...», Vat. lat., 3824, f. 137^d.

Si la reacció del procés fou una conseqüència inesperada, la polèmica amb els teòlegs professionals devia ésser objectiu intencionadament cercat per mitjà d'aquella forma de publicació. I no es féu esperar.

I així tenim: la «quaestio» de PÈIRE CROS D'AUVERGNE, *Utrum Antichristus sit venturus in brevi*,⁹ totalment contrària a Arnau, però alhora important perquè sembla altaveu de les raons dels teòlegs esmentats; i un opuscle de Jean QUIDORT DE PARÍS, *Tractatus de Antichristo et eius temporibus*,¹⁰ parcialment favorable al nostre autor.

Alhora, aquest revisava el seu tractat i li afegia tota una segona part, en la qual responia a les objeccions dels mestres parisencs.¹¹

En virtut de l'apel·lació al papa, la qual, almenys en part, fou redactada per escrit, els teòlegs enviaren a Roma les proposicions del *De tempore adventus Antichristi*, que consideraven condemnables, i Arnau presentà a Bonifaci VIII la redacció definitiva del mateix tractat, cosa que provocà nou procés i nou empresonament, ara en cort romana, el qual, acompanyat de l'explosió airada d'un papa enfurismat i del manament de no escriure més sobre el tema,¹² confirmà la qualificació de «temerària» aplicada a la doctrina bàsica del *De tempore adventus Antichristi*.

9. Sobre Pierre CROS D'ALVÈRNIA, ultra les notes que li són dedicades en els diccionaris teològics («Dictionnaire de Théologie Catholique», «Lexikon für Theologie und Kirche»), hom pot veure Palémon GLORIEUX, *Répertoire des maîtres en théologie de Paris au XIIIe siècle*, París, Vrin 1933, 412-417, núm. 210; William DUNPHY, *Two Texts of Peter of Auvergne on a Twofold Efficient Cause*, dins «Mediaeval Studies», XXVI (1964), 286-301; Anthony J. CELANO, *Peter of Auvergne's Questions on Books I and II of the Ethica Nicomachea: A Study and Critical Edition*, dins «Mediaeval Studies», XLVIII (1986), 1-110, on hom pot trobar la bibliografia precedent, a la qual pot afegir tant l'article de Dunphy com els següents: B. G. GUYOT, *Quodlibet I, q. 17*, dins «Archives d'Histoire Doctrinale et Littéraire du Moyen Âge», XXVIII (1961), 153-158, publicat a tall de complement d'Yves M. J. CONGAR, *Aspects ecclésiologiques de la querelle entre mendicants et séculiers dans la seconde moitié du XIIIe siècle et le début du XIVe*, *ibid.*, 35-151.

10. Com per a l'anterior, hom pot veure els diccionaris i GLORIEUX, 189-193, núm. 60. Hom pot veure encara *Le Correctorium Corruptorii «Circa» de Jean Quidort de Paris*. Édition critique par Jean-Pierre MÜLLER (Studia Anselmiana XII/XIII), Roma 1941, XL i 292 pp.; JEAN DE PARÍS (QUIDORT), *Commentaire sur les Sentences. Reportation. Livre I*. Édition critique par Jean-Pierre MÜLLER (Studia Anselmiana XLVII), Roma 1961, XL i 526 pp.; i *Livre II...* (Studia Anselmiana LII), Roma 1964, XLII i 270 pp.; i Fritz BLEIENSTEIN, *Johannes Quidort von Paris. Über königliche und päpstliche Gewalt (De regia potestate et papali)*. Textkritische Edition mit deutscher Übersetzung (Frankfurter Studien IV), Stuttgart, Ernst Klett Verlag 1969, 360 pp.; i J. H. MARTIN, *The Eucharistic Treatise of John Quidort of Paris*, dins «Viator», VI (1975), 195-240.

11. Vegeu en aquesta introducció l'apartat 3.b., *Les parts del tractat*.

12. En la protesta presentada al rei de França, citada en la nota 5, LXXV, el mateix Arnau afirma que «...totum collegium (theologorum)... per eundem episcopum (Parisiensem) fecit pronuntiari (notulos, quos in opere meo notaverat impugnandos) dampnandos non ut erroneos, sed ut temerarie assertos...». L'Apologia de versutiis... és més precisa:

Un any més tard, però, el 1301, el mateix Arnau reprenia la temàtica, ara «sub alio stilo», tal com diu ell mateix,¹³ i jo traduiria: amb un ull mirant el papa Bonifaci VIII i amb un altre els teòlegs que l'havien fet encausar. Aparentment, el tractat era resposta a una consulta sobre el tema de l'expectativa de l'Anticrist adreçada al mestre pel prior i els monjos de la nostra cartoixa de Scala Dei:¹⁴ Fou el *De mysterio cymbalorum ecclesiae*, objecte principal d'aquesta edició. Simultàniament, mestre Arnau de Vilanova era nomenat «arquiatria», és a dir, metge pontifici.¹⁵

Fins a tal punt mestre Arnau considerava aquest tractat com l'exposició madura i fidedigna del seu pensament, que n'encarregà, ultra la destinada a Bonifaci VIII, presa com a base de la present edició,¹⁶ i la tramesa als car-

«...totum collegium theologorum Parisius, in capella Sancti Dionisii de Passu, aperta confessione concessit quod assertiones erant possibilis veritatis et catholice tradite. Qua confessione non obstante, dixerunt esse temerarium divulgare ipsas et noluerunt tolerare quod postmodum Romana ecclesia toleravit...», Vat. lat., 3824, f. 140°. Quant a Bonifaci VIII, vegeu la llarga exposició dels fets en la *Protestatio, praesentatio ac supplicatio ad Benedictum XI*, dins FINKE, *Aus den Tagen...* (cit. en la nota 8), *Quellen*, CLXXVII-CLXXVIX i en el manuscrit acabat de citar, f. 204^s-207^b: «...adiecit minas et terroris sagittas...». Hom pot veure una exposició de la doctrina relativa a les «notes o qualificacions teològiques» en Sixtus CARTECHINI, *De valore notarum theologiarum et de criteriis ad eas dignoscendas* (Ad usum privatum auditorum), Roma 1951, 230 pp.

13. L'expressió es troba en la *Praesentatio facta Burdegaliae coram summo Pontifice Clemente V*, Vat. lat. 3824, f. 255^c, i és reproduïda per FINKE, *Aus den Tagen...*, (citada en la nota 8) *Quellen*, CCIV. En la *Protestatio, praesentatio ac supplicatio ad Benedictum XI*, el mateix Arnau explica les vicissituds de la redacció del tractat, ff. 207^c-209^b del manuscrit i CLXXXIX-CLXXXII de FINKE, *Aus den Tagen...*, *Quellen*.

14. Tenint en compte les raons reals de l'elaboració del *De mysterio cymbalorum Ecclesiae*, explicades en la *Protestatio...* acabada d'esmentar, malgrat la prohibició formal del papa de no escriure més sobre el tema, el fet de la resposta a la consulta de la cartoixa de Scala Dei és un detall simplement anecdòtic. Una carta de Guerau d'Albalat a Jaume II de Catalunya-Aragó narra l'estat de nerviosisme en el qual vivia Arnau de Vilanova l'estiu del 1301 a la Sgurgola, prop Anagni, temporada durant la qual redactà el *De mysterio cymbalorum...*; el fragment de la carta esmentada ha estat publicat per Heinrich FINKE, *Arnaldo de Villanova en la corte de Bonifacio VIII*, dins «Boletín de la Real Academia de Buenas Letras de Barcelona», I (1901-1902), 24-25 i dins *Aus den Tagen...* (cit. en la nota 8), *Quellen*, XXVI-XXXVII.

15. Vegeu sobre aquest esdeveniment impensat i sobre algunes de les seves raons, ultra allò que el mateix Arnau en diu en la *Protestatio...* a Benet XI, «ad ministerium corporalis obsequii fuit ex improviso ac subito introductus...», FINKE, lloc darrerament citat CLXXIX i f. 207^c del Vat. lat. 3824, l'article d'Agostino PARAVICINI-BAGLIANI, resumit dins ATCA, IV (1985), 583, núm. 2149. Ni el nomenament ni l'activitat mèdica d'Arnau de Vilanova no han deixat rastre en la documentació contemporània de l'Arxiu Secret Vaticà, car el mestre no és esmentat en el *Registrum Bonifacii pape VIII*, tal com hom pot veure dins *Les registres de Boniface VIII* (Bibliothèque des Écoles d'Athènes et de Rome, II série I-IV), París 1907-1934.

16. Vegeu l'acabament d'aquesta introducció, 6. *La nostra edició*.

toixans de Scala Dei, tretze còpies més, que envià a d'altres tants destinataris de França, d'Occitània i de Catalunya.¹⁷

De moment, Arnau havia vençut els teòlegs parisencs, en obtenir que les seves doctrines fossin considerades «dicta scolastica, quorum examini conflictus tantum scolasticus et coram iudice scolastico debebatur.»¹⁸ I així assistirem a una autèntica polèmica teològica, que durarà quinze anys i serà molt aspra en la seva primera etapa, fins al 1305.

Per la seva banda, al cap de poc mestre Arnau completava el seu pensament escatològic proposant la mecànica de preparació a les escomeses del màxim Anticrist en la *Philosophia catholica et divina tradens artem annihilandi versutias maximi Antichristi et omnium membrorum eius*. El tractat, acompanyat d'una carta per a cada destinatari, fou tramès a Bonifaci VIII i al col·legi cardenalici.¹⁹

Si fins aleshores la polèmica antiarnaldiana era protagonitzada pels mestres seculars de la Facultat de Teologia parisenca, després del *De mysterio cymbalorum* s'hi associaren els teòlegs de l'«Ordo Fratrum Praedicatorum», entre els quals ens consta que figuraren el català Bernat de Puigcerçós, el provençal Joan Vigorós i l'aragonès Martín d'Ateca.

La reacció d'Arnau fou no el silenci, sinó la resposta i no una resposta qualsevol, ans cada vegada més durament polèmica, primer amb un tractat genèric, l'*Apologia de versutiis et perversitatibus pseudotheologorum et religiosorum*.²⁰ I a mesura que coneixia de forma més detallada les raons de cada un dels contrincants, contestava de faísó personal:

17. Cal rectificar definitivament la versió de les coses donada per Josep M. POU I MARTÍ, *Visionarios, beguinos y fraticelos catalanes*, Vic 1930, 48, recentment repetida per Harold LEE, *Scrutamini Scripturas: Joachimist Themes and Figurae in the Early Religious Writings of Arnald of Vilanova*, dins «Journal of the Warburg and Courtauld Institutes», 37 (1974), 35, segons la qual les lletres haurien acompanyat el *De tempore adventus Antichristi*. El mateix Arnau diu taxativament que eren destinades a acompanyar el *De mysterio cymbalorum Ecclesiae* en la *Protestatio, praesentatio ac supplicatio ad Benedictum XI* i el fragment corresponent ja fou publicat per FINKE *Aus den Tagen...* (cit. en la nota 8), *Quellen*, CLXXXI. Les dites lletres foren publicades per Joaquim CARRERAS I ARTAU, *Del epistolario...* (citat en la nota 6), 392-406. Assenyalem que el ms. de Roma, Corsiniana 40. E. 3 (vegeu la nota 1) conté només el *De mysterio cymbalorum Ecclesiae* i a continuació les cartes que l'acompanyaren, i que en Vat., Borgh. 205, aquestes també són escrites a continuació del mateix tractat.

18. *De tempore adventus Antichristi*, l. 1372-1374.

19. El tractat és inèdit i tinc la intenció de publicar-lo en el volum següent d'aquest anuari. La lletra adreçada a Bonifaci VIII fou publicada per FINKE, *Aus den Tagen...* (cit. en la nota 8), *Quellen*, CLX-CLXII, el qual en la mateixa obra també ofereix fragments de l'adreçada als cardenals, CLXII-CLXIII.

20. Pàgines inèdites, entre d'altres, en els manuscrits Vat., Borgh. 205, ff. 97-116; i Vat. lat. 3824, ff. 135^d-160^a; en transcriví alguns fragments FINKE, *Aus den Tagen...* (cit. nota 8), CLXIII-CLXXII.

primer a Bernat de Puigcercós, del qual consta que no sols predicà a Castelló d'Empúries,²¹ ans encara que escriví una «cedula», és a dir, un full, que llegí davant el bisbe de Girona, Bernat de Vilamarí,²² als quals Arnau adreçà els

Casus eulogii subsequentiis

Eulogium de notitia verorum et pseudo-apostolorum

Prima denuntiatio Gerundensis

Secunda denuntiatio Gerundensis

*Denuntiatio tertia contra eundem fr. Bernardum de Podio Cercoso, praedicatorum.*²³

El convent dominicà de Girona entrà en la discussió amb una *Quaerimonia coram episcopo Gerundensi contra magistrum Arnaldum de Villanova*.²⁴

També s'introduí en la polèmica fra Martín d'Ateca, del qual consta que escriví un *Tractatus contra denuntiationes Gerundenses*, escrit que, només amb moltes dificultats i amb una operació més o menys novel·lesca, pogué ésser conegut de mestre Arnau.²⁵

21. En la tercera denúncia de Girona, Arnau parla de «...duos errores gravissimos, quos frater B. de Podio Cercoso nuper, ut publice fertur, seminavit apud Castellionem Empuriarum et in locis vicinis... Nam dixit, ut fertur, in publico sermone...», Joaquín CARRERAS ARTAU, *La polémica gerundense sobre el anticristo entre Arnau de Vilanova y los dominicos*, dins «Anales del Instituto de Estudios Gerundenses», V (1950), 56; la frase correspon al Vat. lat. 3824, f. 173va.

22. «...supradictus frater B(ernardus)...legerit coram vobis quandam scripturam vel cedula[m] continentem obiectiones contra dicta meorum editionum...», *Secunda denuntiatio Gerundensis*, (CARRERAS [cit. en la nota anterior], 53-54).

23. Tots cinc textos han estat publicats per Joaquim CARRERAS I ARTAU en l'article citat en la nota 21, 33-58: *Casus*, 33-34; *Eulogium*, 34-44; *Denuntiatio*, 44-52; *Denuntiatio secunda*, 52-54; (*Denuntiatio tertia*), 54-58. El títol de la tercera denúncia consignat en el text és el que figura en el Vat. lat. 3824, f. 172^r, en el peu de pàgina a tall de pauta per al rubricador o potser a tall de recordatori perquè s'havia oblidat aquella rúbrica en el dit f. 172^r.

24. En la denúncia tercera, Arnau fa referència a una «querimoniam contra me propositam per fratres predicatorum conventus Gerundensis...», loc. cit., 55. Puc afirmar que a l'Arxiu Diocesà de Girona no sembla haver-se conservat cap d'aquests documents, tot i que els registres sistemàtics comencen els anys del pas del segle XIII al XIV.

25. És el mateix Arnau qui conta les peripècies dels catalans presents en cort papal, en aquell moment a Perusa, a fi de poder copiar les pàgines de Martín d'Ateca, que els dominicans es negaven a ensenyar a ningú, en l'*Antidotum contra venenum effusum per fratrem Martinum de Ateca, praedictorem*, Vat. lat. 3824, f. 237^{cd}: «Ego...studui ferventer copiam habere, nec potui. Nam ex quo patuit adversariis quod ego sollicitabam compatriotas meos ut facerent me habere, numquam postmodum quisquam eorum potuit obtinere quod ad legendum per horam ei concederetur. Sed Deus, qui congruis temporibus cuncta servat, post regressum meum a curia fecit quod quidam de servis suis ingeniatu[m] est subtilissime quod, dum custodes illius thesauri dormirent, subtraxit eisdem et mihi communicavit»; cf. també allò que en diu el *Gladius iugulans thomatistas*, Vat. lat., 3824, f. 182^{b-d}.

I així, abans que el mestre pogués respondre, un partidari seu, qualificat per ell d' «angelus», publicà una resposta al tractat de Martín d'Ateca, en la qual, segons Arnau, «lucide manifestat, in scriptura quam edidit contra illam, omnia predicti fratris deliramenta».²⁶

Poc després, encara, Arnau tornava sobre el tema amb la *Confessio Ilerdensis de spurcitiis pseudo-religiosorum*, adreçada al metropolità de la província eclesiàstica Tarraconense i als seus sufraganis, reunits en Concili Provincial a Lleida el 1303.²⁷

També contestà als atacs del dominicà Joan Vigorós, el qual almenys publicà un escrit de polèmica antiarnaldiana, el títol del qual ens és desconegut, però sabem que començava: «Si separaveris praetiosum a vili, quasi os meum eris». Mestre Arnau li dedicà:

una carta, perduda, a Jacme Albí, canonge de Digna, també metge, amic i confident d'Arnau;²⁸

el *Gladius iugulans thomatistas*,²⁹ tractat que fou presentat al bisbe de Marsella, acompanyant la

Prima denunciatio facta Massiliae;³⁰

la *Carpinatio poetriaae theologi deviantis*, dedicada a un canonge de la col·legiata de Cardona, del qual només sabem que es deia Marcel.³¹ Aquest escrit, directament destinat a refutar el tractat de Joan Vigorós, sense però anomenar el contrincant, també fou presentat al bisbe de Marsella amb la

26. Immediatament després del fragment anterior, el text diu: «Reperi etiam quod uni de suis angelis dederat iam sapientie spiritum ad iudicandum de contentis in eo, qui lucide manifestat in scriptura, quam edidit contra illam, omnia predicti fratris deliramenta», f. 237^d.

27. Escrit inèdit en el manuscrit Vat. lat. 3824, ff. 175^v-180^r.

28. L'incipit del tractat de Joan Vigorós consta en la *Denuntiatio secunda facta Massiliae cum Carpinatione*, inèdita al Vat. lat. 3824, f. 192^c; cf. FINKE, *Aus den Tagen...* (cit. en la nota 8), *Quellen*, CXXIII. L'existència d'una lletra d'Arnau de Vilanova a Jacme Albí anterior a l'*Apologia de versutiis atque perversitatibus pseudotheologorum et religiosorum*, datada de la segona meitat del 1302, consta per aquest pas: «Cum autem obiciunt vobis quod de medicina debetis vos intromittere et non de theologia, et spernunt veritatem, que procedit de ore vestro, iam scripsi vobis quod istud...», Vat. lat. 3824, f. 147^{c-d}; remarcuem que l'autor del *Tractatus quidam in quo respondetur obiectionibus que fiebant contra tractatum Arnaldi de adventu Antichristi* no reporta la cèlebre frase com a adreçada a Arnau, encara que potser també ho fou, tal com hom pot veure per a tots dos extrems en Miquel BATLLORI, *Dos nous escrits espirituals d'Arnau de Vilanova. El ms. joaquimític A.O.III.556.A de l'Arxiu Carmelità de Roma*, dins *Analecta Sacra Tarraconensia*, 28 (1955), 63, text i nota 40.

29. Tractat sembla que encara inèdit dins el Vat. lat. 3824, ff. 181^c 192^b; Cosimo Reho l'estudià i en preparà l'edició crítica en la seva tesi presentada a la Universitat de Bari.

30. Inèdita en el Vat. lat. 3824, ff. 180^b-181^b.

31. Inèdita en el Vat. lat. 3824, ff. 193^c-202^a.

*Denuntiatio secunda facta Massiliae, cum Carpinatione.*³²

Finalment, la *Tertia denuntiatio facta Massiliae* feia públic i denunciava formalment l'autor del tractat antiarnaldia, Joan Vigorós.³³ Era l'any dels fets d'Anagni i de la mort de Bonifaci VIII, el 1303. La polèmica sembla que de moment s'apaivagava, car només és recordada per la *Protestatio, praesentatio ac supplicatio ad Benedictum XI*,³⁴ adreçada al nou papa i, després de la ràpida mort d'aquest, per la *Protestatio facta Perusii coram domino camerario sedis apostolicae* en situació de seu vacant.³⁵

Contra el tercer dominic, fra Martín d'Ateca, el tractat del qual, tal com ja sabem, arribà amb moltes dificultats a mans de mestre Arnau, aquest escriví l'*Antidotum contra venenum effusum per fr. Martinum de Ateca, praedicatorum*.³⁶

Segurament no en tenia consciència, però quan el 10 de juliol del 1305, el mateix mestre resumí davant Jaume II de Catalunya-Aragó i la seva cort, en llengua catalana, el seu missatge escatològic en l'anomenada *Confessió de Barcelona* (en un primer moment, hom la intitulà, en llatí, *Super facto adventus Antichristi*), presentava la síntesi de cinc anys de polèmica, car, almenys de moment, aquesta s'ensopiria.³⁷

Uns quants dies més tard, en efecte, sortia elegit papa un amic personal d'Arnau, Bertran de Got, que prengué el nom de Climent V. Tal com havia fet amb els antecessors del nou apostoli, també a aquest repetiria el mestre, en la *Praesentatio facta Burdegaliae coram summo pontifice Clemente V*, el seu desig que la Santa Seu clarifiqués la veritat del seu missatge escatològic. A diferència dels antecessors, el nou papa no sols manifestà la seva estimació de la persona d'Arnau, ans encara acceptà la petició «adiiciens idem domi-

32. Inèdita en el Vat. lat. 3824, ff. 192^b-193^b.

33. Inèdita en el Vat. lat. 3824, ff. 202^b-204^b: «Prima (additio) est quod ille tractatus est editus a fratre Johanne Vigorosi, provinciali fratrum predicatorum Provincie...», f. 202^{b-c}; entre els testimonis figura el conegut Jacme Albí, f. 204^b.

34. Còpia manuscrita en el Vat. lat. 3824, ff. 204^c-214^c; àmplia transcripció dins FINKE, *Aus den Tagen...* (cit. nota 8), CLXXVII-CXCII.

35. Còpia manuscrita en el Vat. lat. 3824, ff. 214^d-217^c; transcripció completa dins FINKE, *ibid.*, CXCII-CXCVII; l'escrit és interessant, entre d'altres raons, perquè ofereix la llista dels escrits religiosos publicats per Arnau de Vilanova fins al 1304; aquest fragment fou transcrit per POU I MARTÍ, *Visionarios...* (cit. en la nota 17), 41.

36. Còpia manuscrita inèdita dins el Vat. lat. 3824, ff. 237^c-254^c; cf. *ibid.*, f. 182^{b-c}.

37. Còpia manuscrita del segle XV (¿perduda?) a Morella, Arxiu Arxiprestal I, peça núm. 37, de sis folis; el volum fou descrit per Manuel BETÍ BONFILL, *Notícies de dos manuscrits de l'Arxiu Arxiprestal de Morella*, dins «Butlletí de la Biblioteca de Catalunya», IV (1917), 46-67; les dades sobre la *Confessió de Barcelona* es troben en la pàgina 57, núm 37; edicions de Ramon d'ALÓS, Barcelona 1921: BATLLORI, Barcelona 1947, 101-139.

nus papa quod opera per ipsum magistrum Arnaldum eidem reddita diligenti examinatione ac maturo consilio indigebant, nec constabat eidem, ut dixit, quod essent a Deo, nec noverat quicquam de tenore ipsorum et ideo ipse nec approbabat nec reprobabat ad presens, sed recipiebat ea et examini ac iudicio suo et sedis apostolice reservabat».³⁸

La darrera paraula és la més important. Reservades les obres escatològiques d'Arnau de Vilanova al judici de la Santa Seu, és normal que la polèmica s'esmortéis, cosa que féu en els anys del pontificat de Climent V (1305-1314), durant els quals també moria mestre Arnau de Vilanova.

Per això, els tractats o escrits sobre el tema, publicats fins al 1313, han perdut l'agror i han recobrat la fesomia pròpia de les pàgines expositives d'idees, de raons i d'arguments.

Per part arnaldiana, tant si fos realment del mestre com si no, podria pertànyer a aquesta època l'*Expositio capituli XXIV evangelii Matthaei*.³⁹

Per part dels teòlegs, trobem primerament el tractat d'un anglès, mestre HENRY OF HARCLAY, *Utrum astrologi vel quicumque calculatores possint probare secundum adventum Christi*, on no manquen pàgines clarament crítiques de les doctrines i de les intencions arnaldianes.⁴⁰

L'any 1310, Nicolau de Lira, en canvi, es manifestava condicionalment favorable a la tesi central d'Arnau, la del recompte dels anys que mancaven per a la gran persecució del màxim Anticrist. El fragment de la «quaestio» *Utrum possimus scire an Antichristus sit natus vel non natus adhuc*,⁴¹ relatiu

38. Còpia manuscrita en el Vat. lat. 3824, ff. 254^d-261^d; text dissortadament incomplet, car en fou arrebatat un foli, el 256; FINKE, *Aus den Tagen...* (cit. nota 8), CXCVII-CCI en publicà fragments. Era el 24 d'agost del 1305. L'inquisidor de la corona catalano-aragonesa continuava l'atac, àdhuc dins la casa reial, tal com demostra la carta de Jaume II de Catalunya-Aragó a Aimerico di Piacenza, mestre general dominicà, del 18 novembre 1305, publicada per Marcelino MENÉNDEZ Y PELAYO, *Historia de los Heterodoxos Españoles* (vol. cit. en la nota 5), *Apéndices*, CXVII-CXVIII (cal corregir el regest, amb el qual Menéndez y Pelayo encapçala la dita carta, car el seu destinatari no era l'«inquisidor Eymerich», el qual trigaria encara uns quants anys a néixer).

39. Atribuïda explícitament a Arnau en la rúbrica del ms. de Roma, Collegio Carmelitano S. Alberto, ms. A. O. III. 556. A, ff. 70^a-84^d (incomplet), tal com hom pot veure en Miquel BATLLORI, *Dos nous escrits...* [citat en la nota 28], 54 i 70. L'autenticitat arnaldiana em sembla, pel cap baix, dubtosa, tal com ja vaig manifestar en el meu *Dos tratados espirituales de Arnau de Vilanova en traducción castellana medieval* (Publicaciones del Instituto Español de Historia Eclesiástica. Estudios 26), Roma 1976 (1978), 5-6, nota 6 i 7; o dins «Anthologica Annua», 22-23 (1975-1976), 481-482, notes 6 i 7.

40. Franz PELSTER, *Die Quaestio Heirichs von Harclay über die zweite Anknunft Christi und die Erwartung des baldigen Weltendes zu Anfang des XIV Jahrhunderts*, dins «Archivio Italiano per la Storia della Pietà», I (1951), 25-82, en particular 33-36 (introducció) i 58-62 (text d'Henry of Harclay).

41. Sobre Nicolau de Lira, ultra la notícia de Lucas WADDING, *Scriptores ordinis minorum*, Roma 1806, 557-559, hom pot veure darrerament Heinrich RÜTTING, *Kritische Bemerkungen zu einer mittelalterlichen Biographie des Nicolaus von Lyra*, dins «Archivum

al problema cèntric del missatge arnaldia, és publicat més avall, en l'apèndix a les pàgines dedicades a Guiu Terrena. El *Contra divinatores et somniatores* d'Agostino Trionfo d'Ancona no enfoca directament el tema escatològic i per això no entra en aquest context.⁴²

Un any abans de la desaparició de Climent V, Guiu Terrena discutia públicament i escrivia, sense esmentar nominalment Arnau de Vilanova, però referint-se de forma sembla exclusiva als dos tractats publicats en aquest volum, la *Quaestio utrum per Sacram Scripturam possit cognosci tempus Antichristi*.⁴³ És editada en l'article que segueix el present.

Sembla que no gaire temps després de morts tant Arnau de Vilanova com Climent V i Ramon Llull, fou publicat un altre text totalment acadèmic, el *Tractatus quidam in quo respondetur obiectionibus quae fiebant contra tractatum Arnaldi de adventu Antichristi*.⁴⁴

Mort Climent V, cal suposar que la reserva papal restava sense efecte i, en conseqüència, s'abrivà altre cop la polèmica, ara però amb característiques molt diverses. En efecte, dos mesos després d'elegit el successor, Joan XXII (1316-1334), ja clarificada la trajectòria que seguiria el nou pontificat, era publicada a Tarragona el 6 de novembre del 1316 la sentència en la qual eren reprobades certes proposicions i doctrines de llibres escatològics, reformistes i espirituals de mestre Arnau de Vilanova i prohibida la tinença i lectura de pràcticament totes les seves obres de la temàtica esmentada.⁴⁵

Franciscanum Historicum», 60 (1967), 42-54 i Edward A. GOSSELIN, *A listing of the printed editions of Nicolaus de Lyra*, dins «Traditio», 26 (1970), 399-426.

42. Hom pot veure en la secció de «Recensions» del present volum la dedicada a la recentíssima edició d'aquesta obra.

43. Sobre Guiu Terrena vegeu les informacions aplegades en l'article següent.

44. Vegeu l'article de Miquel BATLLORI, *Dos nous écrits...* [citat en la nota 28], pàgines 54 i 57-70.

45. La sentència condemnatòria ha estat publicada en ocasions diverses i fins i tot segons dues redaccions, que no presenten diferències significatives. Josep BLANCH, *Archiepiscopologi de la Santa Església metropolitana de Tarragona*. Transcripció i prologació de Joaquim ICART. Primer volum. Tarragona, Agrupació de Bibliòfils 1951, 185-189, volum reproduït de forma anastàtica i en edició normal a Tarragona, Diputació Provincial 1985, podria haver copiat el seu text en l'arxiu dels arquebisbes de Tarragona, encara que no en diu res. En canvi, Jaume VILLANUEVA, *Viage literario a las Iglesias de España*. XIX. *Viage a Barcelona y Tarragona*, Madrid 1851, 320-329, fa constar que la seva font és el convent dominicà de Santa Caterina de Barcelona, és a dir, l'arxiu dels inquisidors medievals de la corona catalano-aragonesa; d'ell s'han limitat a copiar Marcelino MENÉNDEZ Y PELAYO, *Arnaldo de Vilanova, médico catalán del siglo XIII. Ensayo histórico*, Madrid, M. Murillo 1879, 222-235, d'on passà a la seva *Historia de los Heterodoxos Españoles* volum i edició citats en la nota 5, CXXIII-CXXIX (cal, però tenir present que no totes les edicions d'aquesta obra han reproduït la documentació aplegada en els seus apèndixs) i Francesco SANTI, *Gli «Scripta Spirituality» di Arnaldo di Villanova*, dins «Studi Medievali», XXVI (1985), 1006-1010, d'on també ha passat al seu *Arnau de Vilanova. L'obra espiritual* (Història i societat 5), València 1987, 283-298.

Ja no és coneguda cap publicació doctrinal, que s'encarés amb una sentència, certament vulnerable, ans només uns intents realitzats a València per amics d'Arnau de Vilanova a fi de fer respectar la reserva de l'examen dels llibres arnaldians a la Santa Seu, intents que no tingueren cap efecte.⁴⁶ Ben al contrari, el Concili Provincial de Tarragona del 1318 confirmà indirectament la sentència inquisitorial en prohibir tota mena de llibres teològics en llengua vulgar, justament als grups més sensibles a les doctrines arnaldianes.⁴⁷

Un fragment documental, salvat per pura sort en la coberta d'un manual notarial gironí, ens permet de saber que a Barcelona hom seguia discutint entorn de les idees escatològiques amb referència tant a escrits de fra Pèire Joan com de mestre Arnau de Vilanova. El fragment ara gironí és publicat en la secció de «Notes i Documents» d'aquest volum. La disputa devia produir-se entre el 1316 i el 1317.

Un no més ben identificat «frater Gentilis», que es procurà còpia del *De mysterio cymbalorum Ecclesiae* a París el mateix any en què fou publicat, uns quants anys després, en rellegir-lo, redactà algunes explicacions als successius paràgrafs del *Vae mundo in centum annis* (l. 947-989 de la nostra edició), conservades a Viena, Staatsbibliothek. Heinrich Finke, en donar-ne notícia, manifesta el seu parer que foren escrites abans del 1345.⁴⁸

En ella, sense referència expressa als nostres dos tractats (i em pregunto si la raó no és perquè aquests ja havien estat objecte de precedents sentències «in causa fidei» tal com hem dit en la nota 8), però amb indicació que la mateixa doctrina es trobava en quatre d'altres, posteriors al 1305 (la *Confessió de Barcelona*, el *Raonament d'Avinyó*, un *De la fi del món* en català, encara que el títol, *De fine mundi* no ho sigui, i la *Responsio ad Bernardum Sicardi*), hom afirmava de prohibir-los perquè «in omnibus enim istis de propinquo adventu Antichristi, et determinato tempore finis mundi temerarie et erronee loquutus est contra Scripturam Sanctam et doctores eius sive expositores; et in quibusdam, que in hiis libellis dixit, iam apparuit falsus denunciator».

46. El document notarial ha estat trobat i publicat per Mateu RODRIGO LIZONDO, *La protesta de València de 1318 y otros documentos inéditos referentes a Arnau de Vilanova*, dins «Dynamis. Acta Hispanica ad Medicinam Scientiarumque Historiam Illustrandam», I (1981), 241-273.

47. Encara que vénen a significar el mateix, Johannes Dominicus MANSI, *Sacrorum Conciliorum nova et amplissima collectio*, XXV, Venècia 1768, 628 dóna d'aquesta prescripció un text considerablement divers del que ha establert críticament Josep Maria PONS I GURI, *Constituciones conciliares tarraconenses*, dins «Analecta Sacra Tarraconensia», XLVIII (1975), 129, II. En tots dos textos, però, és prohibida possessió i lectura de «libros theologicos in vulgari» a qui eren el públic principal de mestre Arnau de Vilanova: als terciaris franciscans (versió Pons) o als beguins i beguines (versió Mansi).

48. Heinrich FINKE, *Aus den Tagen...* (citat en la nota 8), 218, nota 1; d'on depenen tant Josep M. POU I MARTÍ, *Visionarios, beguinos y fratricelos catalanes*, Vic 1930, 54, nota 1, com Francesco SANTI, *Gli «Scripta Spirituality»... i Arnau de Vilanova...* (citats en la nota 45), 985, nota 15 i 254, nota 15, respectivament.

La supervivència d'un nebot, hereu de confiança d'Arnau de Vilanova, el qual, des del monestir de Poblet, seguia defensant l'oncle encara entorn del 1330 d'una banda,⁴⁹ i les pàgines de Ponç CARBONELL, *Tractatus de mundi aetatibus et tentationibus et de Antichristo*,⁵⁰ datat el 1335, o les de Bernat OLIVER, *De inquisitione Antichristi*,⁵¹ certament anteriors al 1348, en què l'autor morí, i probablement al 1336, en què fou nomenat bisbe d'Osca, ens permeten d'afirmar que el tema de l'escatologia arnaldiana seguí viu, aparentment més o menys somort, en les nostres terres, cosa d'altra banda confirmada per l'existència de la *Summula seu breviliquium super Concordia Novi et Veteris Testamenti* d'autor anònim contemporani de Pere el Cerimoniós (1336-1387), i pel fet que el 22 d'octubre del 1347, com a conseqüència del procés inquisitorial a càrrec del aleshores clergue Guillem Pere Geronès, eren cremats en l'escalinata de la catedral de Girona llibres llatins i catalans de Pèire Joan i d'Arnau de Vilanova. És possible que tals volums haguessin estat fins poc temps abans a Vilafranca del Penedès i haguessin alimentat l'esperit almenys del grup de terciaris franciscans o beguins de la població.⁵²

49. Xavier RICOMÀ, *Un convers de Poblet defensor d'Arnau de Vilanova*, dins *Miscel·lània Històrica Catalana. Homenatge al pare Jaume Finestres historiador de Poblet (+ 1769)*, Abadia de Poblet 1970, 259-262. Remarquem que en aquell moment del 1330, gairebé vint anys després de la mort del mestre, els problemes i les posicions entorn d'ells seguïen idèntics a com havien esclatat el primer moment a París; i així el nebot, Pere de Vilanova, es declarava «paratus impugnationibus seu obiectionibus contra ea (*scripta magistri Arnaldi de Villanova*) faciendis responsiones dare catholicas», 262.

50. Obra inèdita. En són conegudes tres còpies, una a Barcelona, Biblioteca de Catalunya, ms. 545, ff. 84^r-86^v i dues a Toledo, Biblioteca Provincial, ms. 219 (450), ff. 141-144; i ms. 221 (448), 206-208.

51. Obra encara inèdita. Només n'és coneguda una còpia manuscrita a El Escorial, Biblioteca del monasterio, ms.ç.II.20, ff. 94 i següents, tal com hom pot veure dins Guillermo ANTOLÍN, *Catálogo de los códices manuscritos de la Real Biblioteca del Escorial*, vol. I, Madrid 1910, 261.

52. La *Summula seu Breviloquium super concordia Novi et Veteris Testamenti*, on, al primer cop d'ull, no semblen mancar influxos arnaldians, fou escrita en terres catalanes durant el regnat de Pere el Cerimoniós i més en concret després del 1343. Acaba d'ésser editada per Harold LEE i Giulio SILANO dins Harold LEE, Marjorie REEVES i Giulio SILANO dins *Western Mediterranean Prophecy. The School of Joachim of Fiore and the Fourteenth-Century Breviloquium* (Studies and Texts 88), Toronto, Pontifical Institute of Mediaeval Studies 1989, 148-322. El volum ha arribat a les meves mans quan ja era completat aquest estudi introductor i havia entrat el curs d'edició i, per tant, ho ha pogut ésser tingut en compte.

La cremada d'exemplars i l'ordre de recerca i captura d'obres tant en català com en llatí de mestre d'Arnau de Vilanova i de fra Pèire Joan consta en la carta del bisbe de Girona, Arnau de Montrodon, a l'inquisidor general de la corona catalano-aragonesa, el dominicà Guillem Costa. Encara que en tinc prevista la publicació en un futur que espero no massa llunyà, en transcriuré dos fragments: «Bene credimus prudentiam vestram meminisse qualiter die dominica .xi. kalendas novembris intitula, anno subscrip-

En atansar-se el fatídic any 1376, per al qual Arnau havia predit la plena activitat de l'Anticrist, cal suposar que creixeria la impaciència davant allò que podia succeir i amb la impaciència, la polèmica, ni que fos perquè un altre escatològic, fra Joan de Roca Talhada, tornava a remoure les aigües. El tractat, que hom atribueix al carmelità nostre Joan BALLESTER, *Tractatus de bello forti Ecclesiae militantis et Antichristi illam impugnantis*, escrit entre el 1370 i el 1378, és signe de l'esmentada revifalla en els Països Catalans, a Occitània i a Provença.⁵³

Esbossada la globalitat de problemes i polèmiques que giraren entorn del missatge escatològic de mestre Arnau fins a l'any en què esclatà el Cisma d'Occident, ara serà més comprensible la limitació d'aquestes pàgines, les quals s'encaren amb el primer pas de tot el procés, el representat per la versió primitiva (el *Tractatus de consummatione saeculi*, primera part del *De tempore adventus Antichristi*), per la resposta als teòlegs de París (segona part del mateix tractat), i per la versió més o menys definitiva (el *De mysterio cymbalorum Ecclesiae*) de la tesi escatològica bàsica d'Arnau de Vilanova (versió que seria successivament completada fins al 1305). He de precisar que, en principi, no m'ocuparé dels escatologismes contemporanis, ja ben coneguts

to (22 d'octubre del 1346), generali sermone in gradario nostre Gerundensis ecclesie super negotio sancte fidei per vos facto ac quibusdam libris et scripturis hereticalibus per vos et nos fore comburendos indicatis ac secundum sententiam per vos ordinatam ac per nos et vos latam et publicatam combustis...»; «...qui haberet vel sciret vel crederet alios habere aliquem librum vel aliquos libros, sexternos vel scripturas quondam magistri Arnaldi de Villanova, nisi essent pure de arte et scientia medicine, et fratris Petri Iohannis, quondam, de ordine fratrum minorum, vel cuiuscumque alterius, sive sint in romancio vel in latino..., libros et scripturas ipsas quascumque portarent vel mitterent, si haberent, vel denuntiarent aliquem vel aliquos habentes...». La possible procedència vilafranquina dels volums aleshores gironins, consta per declaració de Guerau Fuster en el procés contra els beguins o terciaris franciscans de Vilafranca del Penedès, tal com hom pot veure en el meu *El procés inquisitorial contra els beguins de Vilafranca del Penedès*, presentat com a tesi de llicenciatura a la Facultat de Geografia i Història de la Universitat de Barcelona; el fragment que més ens afecta diu així: «Dixit etiam se audivisse...quod post mortem predicti fratris Guillelmi Scribe, venit ad domum ipsius Guillelmus Petri, de Gerunda, qui portavit secum plures libros, qui fuerant predicti fratris Guillelmi Scribe...». D'altres notícies sobre la família «espiritual» vilafranquina dels Fuster es poden trobar en el meu *Una altra carta de Guiu Terrena sobre el procés inquisitorial contra el franciscà fra Bernat Fuster*, dins «Estudios Franciscanos», 82 (1981), 383-392.

53. D'aquest tractat només n'és conegut el títol i tampoc no sembla massa clara l'atribució a Joan Ballester. En canvi, la datació semblaria confirmada pel detall del «Bello forti» en el títol, clara referència al cognom familiar de Gregori XI (1370-1378), Pèire Roger de Belh fort.

per àmplia bibliografia,⁵⁴ i que, a diferència d'algun altre estudi meu anterior, tampoc no utilitzaré com a punt de referència per a comprendre el pensament d'Arnau de Vilanova l'*Expositio super Apocalypsim* publicada sota el seu nom,⁵⁵ ja que en aquest moment tinc dubtes seriosos entorn de la seva autenticitat arnaldiana. Sí que, en canvi, faré referència a d'altres escrits d'Arnau de Vilanova, especialment als aplegats en el volum manuscrit Vat. lat. 3824.

L'aportació d'aquestes pàgines consisteix bàsicament a publicar els textos, fins ara inèdits,⁵⁶ dels dos tractats arnaldians, als quals m'he referit en el paràgraf anterior. El del *De tempore...* és el de la seva versió definitiva, la del Vat. lat. 3824, ff. 50c-78c; el del *De mysterio...* és el de la primera redac-

54. Vegeu, per exemple, Johannes Chr. HUCK, *Joachim von Floris und die joachitische Literatur*, Friburg de Brisgòvia 1938, 306 pp. i Francesco RUSSO, *Bibliografia Gioachimita* (Biblioteca di Bibliografia Italiana XXVIII), Florència, Leo S. Olschki 1954, 212 pp. La relativa a fra Pèire Joan es troba constantment ajornada dins «Collectanea Franciscana. Bibliographia Franciscana», publicada de forma independent des del 1946. Sobre aportacions recents, hom pot veure Bernard MCGINN, *Apocalypticism in the Middle Ages: An Historiographical Sketch*, dins «Mediaeval Studies», 37 (1975), 252-286; Morton BLOOMFIELD, *Recent Scholarship on Joachim of Fiore and his Influence*, dins *Prophecy and Millenarianism. Essays in Honour of Marjorie Reeves* edited by Ann WILLIAMS, Londres, Longman 1980, 21-52; Bernard MCGINN, *Awaiting an End: Research in Medieval Apocalypticism, 1974-1981*, dins «Medievalia et Humanistica», 11 (1982), 263-289; i E. Randolph DANIEL, *Joachim of Fiore and Medieval Apocalypticism. Some Current Research*, dins «Medievalia et Humanistica», 14 (1986), 173 ss.

55. Ja Raoul MANSELLI se serví de l'*Expositio super Apocalypsi* en el capítol dedicat a Arnau de Vilanova dins el seu *Spirituali e Beghini in Provenza* (Studi Storici 31-34), Roma, Istituto Italiano per il Medio Evo 1959, 55-80; jo també vaig fer-ho en *L'Alia Informatio Beguinorum d'Arnau de Vilanova* (Studia, textus, subsidia II), Barcelona, Facultat de Teologia 1978; després no sols se'n serví, sinó que basà pràcticament només en aquella exposició tota la seva presentació del pensament d'Arnau de Vilanova Francesco SANTI en el llibre citat en la nota 45. Però els seriosos dubtes relatius a l'autenticitat arnaldiana d'aquella *Expositio* no em permeten de continuar pel mateix camí.

56. Heinrich FINKE, *Aus den Tagen...*, (citat en la nota 8), *Quellen*, CXXIX-CXXXV publicà algun fragment de la primera part del *De tempore adventus Anticristi* i en les pàgines CXXXV-CLIX les parts segona i tercera. Del *De mysterio cymbalorum Ecclesiae*, en canvi, només n'havia estat publicat algun petit paràgraf en l'esmentada obra de Finke, 216-217, nota 2; el *Vae mundo in centum annis* constitueix excepció, car fou publicat tres vegades entre el 1919 i el 1930 primer per Josep M. POU I MARTÍ, *Visionarios, beguinos y fraticelos catalanes (siglos XIV-XV)*, dins «Archivo Ibero-Americano», XI (1919), 112-231, en concret 166-167, d'on passà al llibre homònim, Vic 1930, 53-55, i d'on també el reproduí Andreu IVARS, *Origen i significació del «Drach alat» i del «Rat Penat» en les insígnies de la ciutat de València*, dins «III Congrés d'Història de la Corona d'Aragó. Dedicat al període comprès entre la mort de Jaume I i la proclamació del Rey don Ferran d'Antequera», II, València 1923, 49-112, en particular 99-100.

ció, conservada en el ms. de Roma, Biblioteca Corsiniana (Accademia dei Lincei), que he recordat al començament d'aquesta introducció,⁵⁷ en la qual, de més a més, seran exposats alguns punts, que segurament podran facilitar la comprensió dels dos textos esmentats.

3. LA PRIMERA FORMULACIÓ

El primer pas per a comprendre allò que significa el *De tempore adventus Antichristi* és el de fer-ne possible una visió de conjunt, reduint a esquema el seu contingut, tal com es troba actualment en el manuscrit acabat de citar.

a) Esquema del tractat actual

- I. 1. *Títol-íncipit*
- II. 2-112. *Els talaiers i llur funció en l'Església*
 - 2-18. La summa preocupació maternal de Déu envers el seu poble...
 - 19-24. ...li assegura talaiers que l'avisin dels perills que se li abalancen
 - 25-38. ...i l'avis a fer cas dels talaiers
 - 39-52. Obligacions mútues de talaiers i d'oients
 - 53-72. Gravetat de les esmentades obligacions mútues
 - 73-97. Tant talaiers-pastors com talaiers-profetes ho són per raons idèntiques:
 - 85-93. a) seuen damunt la talaia de l'Escriptura
 - 94-97. b) fiten l'esdevenidor
 - 98-112. Obligació de comunicar les pre-visions als altres
- III. 113-272. *Com ha d'ésser el crit dels talaiers*
 - 113-115. Els talaiers anuncien les noces eternes, música celestial per als espirituals (i l. 149 i 155)
 - 115-177. Però els mundans necessiten un toc agut de trompeta o de botzina que els aterri
 - 177-227. Els mundans obstinats no s'aterren per res
 - 228-272. Els mundans no obstinats s'aterren per l'anunci de la mort, sobretot de la que compareix imminent
- IV. 273-377. *Que han de proclamar els talaiers a fi d'aterrar*
 - 273-277. No el dia i l'hora de la fi, cosa reservada a Déu
 - 278-300. Poden proclamar que a cadascú li arriba corrent la mort personal

57. Vegeu la nota 1.

- 301-315. Proclama inútil, car és cosa massa general i sabuda
 316-323. Cal, doncs, espantar tothom amb un tro fort i sobtat: el món s'acabarà abans de dos-cents anys
- 324-366. Objeció: ja Pau afirmava trobar-se en «el període final dels segles»; resposta: diferència entre «període final dels segles» i «temps finals»
- 367-377. Objeció: «No us pertoca de conèixer el temps»; resposta: Déu permet de saber el temps de l'Anticrist i la brevetat del temps restant
- V. 378-418. *Condicions que fan creïble la proclamació dels talaïers*
 378-401. No pretendre, com a falsos profetes, anunciar els futurs lliures i contingents
 402-406. No basar-se en astronomia ni en d'altres curiositats
 407-418. Basar-se només en la revelació divina
- VI. 419-828. *Conveniència de conèixer per endavant la tribulació final*
 419-432. La terrible tribulació final és allò que més convé a l'Església de saber per endavant
 433-443. Déu, per tant, volgué avisar-la de la gran tribulació, desmascarant:
 443-445. a) els qui la col·loquen molt tard
 446-454. b) els qui la col·loquen molt prop
 455-469. Pau dóna per senyal la tribulació de l'Anticrist, Jesús també, i n'indiquen les característiques
 470-481. El mateix Jesús diu que els senyals de la fi arribaran immediatament després de la màxima tribulació
 481-534. Ell mateix, en Mt XXIV, 1-3 indica els signes de la segona vinguda i de la fi del món en tres graus de proximitat: d'anys, de mesos i de dies o d'hores
 535-680. Exclòs el coneixement de dia i d'hora, l'any es pot saber per «l'abominació de la desolació», car «dia significa any»...
 681-782. ...i encara any lunar o solar, no hebdomadal
 730-753. La profecia de Daniel, tot i ésser difícil de comprendre, només és tancada als impius
 754-782. La interpretació de Daniel és confirmada per la Sibilla Eritrea
 783-804. Després de la persecució del màxim Anticrist, el món no allargarà un segle
 804-808. Cal, doncs, alegrar-se només en el Senyor
 809-828. Objeció astronòmica: el curs del món ha de durar trenta-sis mil anys. Resposta: Déu el pot accelerar
- VII. 829-1001. *Resposta a tres objeccions contra la licitud del recompte*

- 829-852. Objecció a les línies 378-401 i resposta: de vegades és acceptable d'intentar predir els esdeveniments futurs
- 853-936. Objecció i resposta al cas concret de predir la duració del món i la seva fi a base de Dan XII, 11
- 937-963. Objecció: l'explicació d'Arnau és contrària a l'antiga; resposta: l'antiga és «contra vim et seriem litterae textualis»
- 964-1001. Conseqüència: la interpretació arnaldiana no és temerària ni falsa ni errònia i no pot ésser prohibida
- VIII. 1002-1168. *Confirmació de la conveniència*
- 1002-1069. Objecció d'Agustí contra la conveniència i resposta: no diu res contra un recompte basat en l'Escriptura
- 1070-1116. Altra objecció d'Agustí i resposta: ell es refereix a un recompte basat en possibilitats humanes
- 1117-1126. El mateix Jesús confirma la conveniència pel fet de remetre a la profecia de Daniel
- 1126-1157. L'exposició arnaldiana de Daniel és catòlica i possible
- 1158-1168. És convenient a pastors, a governants i a predicadors a fi d'encarrilar la gent
- IX. 1169-1466. *Resposta a les objeccions personals*
- 1169-1249. Objecció: és doctrina temerària; resposta: no ho és la que es basa en Daniel i coincideix amb sant Agustí
- 1250-1298. Objecció: és contrària a les decretals que criden a croada; resposta: en salva la intenció, car prepara al domini de la Jerusalem terrenal i a l'adquisició de la celeste
- 1299-1316. Objecció: no és doctrina d'un teòleg; resposta: s'ha de mirar la doctrina, no la persona, car l'Esperit bufa on vol
- 1317-1343. Objecció: posa en evidència els teòlegs de París; resposta: que tapin la boca dels detractors esbrinant l'Escriptura
- 1343-1466. Els teòlegs de París escandalitzaren tothom en prescindir de la Santa Seu
- X. 1467-1469. *Doxologia final*
- XI. 1470-1524. *Resum del tractat en forma de nou tesis*
- XII. 1525. *ÈxPLICIT*

b) *Les parts del tractat*

Ja d'entrada, és possible d'aventurar una afirmació: el bloc que acabem de conèixer no nasqué com a obra orgànica i unitària, ans experimentà alguns canvis abans d'arribar al seu estat actual.

En els seus dos treballs dedicats al manuscrit Vat., Borgh 205, Anneliese Maier afirma que l'actual *De tempore adventus Antichristi* té dues parts, arribant la primera fins a la línia 963 de la nostra transcripció i constant la segona de les línies 964-1525.⁵⁸ Però una anàlisi directa del citat manuscrit permet d'adonar-se que la dita còpia —igual, en aquest punt, que les altres a mi accessibles— no presenta cap indicació relativa al pas d'una part a l'altra del tractat en el punt en el qual aquella autora el col·locava (Maier havia assenyalat les dues parts amb els epígrafs de «Pars I» i «Pars II», que el manuscrit no porta enlloc). És possible que ella interpretés com a signe de divisió en parts la caplletra amb la qual comença en l'esmentat manuscrit el text de la nostra línia 964: «Doctores vero Parisienses...». Però resulta que una caplletra de la mateixa categoria també es troba en algun altre punt, per exemple, en començar la nostra línia 829: «Praemissis...». Per això no crec que la divisió proposada per aquella autora hagi d'ésser considerada definitiva.

A fi, doncs, de deixar-nos conduir en aquest punt per criteris més objectius, aplegaré les dades proporcionades pels mateixos textos arnaldians, car l'autor es referí a aquest punt en ocasions diverses abans del 1305.

Així, trobem en la *Protestatio, praesentatio ac supplicatio ad Benedictum XI* una crítica de mestre Arnau als teòlegs de París, acusant-los de «principia suffocare, quibus ipsa veritas elucidatur, que in prima parte operis, quam retinuerant, tradebantur»,⁵⁹ i en la *Praesentatio facta Burdegaliae*, primer la confirmació que el tractat tenia dues parts, amb la precisió que la primera exposava els «principia probationis», i després que la segona, «in qua tantum exprimebantur conclusiones», havia estat separada de la primera pels dits teòlegs i així presentada a Bonifaci VIII, «quam medietatem dominus Bonifacius satis digne comburi fecit, magis ad ignominiam presentantium quam contumeliam editoris».⁶⁰

Tenim, doncs, que en aquell primer moment, quan el tractat caigué en les mans dels teòlegs de París, la primera part contenia els «principia» i la segona era formada només («tantum») per les conclusions, si no m'erro, les de les actuals línies 1470-1523, a les quals per ventura només foren afegides

58. Anneliese MAIER, *Handschriftliches zu Arnaldus de Villanova und Petrus Ioannis Olivi*, dins «Analecta Sacra Tarraconensia», 21 (1948), 53-74, en particular 55, II; i *Codices Burghesiani Bibliothecae Vaticanae* (Studi e Testi 170), Ciutat del Vaticà, Biblioteca Apostolica Vaticana 1952, 261-263, en concret 261-262 C.

59. Vat. lat. 3824, f. 205^{b-c}. Unes quantes ratlles abans, Arnau els havia acusats així: «...cum primam medietatem operis sibi retinuissent et secundam velut acefalum presentassent...», *ibid.*, f. 205^b. Aquestes frases non foren publicades per FINKE, *Aus den Tagen...* (citat en la nota 8), *Quellen*, CLXXVIII.

60. Aquest fragment es troba en Vat. lat. 3824, f. 255^{b-c} i és reproduït per FINKE, *ibid.*, CCIV.

en un segon moment les dues referències a sant Agustí de les línies 1501-1504 i 1524. Si, de més a més, tenim en compte que a l'interior de l'actual tractat la fractura clara i múltiple és entre les línies 828 i 829, tal com indiquen aquests detalls: a) allí s'acaba el discurs pastat amb referències bíbliques, predominant fins a aquell moment, i en comença un altre de naturalesa polèmica; b) les línies immediatament anteriors, les 827-828, són una doxologia, que fa pensar en l'acabament d'un text;⁶¹ c) i el llarg fragment que va de la línia 829 a la 1469 és tot ell dedicat a respondre a les objeccions que hom feia al tractat inicial i, per tant, la seva redacció pressuposa que aquell text primitiu havia estat publicat i que hom ja li havia fetes objeccions.

Si, doncs, tenim en compte tots els esmentats elements, arribarem al convenciment que, en la seva actual situació, el *De tempore adventus Antichristi* és constituït per l'agregació de tres blocs: a) el cos inicial que, a fi de diferenciar-lo de l'actual conjunt definitiu, anomenaré *Tractatus de consummatione saeculi*, escrit el 1297 (línies 1-828); b) la resposta a les objeccions dels teòlegs professionals, escrita potser a París, potser a Roma, potser pel camí, entre l'any citat i el 1300 (línies 829-1469); i c) el resum del *Tractatus de consummatione saeculi*, en forma de tesis, resum escrit abans de l'any 1300, al qual, amb motiu de la redacció del bloc «b» haurien estat afegides un parell de frases (línies 1470-1524).⁶² Aquesta seria l'estructura resultant del tractat actual, d'acord amb allò que el gènere literari, tan divers, de cada una de les tres parts demana. En conseqüència, en l'edició m'he permès de separar els tres blocs, d'acord amb el gènere literari i amb la funció de cada un dins la globalitat del text.

c) *Sentit del Tractatus de consummatione saeculi*

A fi de comprendre allò que significava aquella primitiva proclamació escatològica llançada per mestre Arnau com una provocació al cervell mateix de la teologia occidental contemporània, ens serà fàcil d'adonar-nos que entre l'any 1292, en què ell mateix havia escrit el seu fins aleshores darrer tractat teològic, el *De significatione nominis tetragrammaton*,⁶³ i el 1297, en

61. L'altra doxologia es troba justament en les línies 1467-1469, immediatament abans del text qualificat per Arnau de segona part primitiva, amb la qual cosa resulta ben assenyalat tant el final de la primera part (l. 827-828) com el de la segona (l. 1467-1469).

62. Tal com ja ha estat dit més amunt, les frases que jo creuria afegides es troben en les l. 1501-1504 i 1524.

63. Edició de Joaquim CARRERAS I ARTAU, *La «Allocutio super Tetragrammaton» de Arnaldo de Vilanova*, dins «Sefarad», IX (1949), 75-105.

què es trobava en plena elaboració del *Tractatus de consummatione saeculi*, hi havia hagut una substancial evolució, gairebé diria una mutació, en la teologia arnaldiana, evolució o mutació que considero concretament en dos punts: el de la determinació dels principis del discurs teològic i el del resultat doctrinal del discurs esmentat.

En el *De significatione...*, els principis portadors de càrrega teològica doctrinal serien per a Arnau de Vilanova els elements darrers, als quals és reductible la Sagrada Escripura, és a dir, les lletres, llur grafia en les tres llengües per a ell sagrades (hebreu, grec i llatí) i llur col·locació en cada paraula, i concretament, en la mostra proposada com a demostració del seu «iter» teològic, lletres, grafia i col·locació en la paraula YHWH.⁶⁴ Però, a diferència dels principis, el resultat del discurs és una exposició doctrinal totalment homologable amb la de qualsevol teòleg cristià contemporani, tal com hom pot veure si llegeix la pàgina dedicada a exposar el dogma cristià bàsic de la unitat i trinitat de Déu,⁶⁵ pàgina doctrinalment equivalent a tantes altres per exemple, de Ramon Llull sobre el mateix tema:⁶⁶ l'ésser diví és essencialment actiu i per tant es coneix i s'estima, coneixement i estimació que en Déu infinit han d'ésser personals i infinits i, per tant, punts substantius o persones, que facin possible el flux i el reflux de l'infinit coneixement i de la infinita estimació divines.

La primera cosa, doncs, que hom copsa, en encetar el *Tractatus de consummatione saeculi* immediatament després d'haver llegit el *De significatione...*, és que han desaparegut aquells alambinaments recargolats, pel camí dels quals uns quants anys abans l'autor ens havia fet avançar des de lletres, gra-

64. «...quicquid sensibile continet sacra scriptura quibuscumque linguis, factum est vel permissum fieri Dei sapientia propter instructionem hominum et maxime electorum, ita quod minimum eorum que apparent in ea sive in figuris litterarum sive in ordine sive distinctione vel quantitate vel situ vel numero, totum inquam aliquid spirituale significat», *Allocutio...* (citada en la nota anterior), 82, l. 5-11. L'aplicació d'aquest principi a les quatre lletres del nom diví ocupa les pàgines 87-94 del tractat en l'edició acabada d'esmentar.

65. «...unitatis est proprium et per se unire. Necessesse est ergo ut unitas, que in Deo est actu, sit uniens ab eterno. Sed nulla actio potest esse sine obiecto. Convenit ergo necessario quod illa unitas que in Deo unit ab eterno, eternaliter habeat unibilia plura, cum omne unibile sit alii unibile; et cum uniens etiam in Deo sit alterius rationis ab unitis, oportet ut unitas uniens in Deo alia sit ab his que unit... Oportet ergo esse in Deo ad minus tria supposita...», *Allocutio...* (tractat i edició citats en la nota 63), 96, l. 4 del final de pàgina a 97, l. 7.

66. Ramon LLULL, *Disputació de cinc savis* (PERARNAU, dins «Arxiu de Textos Catalans Antics», V (1986), 141, l. 3289-3296: «...numerus (*ternarius perfectissimus*) est intellectivi, intelligibilis et intelligere, in quo ipse intellectivus est producens intelligibile, ex quibus necessario procedit intelligere. Oportet, igitur, quod numerus divinarum personarum sit ternarius...».

fies i col·locació fins a arribar al misteri de la unitat i trinitat de Déu i, per tant, també manca aquesta doctrina. Ara ens trobem amb un producte, que tant podria ésser qualificat d'enfilall com de teixit o de pasta, realitzat amb una primera matèria única: frases tretes de la *Bíblia*;⁶⁷ i podem constatar que la doctrina trinitària, homologable a la de qualsevol altre teòleg contemporani, ha deixat pas a un tema, únic tant en aquell primitiu tractat com en gairebé tots els que el seguiran fins al 1305: la proclamació de la pròxima escomesa pública i descarada de l'Anticrist,⁶⁸ fins i tot amb una data clara, la d'entorn del 1376,⁶⁹ amb el consegüent missatge de la necessitat general

67. En el *Tractatus de consummatione saeculi* només he trobat dues simples referències, sense transcripció textual, a sant Agustí, en les línies 314-315 i 774-775. Les citacions bíbliques textuals són, en canvi, contínues. Una frase de l'*Apologia de versutiis et perversitatibus pseudotheologorum et religiosorum* ens ajuda a entendre un altre dels aspectes de la distància entre l'*Allocutio...* i el *Tractatus...*: «...si minima litteratum, que est iota, et apex, qui extra dictionem cadit, non carent misterio, multo minus dictio carebit...», Vat. lat., 3824, f. 143^v. Si no ho entenc malament, l'autor evolucionà de les lletres, llur grafia i col·locació, a la «dictio», és a dir, a la formulació gramatical portadora de sentit en ella mateixa.

68. Recordem la frase de la *Confessió de Barcelona*, del 1305: «...ço que yo he denunciat e denunciu a tots los christians... confés haver scrit que'l temps del damunt dit enmich serà de infra aquest centenar, que ara corre», ARNAU DE VILANOVA, *Obres catalanes. I. Escrits religiosos* a cura de Miquel BATLLORI (Els Nostres Clàssics 53-54), Barcelona, Editorial Barcino 1947, 106, l. 11 i 110, l. 16-18. De l'evolució clara en la mentalitat teològica d'Arnau de Vilanova em penso que se'n pot deduir un detall biogràfic: el que entre els anys 1292-1297, no sols llegí i estudià, ans encara resultà profundament afectat per aquella literatura jueva que, pel camí de recomptes diversos, arribava a la determinació que el messias salvador d'Israel arribaria l'any 1358 de l'era cristiana. Hom pot veure entorn d'aquesta temàtica, Josep M. MILLÀS I VALLICROSA, *Nota bibliogràfica acerca de las relaciones entre Arnaldo de Vilanova y la cultura judaica*, dins «Sefarad», XVI (1956), 149-153. ¿Caldrà, doncs, preguntar-se si durant els anys 1292-1297 Arnau desestimà els procediments cabalístics i es passà a mètodes d'anàlisi gramatical i lògica? ¿Continuar en els mètodes cabalístics, no hauria equivalgut a acceptar que el milà estava més ben equipat per a accedir al sentit profund de l'Escriptura que no pas la tórtora? (Vegeu sobre aquest darrer tema comparatiu, el text de la present introducció corresponent a les notes 123-125.

Hom trobarà d'altres referències a la dita literatura jueva en les notes 120 i 121.

69. En la còpia del *De tempore adventus Antichristi* del Vat., Borgh. 205, f. 48^b trobem, sense cap correcció: «...circiter septuagesimum sextum annum illius centenarii...»; en canvi, el Vat. lat. 3824, f. 78^v presenta mostres de doble correcció: «...circit[er se] [(ttu)]agesimum [octavum a]nnum». Les còpies del *De mysterio cymbalorum* preses com a base de la nostra edició presenten una situació semblant. I així el volum de Roma, Biblioteca Corsiniana (Accademia dei Lincei) 40. E. 3, f. 19^r, l. 21, diu: «...circiter septuagesimum sextum annum...»; el Vat., Borgh. 205, f. 58^v, fa: «...circiter .lxx.-m sextum annum...»; i el Vat. lat. 3824, f. 92b, l. 8-9, posa: «...circi(ter sex)agesimum (octavum) annum» i ni amb raigs ultravioleta no ha estat possible de llegir allò que deien les paraules cancel·lades. No em sembla, doncs, gens dubtós l'any en el qual mestre Arnau preveia la

de preparar-se a resistir-hi. I de moment, deixem en suspens si és més important per a Arnau la proclamació teòrica o la trajectòria pràctica.

Acabem de parlar de prediccions escatològiques. I com que sembla ésser molt estès el pressupòsit que en els segles de la Baixa Edat Mitjana escatologisme equival a joaquimisme, d'on ve un cert »panjoaquimisme«, sembla obligat que ja ara precisem les diferències. Arnau, en efecte, no elaborà, en compondre el *Tractatus de consummatione saeculi* (tampoc en escriure el *De mysterio cymbalorum*), una teologia global de la història, com aquella que tant en els segles XIII i XIV com en els nostres dies ha convertit la figura de l'abat Joaquim de Fiore en personatge de moda. Arnau ni pretengué ni presentà una visió unitària del sentit de la història universal a base dels tres estats successius del curs de la humanitat, d'alguna forma vinculats a cada una de les tres Divines Persones de la Trinitat cristiana.⁷⁰ Ni tan sols aprofità els esquemes de la teologia joaquimita de la història a fi de presentar d'una manera determinada i d'atribuir un sentit específic a una realitat con-

pública actuació de l'Anticrist. HENRY OF HARCLAY, *Utrum astrologi vel quicumque calculatores possint probare secundum adventum Christi*, coincideix amb la versió primitiva: «...infra annos 76 ab anno incarnationis 1300» (PELSTER, «Archivio Italiano per la Storia della Pietà», I (1951), 58, l. 5; no gaires anys més tard, Giovanni VILLANI, *Cronica*, lib. IX, cap. III, confirmava: «...l'avvento d'Anticristo e persecuzione della Chiesa doveva essere tra il 1300 e il 1400, quasi intorno al settantesimo sesto anno...»).

En una altra direcció, hom es pot preguntar si el *Tractatus de consummatione saeculi* no s'ha d'identificar amb el *De fine mundi* inclòs en la sentència condemnatòria de Tarragona. La pregunta és més pertinent pel fet que aquest darrer era escrit en català, car començava: «Entès per vostres paraules...» i, per tant, el seu títol català *De la fi del món*, tant podia ésser traduït en un llatí més d'estar per casa, *De fine mundi* com amb un de més acurat *De consummatione saeculi*. D'altra banda, una tradició intitula el primer tractat escatològic d'Arnau de Vilanova, *Tractatus de tempore adventus Antichristi et de fine mundi*. Però essent, almenys ara, desconegut el text d'aquell *De fine mundi* esmentat en la dita sentència, no en sabem altra cosa que allò que aquesta en diu: el títol, l'incipit i la formulació inquisitorial d'una seva doctrina: «quam cito anima Christi fuit unita divinitati, statim ipsa anima scivit (*omnia*) quae divinitus scit, quia alias non fuisset cum ea una persona, praecipue quia scire est circumstantia pertinens ad suppositum individuale et non ad naturam» (BLANCH, *Archiepiscopologi...*, citat en la nota 45, 186). Certament, ni aquesta doctrina—ni tan sols aquesta temàtica— no es troben en el *De tempore adventus Antichristi*. Per això, a base dels elements de judici dels quals disposem, cal establir que ni el text, en tant que és conegut per l'incipit, ni el contingut, tant com és conegut per la formulació doctrinal, no eren els del *De tempore adventus Antichristi* o *De consummatione saeculi*.

70. Vegeu el text de les línies 352-359 del *De tempore adventus Antichristi*, en les quals és exclosa una edat de l'Esperit Sant pel fet que la del Fill presideix tot el curs dels esdeveniments fins al final del temps històric. De més a més, fora de la doctrina de la inspiració de la Sagrada Escriptura, l'Esperit Sant ocupa un lloc molt reduït en les pàgines d'Arnau de Vilanova.

creta del seu temps, com féu un seu contemporani, potser personalment conegut i certament llegit en tant que autor espiritual, fra Pèire Joan, el qual explicà sentit, funció i missió dels ordes mendicants i en particular de l'orde franciscà, aplicant-li el canemàs de la teologia joaquimita de la història.⁷¹

En contraposició, crec que és possible d'afirmar que, fins al 1305, l'obra «espiritual» escrita de mestre Arnau de Vilanova és reduïda a una tesi, partint de la qual, tant si és pel camí de la seva pròpia dinàmica, com pel de respondre a les objeccions dels qui polemitzaven contra ell, aniria desplegant implicacions diverses, amb una trajectòria que només estudis posteriors permetran de resseguir. La tesi és la que ell mateix formulà el 10 de juliol del 1305 davant Jaume II, al Palau Reial de Barcelona, resumint-hi «ço que yo he denunciat e denunciu a tots los christians»: «...que'l temps del damunt dit enemich (*Anticrist*) serà de infra aquest centenar que ara corre e que d'açò fan fe moltes revelacions autèntiques».⁷² Aquesta és la tesi, l'essència o el nucli doctrinal que acomuna tota l'obra religiosa escrita per mestre Arnau de Vilanova almenys entre el 1297 i el 1305.⁷³

A partir d'aquest botó cèntric, trobem derivacions que van, unes, en direcció a la seva fonamentació doctrinal i d'altres d'adreçades a la determinació de les conseqüències pràctiques. Sense cap pretensió de donar a les constatacions que segueixen un abast general per a tot el pensament de mestre Arnau de Vilanova, cosa que només serà possible després d'un coneixement detallat de l'itinerari evolutiu que féu néixer els successius tractats, polèmics o no, el cert és que la base doctrinal de tot el raonament explícit en el *Tractatus de consummatione saeculi* és intencionadament limitada a la Sagrada Escripura, perquè el tema de les previsions finals és reservat als «speculatores» i aquests «tantum innituntur revelationi divine».⁷⁴ És cert que, d'acord amb un tema que acompanyarà Arnau fins als seus darrers anys, aquesta revelació pot ésser particular, atorgada a una persona privada, o universal, encaminada al govern de tota l'Església. En aquest cas concret, almenys en tant que en podem judicar pel nostre tractat, la revelació divina és general, car

71. Raoul MANSELLI, *La «Lectura super Apocalypsim» di Pietro di Giovanni Olivi. Ricerche sull'escatologismo medievale* (Studi Storici 19-21), Roma, Istituto Storico Italiano per il Medio Evo 1955, 154-157 i 210-218.

72. Vegeu la nota 67.

73. Hi ha, d'una banda, tota la rècula d'escrits polèmics indicats en l'apartat 2 d'aquesta introducció, *Les peces de la controvèrsia*. De l'altra, uns opuscles destinats a desplegar les implicacions d'obres anteriors. Col·locaria en aquest segon apartat la *Philosophia catholica et divina* del 1302; l'*Allocutio christini de hiis que conveniunt homini secundum propriam dignitatem creaturae rationalis* del 1304-1305; i la *Informació espiritual per al rei Frederic de Sicília* d'entorn del 1309.

74. *De tempore adventus Antichristi*, l. 407-408.

és la formulada en el text de la Sagrada Escripura. D'ací la insistència a convèncer els talaiers, tant si ho són per carisma com per jerarquia, a furgar en l'Escripura: «scrutamini Scripturas».75 Només un instant, com si volgués confirmar la possibilitat de trobar llum de revelació en camins altres que els de la *Bíblia*, compareix un vaticini de la Sibil·la Eritrea, reforçant, ni que només fos pel fet de la coincidència, les previsions escatològiques «especulativament» derivades de l'Escripura.76

La mateixa *Bíblia* proporciona a Arnau nombre de fragments, que subratllen tant l'obligació dels talaiers a proclamar allò que han copsat quant a la proximitat dels esdeveniments finals, com la dels oients a captènr-se de forma adient. Més encara, aquest servei de talaia seria una prova de la preocupació maternal, amb la qual Déu té cura del seu poble.77 Però hi ha quelcom més. Car el servei dels talaiers, que consisteix a proclamar, més encara, a «cridar» en el sentit tradicional més estricte de «fer una crida», i potser fins i tot a bramular el diví missatge de la proximitat dels moments finals i en particular del màxim Anticrist, cal que sigui eficaç, que obtingui el resultat per al qual aquells entren en els plans de Déu.

I ací trobem la gran preocupació d'Arnau: només un clam molt agut, només un bram estentori és capaç de desvetllar de l'ensopiment els qui encara no s'han de considerar irremissiblement perduts,78 només aquesta és la «via terrendi efficacissime»,79 perquè, fora del cas dels «espirituals», que anhelan els béns celestes,80 tots els altres només canviaran de trajectòria vital, si hom disposa del mecanisme adequat per a posar-los la por al cos, «ideo vox terroris est talibus necessaria»,81 veu que és comparada a un tro sobtat i fortíssim, «quasi tonitruo vehementi et repentino».82 Som prop de conèixer l'objectiu d'Arnau, el qual, d'altra banda, el declararà obertament: «...quanto speculatores ecclesie prenuntiabunt ultima tempora seculi esse viciniora, tanto efficacius retrahent homines ab amore istius mundi et eos inducent

75. *Ibid.*, l. 90-91. Vegeu també la nota complementària a les línies 259-260 en l'edició del text *De mysterio cymbalorum Ecclesiae*; i l'article d'Harold LEE, *Scrutamini Scripturas: Joachimist Themes and Figurae in the Early Writings of Arnold of Vilanova*, dins «Journal of the Warburg and Courtauld Institutes», 37 (1974), 33-56. Vegeu alguna informació sobre el tema de la «paraula o quax paraula de Déu», en el meu *L'Alia informatio Beguinarum* d'Arnau de Vilanova (Studia, textus, subsidia II), Barcelona, Facultat de Teologia 1978, 52, l. 295-301 i pp. 54-55.

76. *De tempore adventus Antichristi*, l. 754-756.

77. *Ibid.*, l. 2-52.

78. *Ibid.*, l. 113-272.

79. *Ibid.*, l. 270.

80. *Ibid.*, l. 149.

81. *Ibid.*, l. 169-170.

82. *Ibid.*, l. 316-317.

facilius ad amplexum religionis catholice, qui est finis proximus christiane doctrine». ⁸³

Cal tenir ben present aquest final, car les coses, ja en el *De mysterio cymbalorum Ecclesiae*, arribaran al punt que l'autor haurà de confessar que, si les seves previsions relatives als temps finals resultessin equivocades, sempre es justificarien pel fet d'haver contribuït a adreçar els passos guexos de molta gent. ⁸⁴

Però ara crec que cal només assenyalar un detall. En el *Tractatus de consummatione saeculi*, els «speculatores» o talaïers eren, no cal dir-ho, els pastors d'ànimes («speculatores ordinarii») però també aquells «missi ad predicandum, qui vices gerunt in ecclesia prophetarum». ⁸⁵ Segons la resposta als acusadors de París, han de fer-se ressò del tro gros no sols els dos grups esmentats, ans també els «custodes civitatis», les autoritats civils. ⁸⁶

I ja que hem arribat a les respostes a les objeccions dels teòlegs parisencs, diguem que la novetat doctrinal d'aquell llarg apartat és la de col·locar mestre Arnau en la necessitat d'encarar-se amb l'herència doctrinal cristiana posterior a la Bíblia, i en particular amb algun dels textos principals de sant Agustí relatiu al tema. ⁸⁷ També compareixerà en la resposta un gènere literari, ja molt pròxim a la polèmica i a la desqualificació personals, ⁸⁸ on Ar-

83. *Ibid.*, l. 726-729.

84. *De mysterio cymbalorum Ecclesiae*, l. 1009 i 1062-1068.

85. *De tempore adventus Antichristi.*, l. 73-74. Un paràgraf de la *Disputatio inter Inghetum Contardum et Iudeos Maioricis incepta kalendis maii m cc lxxx vi* ens permetrà de copsar la valoració popular contemporània dels pretesos profetes: «Inghetus respondit: "Vos debetis scire et scitis, o iudei, quod fratres minores et predicatorum et alii boni viri, qui predicant verbum Dei, non dicunt se esse prophetas, imo comuniter se ponunt cum peccatoribus et peccatores se vocant et non prophetas; et ideo omnes dicunt Deo: "Peccatores, te rogamus audi nos!" Et vere vobis dico quod, si quis diceret: "Dominus locutus fuit mihi", teneretur a sapientibus et fidelibus malus et stultus et in dementia sensus et non crederetur de verbo, de quo loqueretur... [f. 4^r] ...et hoc verum est, et dico vobis quod, si quis gloriaretur, dicens: "Ego propheta sum" et sciretur a suo episcopo seu priore vel suo maiore, quod graviter puniretur ille talis, qui se prophetam diceret seu appellaret..."», *Bibl. Apost. Vat.*, Reg. lat. 323, f. 4^{b-c}.

86. *Ibid.*, l. 1158-1168.

87. Vegeu *ibid.*, l. 1002 i ss; on figura la doctrina agustiniana del *De civitate Dei*, la de «non expedire fidelibus quod presciant tempus persecutionis Antichristi» i les l. 1064 i ss., on la doctrina anterior és confirmada per la de la cèlebre *Epistula CXCIX ad Hesychium de fine saeculi*, amb la raó que «in termino per humanam industriam imposito posset deficere». En les línies següents és sintetitzada la resposta d'Arnau: no és possible de conèixer dia i hora, però sí any o dècada o segle d'algun dels esdeveniments finals; i el recompte que arriba a tal conclusió només es pot basar en revelació divina, altrament seria impossible, l. 1070-1083.

88. *De tempore adventus Antichristi*, l. 1345-1466.

nau aparentment es farà ressò de les crítiques adreçades per persones d'ambients diversos a l'atac, del qual el feren objecte els teòlegs de París. Aquest gènere literari tornarà i, ja difunt, no se n'alliberarà ni Bonifaci VIII.⁸⁹

Aquests foren els passos, pels quals el *De consummatione saeculi* s'havia convertit en el *De tempore adventus Antichristi*.

d) La primera tesi central arnaldiana

En l'apartat anterior he fet referència a la tesi central d'aquell primer tractat escatològic arnaldia.

Aturem-nos a examinar-la amb més detall. El primer que cal dir és que potser seria més encertat d'aplicar-li un mot recuperat per a la teologia en els darrers decennis, el de «kerygma»,⁹⁰ car el *Tractatus de consummatione saeculi* vol ésser, en la intenció del seu autor, un clam escatològic, que comocioni tothom, sense que manqui en el mateix autor la consciència d'exercir en l'Església una funció profètica.⁹¹ El concepte de «kerygma» ens ajuda a seguir comprenent d'altres connotacions implícites en la proclamació arnaldiana: l'anunci de l'esdeveniment salvífic definitiu, les noces de l'Espòs celestial,⁹² esdeveniment precedit i acompanyat de totes les tribulacions de què parla la *Bíblia* i, en particular, de la persecució protagonitzada pel màxim Anticrist.⁹³

89. Hom pot llegir la crítica a Bonifaci VIII en la *Protestatio, praesentatio ac supplicatio ad Benedictum XI*, publicada per FINKE, *Aus den Tagen...* (citat en la nota 8), *Quellen*. N'ofereixo alguna petita mostra, car en l'escrit esmentat hi ha una crítica molt més extensa, acusant Bonifaci VIII d'haver construït un edifici, en el qual mancaven les quatre virtuts més bàsiques: «Stupebant enim omnes turbe dicentes quod maculam impresserat notabilem vultui sponse Christi...», CLXXVIII; «Nonne extitit monstruosum quod talis arcus frangeretur metu simulacrorum Egipti et Babilonis? », CLXXIX; «...ipse vero, postposita sollicitudine reformandi vultum, laceratam fimbriam vestimenti satagebat consuere, cum tamen sciret quod id, quod Christi est principaliter, sit animarum salus et sanctificatio populi et non potentia vel gloria mundi huius», CXC.

90. La llista de publicacions sobre el tema seria inacabable i hom la pot trobar en les bibliografies especialitzades en temàtica bíblica com és ara l'«Elenchus Bibliographicus Biblicus» o la «Internationale Zeitschriftenschau für Bibelwissenschaft und Grenzgebiete». Per això, em limitaré a assenyalar l'estudi dedicat a la paraula i a la seva significació dins el «Theologisches Wörterbuch zum Neuen Testament», ed. Gerhard KITTEL; l'autor és Gerhard FRIEDRICH i l'article ocupa les pàgines 682-717 del volum III, Stuttgart 1938 i 1950.

91. *De tempore adventus Antichristi*, l. 75-77 i 97-103.

92. *Ibid.*, l. 114-115.

93. El ressò popular es pot seguir a través del *Cant de la Sibílla*, tant en llatí com en català, dins Higiní ANGLÈS, *La música a Catalunya fins al segle XIII* (Biblioteca de Catalunya. Publicacions del Departament de Música X), Barcelona 1935, 288-302, amb les corresponents làmines il·lustratives; després en Andreu CAIMARI, *Lantiga pietat po-*

El sentit mateix de tal «kerygma», el d'incitar els fidels a prevenir-se per als mals temps que s'acosten,⁹⁴ comporta un element que per a Arnau és fonamental: el de l'eficàcia de la proclamació, eficàcia que en el seu pensament es troba en proporció directa a la vigoria, per no dir estridència, amb què és realitzada, i per això el punt de comparació és el «vehemens sonus tubae vel buccinae».⁹⁵ I si per a cada persona tal toc agut de trompeta és el record afros de la mort,⁹⁶ per al poble cristià en general aquell espinguet de trompeta, comparable a un tro sobtat i esgarrifós,⁹⁷ ha de consistir a cridar que «la fi arriba, arriba la fi»,⁹⁸ ja que el curs del món s'acabarà abans de dos-cents anys i, per tant, no té sentit desficiar-se pels béns d'aquest món.⁹⁹ D'ací ve la conclusió de les línies 726-729. Remarquem, encara, en aquest context, la repetició del mot «terror», car ja sabem que la crida serà eficaç en la mesura que terroritzi.¹⁰⁰ Ni que només sigui per exigència me-

pular entorn de Nadal, dins «Analecta Sacra Tarraconensia», 28 (1955), 199-222, en particular 209-221; en Josep BAUCCELLS I REIG, *El Cant de la Sibíl·la a la Catedral de Barcelona (Edició de textos i estudi de la segona època de la representació: ss. XV-XVI)*, dins «Revista Catalana de Teologia», VI (1981), 175-208, on també hom pot veure la bibliografia anterior; i en la nota de Gabriel Roura en aquest volum. Per part teològica, tant PERE DAMIÀ, *De novissimis et Antichristo*, IV (ML 145, col. 840) com TOMÀS D'AQUINO, *In quartum Sententiarum*, d. 48, q. I, art. 1, «sed contra» (i *Suppl. III*, q. 73, a. 1, «sed contra») atribueixen els quinze senyals a Sant Jeroni. Però ni ADSO, *De ortu et tempore Antichristi*, ni la literatura que en depèn (editada per VERHELST CC CM XLV, Turnholt, Brepols 1976) no els coneixen. Hom es pot preguntar si no sorgiren entorn de l'any mil. El manuscrit de Morella, que conservà la *Confessió de Barcelona* d'Arnau de Vilanova, atribuïa a Sant Anselm uns senyals del judici, tal com hom pot veure en Manuel BETÍ I BONFILL, *Notícies...* (citats en la nota 37), dins «Butlletí de la Biblioteca de Catalunya», IV (1917), 52, núm 16: *Ancelmus de statu mundi et signa quando finis erit*.

94. *De tempore adventus Antichristi*, l. 44-49.

95. *Ibid.*, l. 169.

96. *Ibid.*, l. 231-272. Afegiré dues mostres il·lustratives de les arrels seculars del tema: Emmanuel von SEVERUS, «*Mortem cotidie ante oculos suspectam habere*» (*Bened. Reg. 4, 47*). *Anmerkungen zu einer christlichen Grundregel in der Regel des heiligen Benedikt*, dins «Vivarium. Festschrift Theodor Klauser zum 90. Geburtstag» (*Jahrbuch für Antike und Christentum. Ergänzungsband 11*), Münster, Aschendorff 1984, 310-313; i RUPERTUS TUITIENSIS, *De meditatione mortis* (ML 170, París 1851, 357-390).

97. *De tempore adventus Antichristi*, l. 316-319.

98. *Ibid.*, l. 323; la frase citada pertany al llibre d'Ez VII, 2.

99. *De tempore adventus Antichristi*, l. 321-322.

100. *Ibid.*, l. 43, 231, 234, 270, 271, 365-366 i 1167; *De mysterio cymbalorum*, l. 647. La lletra, adreçada *Fratribus Minoribus Montispezzulani* acompanyant el darrer dels dos tractats arnaldians acabats d'esmentar, reblava: «...quos amor non allicit ad custodiendas noctis vigílias, terror facit indubitanter sollicitate vigilare...», Vat. lat., 3824, f. 102^b (POU I MARTÍ, *Visionarios...* (citats en la nota 48), 49; CARRERAS I ARTAU, *Del epistolario...* (citats en la nota 6), 395). HENRY OF HARCLAY, *Utrum astrologi...* (citats en la nota 40), 59, l. 15-16 demostra haver-se adonat del detall: «Et preterea adiunxit quod utile est scire adventum Antichristi, ut per hoc homines terreantur».

todològica, crec que cal tenir ben en compte la referència als temps finals en exposar els altres elements del missatge arnaldí dels anys 1297-1300. Vull dir que potser algun dels esmentats elements —per exemple, la «sola Scriptura»— té una validesa general en el pensament d'Arnau de Vilanova fins a la seva mort, però, ara com ara i mentre no se li hagi pogut estudiar tota l'obra, hom no pot fer ús de tal suposició, ans ha de tenir en compte que les idees del nostre text són escrites en el marc de la proclamació que el món s'acaba i que el màxim Anticrist es trobarà en plena activitat entorn del 1376.

I això en concret —i de moment res més— és allò que Arnau afirma que hom només pot saber pel fet que un talaier, un «speculator» ho hagi copsat en la Sagrada Escriptura.¹⁰¹ En aquest mateix marc de la convicció de trobar-se en l'acabament del món ha d'ésser col·locada la doctrina relativa a la funció del talaier/«speculator».¹⁰²

Arnau de Vilanova és conscient, d'una banda, que a tall de talaier el seu coneixement de la proximitat dels esdeveniments finals prové del fet de copsar-los¹⁰³ en la Sagrada Escriptura.¹⁰⁴ Per això, desestima explícitament qualsevol altra font: la d'una ciència natural, com és ara l'astronomia,¹⁰⁵ i, no cal dir-ho, la «d'escrits apòcrifs, raons pelesgrines i arguments enganyosos».¹⁰⁶ Seria, però, prematur de presentar la contraposició del «sí» a l'Escriptura i del «no» a les ciències humanes, com si es tractés d'una tesi d'abast general, sobretot si hom hi volgués veure, de més a més, una concentració de tots els valors positius només en l'Escriptura i de tots els contra-valors en l'altre platet. Car l'únic punt del qual es tracta en els esmentats «sí» i «no» és el de precisar quines són les bases epistemològiques, a partir de les quals és possible de fer una previsió seriosa sobre les decisions de Déu en relació a la proximitat dels esdeveniments finals. El mateix autor ho precisarà, tan bon punt enceti la resposta a les objeccions dels teòlegs parisencs: «Modus autem indebitus est, cum quis nititur tempora futura prenuntiare per incerta principia et que non habent ordinem ad tales conclusiones».¹⁰⁷ Ja podem saber, en conseqüència, quin és el mètode encertat.

Tal mètode potser es podria definir partint d'aquests elements: a) que es basi en revelació positiva de Déu, principalment en la Sagrada Escriptura, i ací, en concret, sobretot en Dan XII, 11. Aquesta condició fa que una teo-

101. *De tempore adventus Antichristi*, l. 346-366 i 407.

102. *Ibid.*, l. 73-84.

103. *Ibid.*, l. 366.

104. *Ibid.*, l. 85-115.

105. *Ibid.*, l. 402-406; 809-821.

106. *Ibid.*, l. 442-443.

107. *Ibid.*, l. 842-844.

logia sigui vàlida de la mateixa manera que la manca de tal base convertiria aquella proclamació, de la qual es tracta, en doctrina temerària;¹⁰⁸ b) que els conceptes emprats en la formulació siguin coneguts i que, per tant, combinats expressin un significat proposicional;¹⁰⁹ c) que la dinàmica del discurs o del raonament no ensopregui contra la raó natural ni contra les veritats filosòfiques;¹¹⁰ d) que, si des de la lògica, el resultat del raonament resulta poc clar o ambigu, hom inclini la balança en el sentit que marca la utilitat de l'Església.¹¹¹ Si no m'equivoco, un raonament en el qual es complissin les condicions esmentades seria aquell que Arnau qualifica de «demostració catòlica».¹¹²

Em penso que aquestes són les idees bàsiques del *Tractatus de consummatione saeculi*. Les completarem, bo i subratllant-ne tres d'altres que, o bé ajuden a configurar el tractat o a relacionar-lo amb posicions contemporànies.

El llarg fragment destinat a discórrer entorn del cas, que les diverses classes de persones se suposa que farien del «kerygma» dels talaïers,¹¹³ sembla dibuixar dos grups, diferenciats com la nit i el dia, el dels «viri spirituales, qui vivunt per intellectum»¹¹⁴ i el dels «mundani, qui tantum vivunt secundum sensum».¹¹⁵ A partir d'ací no sembla ni llarg ni difícil el camí que mena a un «espiritualisme» unilateral, consistent a definir l'home només com a esperit. Tal posició no és explícita, però sembla despuntar. El paral·lelisme (que no ha d'ésser, de cap manera, interpretat com a identitat) doctrinal amb el catarisme sembla força clar.

La interpretació de Dan XII, 11,¹¹⁶ condueix a la previsió de les malife-

108. *Ibid.*, l. 965-966.

109. *Ibid.*, l. 901-902.

110. *Ibid.*, l. 681-687; cf. *De mysterio cymbalorum*, l. 410-413.

111. *De tempore adventus antichristi*, l. 692-693; 708-709; 721-729 i sobretot 815.

112. *Ibid.*, l. 966-968; 975; cf. *De mysterio cymbalorum*, l. 732-733.

113. *De tempore adventus Antichristi*, l. 115-323.

114. *Ibid.*, l. 154-155. Darrerament s'ha fixat en aquesta temàtica Cosimo REHO, *L'ideale conoscitivo dell'uomo «spirituale» secondo Arnaldo da Villanova (1238-1311)*, dins «Estudios Franciscanos», 87 (1986), 993-1012; hom pot veure'n un resum en la secció de «Notícies bibliogràfiques», III, d'aquest volum.

115. *Ibid.*, l. 156-157.

116. Entorn al sentit d'aquest pas de Daniel, els exegetes segueixen fent provatures. Heus-ne ací dues mostres recents: Pierre-Maurice BOGAERT, *La chronologie dans la dernière Vision de Daniel (DN 10, 4 et 12, 11-12)*, dins *Hellenica et Judaica. Hommage à Valentin Nikiprowetzky*. Édité par A. CAQUOT, M. HADAS-LEBEL et J. RIAUD, Luvaina-Paris, Éd. Peeters 1986, 207-211, i concretament 207 afirma: «Si l'année de la vision est 167 av. J.-C., l'année du terme des 1335 jours est 164, et le jour donc est celui de la dédicace ou de la purification du temple (1 Ma 4, 52; 2 Ma 10, 5; cf. 2 Ma 1, 18)»; i Douglas E. FOX, *Ben Sira on OT Canon Again: The Date of Daniel*, dins «The Westminster Theological Journal», XLIX (1987), 335-350, i en concret 350, nota 59, on l'autor manifesta creure que s'ha de corregir la data de «poc abans del 165 AC» i afirmar que el llibre de Daniel és anterior a l'any 180.

tes del màxim Anticrist, si hom hi aplica el pressupòsit que els «1290 dies», dels quals aquell text parla, en realitat signifiquen anys o, allò que és idèntic, si hom hi aplica el pressupòsit del «dies pro anno». ¹¹⁷ És un cas concret i clar de «demostració catòlica», a la qual ens acabem de referir, car el mateix autor veu que altrament no li sortirien els comptes i que totes les seves previsions se n'anirien en orris. ¹¹⁸ Henry of Harclay ja assenyala que la interpretació «dies pro anno» era de procedència jueva, ¹¹⁹ cosa fàcil de confirmar, car es troba tant en boca de Bonastruc de Porta (Nahmànides) en la *Disputa de Barcelona* del 1263, ¹²⁰ com en la ploma d'Abraham Bar Hiyya, *Llibre revelador*. ¹²¹ La derivació, doncs, seria possible i el contacte amb Ramon Martí i, a través d'ell o directament, amb la *Disputa de Barcelona* i amb la literatura jueva en general, la deu fer plausible. ¹²² En Arnau, però, el sentit és

117. *De tempore adventus Antichristi*, l. 569; 573-575; 694-698; 1518 i *De mysterio cymbalorum*, l. 724-730.

118. *De tempore adventus Antichristi*, l. 688-728.

119. HENRY OF HARCLAY, *Utrum astrologi...* (citat en la nota 40), 61, l. 3 i l. 8-10: «Quod autem arguit quod dies sumitur pro anno in diebus Danielis... Et credo quod iste magister fuit de professione illorum (*Judaeorum*), occulte tamen propter metum christianorum. Nam illi fundant se super eandem auctoritatem Danielis...». Entorn d'aquesta acusació crec que cal precisar el següent: una cosa és el fet que el «dies pro anno» aplicat a Dan. XII, 11, sigui de procedència jueva i una altra és el criptojudaisme; tal espècie potser tindria alguna consistència, si el conjunt del mestratge religiós i de l'actuació pública d'Arnau hagués resultat a favor de la comunitat jueva, però tal hipòtesi sembla extremament improbable, quan, per exemple els historiadors jueus afirmen que la legislació de les *Constitutiones Regni Siciliae* del 1310, inspirades per Arnau de Vilanova, feu més difícil la vida de les aljames d'allò que ho havia estat abans de la dita legislació; hom pot veure en aquest sentit l'estudi de David ABULAFIA, *Una comunitat ebraica della Sicilia Occidentale: Erice 1298-1304*, dins «Archivio Storico per la Sicilia Orientale», LXXX (1984), 157-190, un resum del qual es troba en aquest volum, secció de «Notícies bibliogràfiques», III.

120. *Disputa de Barcelona de 1263 entre mestre Mossé de Girona i fra Pau Cristià*. Traducció d'Eduard FELIU (Estudis i assaigs 2), Barcelona, Columna 1985, 38: «...els dies esmentats aquí (en Dan XII, 11) valen per anys...»; Hermine GROSSINGER, *Die Disputation des Nachmanides mit fra Pablo Christiani, Barcelona 1263*, dins «Kairos», 19 (1977), 274, línia penúltima: «...die hier erwähnten Tage sind Jahre...»; Hans-Georg von MUTIUS, *Die christlich-jüdische Zwangsdisputation zu Barcelona. Nach dem hebräischen Protokoll des Moses Nachmanides (Judentum und Umwelt 5)*, Frankfurt am Main i Berna, Verlag Peter Lang 1982, 193: «...die hier erwähnten Tage bedeuten Jahre...».

121. ABRAAM BAR HIIA, *Llibre revelador. Meguil lat Hamegallè*. Traducció de Josep M. MILLÀS I VALLICROSA (Biblioteca Hebraico-Catalana I), Barcelona, Editorial Alpha 1929, 174-176. Tant en la *Disputa* com ací, el resultat era idèntic; el salvador d'Israel es manifestaria l'any 1358 de l'era cristiana (cf. GROSSINGER, loc. cit. en la nota anterior, 274, nota 98; i p. 175 del *Llibre revelador*).

122. En el *Pugio fidei adversus mauros et iudaeos* de Ramon MARTÍ és discutida una sentència rabínica del «dies pro anno» (VOISIN, Leipzig, Wittgau 1687, 867-868).

Una primera notícia entorn de les publicacions d'autors jueus més o menys contemporanis d'Arnau de Vilanova relacionades amb aquesta temàtica es pot trobar en Nor-

molt concret i precís i per ací despuntarà en seu antijudaisme, destinat a créixer. En la resposta a les objeccions trobarem la comparació entre el milà (Antic Testament o poble jueu) i la tórtora (Nou Testament o poble cristià),¹²³ cosa que fa versemblant un raonament com aquest: si, aplicant el pressupòsit de «dia per any», el milà, és a dir el poble jueu, veu ja molt pròxima la seva alliberació, esperada per a l'any 1358, la tórtora o el poble cristià no pot resultar en situació desfavorable. D'ací ve la conclusió, tan extensa, relativa a la conveniència de conèixer per endavant el temps dels esdeveniments finals, centre del *Tractatus de consummatione saeculi*,¹²⁴ i una de les parts bàsiques del *De mysterio cymbalorum*.¹²⁵

Unes frases del *Tractatus de consummatione saeculi*,¹²⁶ permeteren als teòlegs parisencs d'atacar Arnau per la seva posició contrària al sentit d'aquelles decretals pontificies, que incitaven el poble cristià a protagonitzar o a recolzar croades, pel fet de declarar-les inútils. En respondre l'any 1300 a les objeccions parisines,¹²⁷ Arnau ni negà ni retractà, ans només precisà: les croades poden ésser útils per raons diverses, però, si mirem llur objectiu bàsic, cal no il·lusionar-se, car Jerusalem continuarà en mans d'infidels fins a l'hora final.¹²⁸

man ROTH, 'Seis edades durará el mundo'. *Temas de la polémica judía española*, dins «La Ciudad de Dios», CXCIX (1986), 45-65, article del qual hom pot trobar un resum en la secció de «Notícies bibliogràfiques» d'aquest volum.

123. *De tempore adventus Antichristi*, l. 874-875.

124. *Ibid.*, 418-828.

125. *De mysterio cymbalorum.*, l. 539-642; 916-934.

126. *De tempore adventus Antichristi*, l. 507-515; 666-668; 672-676;

127. *Ibid.*, l. 1250-1292, en particular 1289-1292.

128. Crec que convindria d'estudiar globalment i evolutiva el pensament tant doctrinal com polític d'Arnau de Vilanova en relació al tema de la croada. De moment, puc assenyalar que el 19 de juliol del 1292, en plena crisi de Sant Joan d'Acre, posava punt final a l'*Allocutio super significatione nominis tetragrammaton*, on afirmava: «...omnes gentiles, qui temporaliter regnant in tribus mundi partibus, veniant in sanctam civitatem universitatis fidelis adorare Christum, densatis miraculis et vibrato fortiter gladio verbi Dei per viriles predicatorum in linguis et populis, cum solummodo tali gladio talique militia dilatetur et divulgetur veritas Agni celestis, que solum ad vivificandum et non ad interficiendum est eternaliter ordinata» (CARRERAS I ARTAU, «Sefarad», IX (1949), 101). El 1297 escrivia les línies 507-515, 666-668 i 672-676 del *De consummatione saeculi* i tres anys després les 1250-1292 de la segona part del *De tempore adventus Antichristi*. La *Philosophia catholica et divina* formula aquest principi general: «...etiam (patet) illum fore impudentem falsarium, qui sataget vel temptabit subicere sibi populos viribus aut potentia mundi huius», Vat. lat. 3824, f. 131^r. Si no entenc malament el pensament d'Arnau, em penso que fins al 1303 ell estava convençut que comptar amb la croada per a l'extensió de l'Església és rebaixar-se al nivell de l'Anticrist. El coneixement i l'anàlisi dels textos posteriors indicarà si continuà pensant de la mateixa manera fins a la mort.

Compareix espontània la comparació amb Ramon Llull, el qual evolucionà de forma més constatable, tal com hom pot veure en el meu *Un text català de Ramon Llull desco-*

Prescindint de les línies dedicades a la croada, a les quals ens acabem de referir, i de les relatives a picabaralles més o menys personals,¹²⁹ la part afegida a tall de resposta a les objeccions dels mestres de París insisteix en tres punts: el recompte relatiu als esdeveniments finals realitzat a base de la *Bíblia* no és refusat pels «sanctos viros et ecclesiae doctores» ni ho pot ésser perquè forma part de la doctrina cristiana bàsica, la relativa a la lluita entre el Crist i l'Anticrist;¹³⁰ justament perquè recolza en aquestes bases, la proclamació arnaldiana no pot ésser qualificada ni de temerària ni de falsa ni d'errònia;¹³¹ i sant Agustí no hauria ensenyat mai que no convingui conèixer per endavant el temps de la persecució de l'Anticrist,¹³² perquè ell només hauria afirmat que no convé basar-se en recomptes de ciència humana;¹³³ més encara, partint de la narració bíblica dels sis dies de la creació, ell mateix hauria practicat el recompte, en afirmar que el món finiria en el seu sisè mil·lenari.¹³⁴

4. EL SEGON TRACTAT

Per les raons que sigui, la doble sentència de «temeritat» que estigmatitzà el *Tractatus de consummatione saeculi* tant a París com a Roma¹³⁵ constituí per a Arnau un impacte tan fort, que, anguniós, no parava de donar voltes entorn de les raons de la sentència, sobretot de la papal.¹³⁶ Aquella

negut: la «Petició de Ramon al papa Celestí V per a la conversió dels infidels», dins «Arxiu de Textos Catalans Antics», I (1982), 9-46, en particular 22-26.

La profecia de Jesús en Lc XXI, 24, base de la posició doctrinal d'Arnau, no permeté que aquest vacil·lés ni davant fets tan terribles i sagnants per al poble cristià com la caiguda de Sant Joan d'Acre, sobre l'atrocitat inhumana de la qual hom pot veure la recent exposició de Valeria FIORANI PIACENTINI, *Le crociate viste dall'Islam*, dins «Nuova Rivista Storica Italiana», LXXI (1987), 227-252.

129. *De tempore adventus Antichristi*, l. 1299-1469.

130. *Ibid.*, l. 830 i 873-893.

131. *Ibid.*, l. 964-976. Remarquem el reconeixement de les (des)qualificacions teològiques fetes a la doctrina arnaldiana, confirmant allò que ja sabem per la nota 12.

132. *Ibid.*, l. 1003.

133. *Ibid.*, l. 1043-1045 i 1095-1098.

134. *Ibid.*, l. 1210-1230. La doctrina que el món duraria sis mil anys fou bàsica per a la teologia de la història tant jueva com cristiana, tal com hom pot veure en els següents estudis, assenyalats només a tall de mostra: Norman ROTH, «Seis edades durará el mundo». *Temas de la polémica judía española*, dins «La Ciudad de Dios», CXCIX (1986), 45-65, per part jueva; i per part cristiana, Auguste LUNEAU, *L'histoire du salut chez les Pères de l'Église. La doctrine des âges du monde* (Théologie historique 2), París, Beauchesne 1964, 448 pàgines o J. ZAHLTEN, *Creatio Mundi. Darstellungen der sechs Schöpfungstage und Naturwissenschaftliches Weltbild in Mittelalter*, Stuttgart 1979.

135. Vegeu més amunt, nota 12.

136. Vegeu més amunt, nota 14.

rumiació angoixada desembocà en un nou text, les circumstàncies de composició del qual exposà el mateix autor en la *Protestatio, praesentatio ac supplicatio ad Benedictum XI*, ja publicada per Finke, cosa que les fa prou conegudes.¹³⁷ En la *Praesentatio facta Burdegaliae*, ens en sintetitza les qualitats, dient que en ell «*alio stilo probantur eedem conclusiones evidentibus documentis...*, quem ipse (*Bonifaci VIII*) non solum acceptavit, sed eximie commendavit».¹³⁸ Intentem, doncs, de conèixer-lo. I el primer pas consistirà a oferir una visió de conjunt d'aquella redacció escrita l'estiu del 1301, a la Sgurgola, prop Anagni.

a) *Esquema del primitiu De mysterio cymbalorum ecclesiae*

- I. 1-2. *Títol-incipit*
- II. 3-20. *La consulta de la comunitat de Scala Dei*
 - 3-16. Els dubtes relatius als misteris s'han de consultar a l'Església de Roma
 - 17-20. Arnau accepta i respon a la consulta de Scala Dei perquè es considera cadell i papagai de l'Església Romana
- III. 20-150. *Pressupòsits de la resposta*
 - 20-27. El «misteri» dels repics de campanes anteriors a matines i a vespres
 - 28-76. El repic de campanes a matines i la primera vinguda de Jesús
 - 28-33. La successió del repic de campanes a matines designa la successió d'anuncis de la vinguda de Jesús
 - 34-41. El temps anterior a Jesús equival a la nit
 - 42-67. D'Abraham a Simeó i Anna hi ha en l'Antic Testament un progrés en la claredat de l'anunci de Jesús
 - 68-76. Conseqüència: paral·lelisme entre la progressió en el repic de campanes a matines i en l'anunci de Jesús
 - 77-150. El repic de campanes a vespres i la segona vinguda de Jesús
 - 77-78. Aplicació del principi del paral·lelisme a la segona vinguda de Jesús
 - 78-85. Els tres graons (profetes, apòstols, Elias-Enoc) en l'anunci de la segona vinguda
 - 86-130. L'anunci dels profetes, Daniel inclòs, és ambigu
 - 131-150. L'anunci d'Elias i Enoc serà clar i fort, perquè coincidirà amb la darrera persecució d'Anticrist

137. Vegeu més amunt, nota 34.

138. Vegeu més amunt, nota 13.

- IV. 151-1062. *Resposta: el capteniment dels «praecones Ecclesiae» en l'anunci dels temps finals*
- 151-642. Capteniment normal dels »praecones«. Exposició i crítica
 - 151-157. El capteniment normal
 - 157-159. Les seves tres possibles raons
 - 160-642. Crítica de cada raó
 - 160-307. Contraraó primera: «licet scrutari»
 - 183-279. Atac als teòlegs professionals
 - 308-538. Contraraó segona: «possibile est comprehendere»
 - 336-414. Doctrina de s. Agustí sobre la possibilitat de conèixer la fi del món
 - 539-642. Contraraó tercera: «expedit praescire sive praenuntiare»
 - 643-652. Arnau propugna un nou capteniment dels »praecones«: anunciar la proximitat de les darreries
 - 653-792. L'Esclatadura fa possible d'anunciar els temps finals amb indicació de termini
 - 653-654. Formulació de la tesi
 - 655-672. Prova pel testimoniatge d'Agustí
 - 673-783. Prova per les visions de Daniel
 - 673-691. La profecia sobre la fi del món (Dan VIII, 14) només permet afirmacions genèriques
 - 692-783. La profecia sobre l'Anticrist (Dan XII, 11) permet de precisar amb només dos anys d'incertesa
 - 692-708. Visió de Daniel sobre l'Anticrist.
 - 709-724. El seguici d'esdeveniments s'acomplí en la destrucció de Jerusalem per Vespasià i Titus
 - 725-779. En l'esmentada visió de Daniel «dia» significa «any»
 - 780-783. Coincidència entre Daniel i Agustí
 - 784-792. Els »praecones Ecclesiae« poden proclamar aquesta previsió
 - 793-1057. Possible doble reacció davant la conclusió anterior:
 - 793-795. a) audàcia d'assenyalar el moment precís de la fi del món
 - 795-1057. b) por de no entendre Daniel o de comprometre's
 - 795-1001. La por de no entendre el sentit de la visió de Daniel
 - 795-803. La por es podria basar en Dan XII, 9
 - 804-811. La por no té base, car les prediccions relatives a l'Anticrist no són segellades

- 812-826. La por no té base, car el «temps establert» en una predicció ha d'ésser anterior al seu acompliment
- 827-846. El «*praeco in caritate vivens*» no ha de tenir por, car li és promès el sentit de les Escripures
- 847-915. La por és inacceptable, car donaria la raó als jueus en el punt de la vinguda del Messias
- 916-934. La por és inacceptable, perquè l'Església ha de saber allò que es refereix a l'Anticrist
- 935-1001. La por és inacceptable, perquè Déu de fet il·lumina els senzills, que tenen zel d'Ell
- 948-994. Cas del *Vae mundo in centum annum*
- 995-1001. Cas del monjo vell
- 1002-1057. La por a comprometre's pel fet que la predicció resultés falsa
- 1002-1015. Tal cas demostraria la veritat de l'Esriptura: «*Pertransibunt plurimi*»
- 1016-1021. La predicció ha d'insistir en la terror dels darrers temps imminents
- 1022-1057. Si la predicció resultés inacceptable, tindria el precedent de la de Beda
- V. 1058-1062. *Sentit del text d'Arnau: exposar les doctrines dels sants*
- VI. 1063-1071. *Conclusió final: cal proclamar vigorosament la proximitat dels temps finals*

b) *La significació del De mysterio cymbalorum ecclesiae*

Immediatament després de publicat el *De mysterio cymbalorum*, fra Martín d'Ateca devia llançar la brama que aquest contenia doctrines contràries al *De tempore adventus Antichristi*, car Arnau de Vilanova li replicava que les tesis eren idèntiques i que, si alguna cosa semblés incompatible, pertanyia a les objeccions i no pas a les afirmacions.¹³⁹ D'altra banda, tal com ja sabem, el mateix autor advertia que l'estil dels dos tractats era divers.¹⁴⁰ L'anàlisi del *De mysterio cymbalorum* confirma tant un extrem com l'altre.

Començarem assenyalant les diferències. La primera és que l'escrit acabat d'esmentar és una peça unitària i per això no ens cal entretenir a desco-

139. «...ubi aliquid in secundo (= *De mysterio cymbalorum*) videtur dici vel asseri contra dictum in primo, non dicitur vel asseritur determinando sed obiciendo... cum conclusio illius tractatus secundi sit eadem cum conclusione primi (= *De tempore adventus Antichristi*)», *Antidotum contra venenum effusum per fr. Martinum de Ateca, praedicatorum*, Vat lat., 3824, f. 243; cf. també f. 247^d.

140. Vegeu més amunt les notes 13 i 138. Sigui'm també permès de remetre el lector a la introducció a la *Quaestio* de Guiu TERRENA, publicada en aquest volum.

brir parts heterogènies en el seu interior, fora d'aquella «profecia», que el mateix autor ens diu pertànyer a un altre i és integrada cap al final del tractat arnaldia, la profecia *Vae mundo in centum annis*.¹⁴¹

L'altra és que el to, entre «kerigmàtic» i sapiencial, que presideix la primera part del *De tempore adventus Antichristi* o *Tractatus de consummatione saeculi*, és substituït per formes més acadèmiques, que homologuen les noves pàgines a les que podia escriure un teòleg professional, almenys en aparença. A això es devia referir Arnau, quan parlava del «alio stylo». ¹⁴² Però el sol fet d'intentar una formulació més acceptable per als qui havien atacat l'anterior, comportava la conveniència de replantejar també el contingut. En conseqüència, desaparegueren les llargues descripcions de la posició dels diversos tipus de persones poc disposades a fer cas de l'anunci de les noces definitives de l'Anyell i de l'Església¹⁴³ o la del ressò que el procés parisenc hauria tingut en ambients diversos.¹⁴⁴

Però l'esforç de «normalització» o d'«homologació» amb l'estil emprat en els tractats teològics és explicable que conduís a respondre als atacs dels teòlegs professionals portant la confrontació a llur mateix camp: el de qüestionar la validesa de la teologia respectiva. Em sembla que aquesta és la raó que explica no sols la introducció en el segon tractat del tema de la possibilitat d'una previsió teològicament vàlida dels temps finals i en particular del moment de la compareixença del màxim Anticrist, ans encara la importància que tal tema, absent en el *Tractatus de consummatione saeculi*, almenys quantitativament assoleix en el *De mysterio cymbalorum*.¹⁴⁵ I no sols quantitativament. Car, si no m'erro, el planteig de tal problema era indefugible, perquè calia clarificar punts que abans Arnau donava per pressuposats, com els ja esmentats de la possibilitat i de la licitud del recompte dels anys que manquen fins a la fi del món i, d'altra banda, desembocava en el més general i bàsic, el del sentit de la teologia en general, és a dir, del treball intel·lectual del teòleg cristià, en el tema de la previsió cronològica precisa dels esdeveniments finals.

141. *De mysterio cymbalorum Ecclesiae*, l. 948-994; vegeu també més amunt la nota 56.

142. Vegeu més amunt, nota 13. Assenyalem, encara, aquests detalls: que la frase de sant Gregori el Gran, citada en *De tempore adventus Antichristi*, l. 1008 i en *De mysterio cymbalorum Ecclesiae*, l. 565, podria procedir de Pierre Cros d'Auvergne, car es troba en el fragment copiat en apèndix a la *Quaestio* de Guiu TERRENA d'aquest volum, l. 129-130; i que la referència a Elias i a Enoc del *De mysterio cymbalorum Ecclesiae* podria procedir de les l. 118-119 del fragment de Ioannes Quidort de París, publicat en el mateix apèndix.

143. *De tempore adventus Antichristi*, l. 115-260.

144. *Ibid.*, l. 1345-1441.

145. *Ibid.*, l. 307-537

Ací, Arnau de Vilanova és clar tant a l'hora d'assenyalar les característiques negatives, que no poden entrar en una teologia cristiana vàlida, com en el moment d'indicar les positives.

Els trets negatius estigmatitzats en el *De mysterio cymbalorum* són tres i poden ésser presentats de forma progressiva. El nivell més genèric, però també el d'abast més universal, aplicable a qualsevol treball d'estudi, és l'assenyalat per les línies 161 i 168: tota investigació o recerca intel·lectual que procedeixi de la pura i simple curiositat humana és prohibida. Per a Arnau de Vilanova és tan evident que una recerca, filla de la pura curiositat, no té cap valor cristià i que, en conseqüència, és prohibida, que no dubta gens a aplicar el principi a l'episodi inicial dels *Fets d'apòstols*, quan aquests pregunten a Jesús si ja li ha arribat el temps de restituir el regne a Israel, i més en concret no dubta a interpretar d'aquesta forma la resposta de Jesús: «No us correspon de saber temps i moments...»,¹⁴⁶ resposta que Arnau sempre explica de la mateixa manera: els apòstols haurien rebut de Jesús tal resposta, perquè llur pregunta procedia de la pura curiositat i era formulada com si ells, a base de llurs elements humans de coneixement, ja endevinessin la resposta.¹⁴⁷

El segon és un punt particular a l'interior del mateix pressupòsit. Si tot intent fill de la curiositat pura i simple és prohibit, amb molta més de raó ho serà quan l'esmentat intent té la pretensió d'endinsar-se en el misteri de Déu;¹⁴⁸ car tal pretensió només podria néixer de qui presumís de subtils, d'enginy elevat o de supèrbia científica.¹⁴⁹ Amb frases bíbliques, Arnau recorda que l'agosarat resultarà esclafat per l'Infinit.

El tercer pas es refereix en concret al tema escatològic. No es pot ni plantejar la possibilitat de predir amb precisió el temps dels esdeveniments finals i en particular el moment de l'actuació del màxim Anticrist a base de conjectures humanes, tant si aquestes es basen en raons naturals com en especulacions astronòmiques o en qualsevol altra mena d'elucubracions filosòfiques, i no cal dir en figuracions de mags o d'endevins.¹⁵⁰ Fixem-nos un moment en les quatre mostres de teologia inacceptable estigmatitzades en les línies 182-192. Tres ho són perquè en elles es trobarien, simultàniament, el primer i el segon dels elements acabats d'assenyalar: «...cum temerarie presumptionis et vitio curiositatis infructuose accedunt ad scrutinium maies-

146. Act I, 7.

147. *De mysterio cymbalorum Ecclesiae*, l. 312-326; cf. *De tempore adventus Antichristi*, l. 1038-1058.

148. *De mysterio cymbalorum Ecclesiae*, l. 162-181.

149. *Ibid.*, l. 174-175.

150. *Ibid.*, l. 308-312.

tatis, quod est prohibitum».¹⁵¹ La quarta mostra, de més a més, no sols seria temerària, ans encara errònia.¹⁵² Recordem que la qualificació és aplicada no pas al resultat doctrinal d'una recerca teològica, ans al mateix acte personal de realitzar-la. La diferència entre les tres primeres mostres i la quarta sembla raure en el detall que, mentre aquelles es limiten a ésser, almenys aparentment, un exercici mental sense conseqüències directament negatives per a la comunitat cristiana, amb la darrera s'esmunyirien dins la «universitas catholicorum» una rècula de conseqüències destructives: seria posat en dubte allò que tothom ha de tenir per cert; es capgiraria el fonament de la religió catòlica; se sembraria la dissensió en la unitat dels fidels; i s'obriria la porta a la desobediència i a la rebel·lió.¹⁵³ Més encara: treballar així és col·laborar amb l'Anticrist.¹⁵⁴ Segurament el lector ja s'haurà adonat de la coincidència de les qualificacions de «teologia temerària» i de «teologia errònia», amb aquelles que els teòlegs parisencs aplicaren al *Tractatus de consummatione saeculi* en el procés (inquisitorial) davant el bisbe de París.¹⁵⁵

És normal que la desqualificació de tota una forma de fer teologia vagi acompanyada de les indicacions pertinents a la forma encertada d'elaborar-la, les quals, certament, no manquen en el *De mysterio cymbalorum*, ultra el fet que el mateix tractat ja se n'ha de considerar una mostra.

També ací trobarem tres passos o elements encertats en contraposició als tres equivocats. La suma dels encertats donarà que «modestum et virtuosum est scrutari quod est preceptum».¹⁵⁶

Si la curiositat era com font enverinada que automàticament infectava tot estudi que en procedís, aquest serà sa, si prové de la caritat, car una tal actuació és una forma de seguir Jesucrist.¹⁵⁷

151. *Ibid.*, l. 185-187.

152. *Ibid.*, l. 192; vegeu la nota 131.

153. *Ibid.*, l. 193-197. Hom pot veure dues exposicions complementàries de la doctrina eclesiològica del segle XIII, una de la del començament en Wilhelm IMKAMP, *Das Kirchenbild Innozenz' III (1198-1216)* (Päpste und Papsttum 22), Stuttgart, Hiersemann 1983, 360 pp.; i una de la de l'acabament, amb atenció als debats que d'alguna manera afectaven la doctrina d'Arnau de Vilanova, en Yves M. J. CONGAR, *Aspects ecclésiologiques de la querelle entre mendiants et séculiers dans la seconde moitié du XIIIe siècle et le début du XIVe*, dins «Archives d'Histoire Doctrinale et Littéraire du Moyen Âge», 28 (1961), 35-151, i *Les positions ecclésiologiques de Pierre Jean Olivi d'après les publications récentes*, dins «Cahiers de Fanjeaux», 10 (=Franciscains d'Oc. *Les Spirituels Ca 1280-1324*), Tolosa de Llenguadoc, Privat 1975, 155-165. També és convenient de veure, per la seva relació amb les línies 205-218, l'article del darrer autor, *Cephas —Céphalè— Caput*, dins «Revue du Moyen Age Latin», VIII (1952), 5-42, en particular 5-19.

154. *De mysterio cymbalorum Ecclesiae*, l. 1238-1256; cf. l. 270-278.

155. Vegeu més amunt, nota 12, 131 i 152.

156. *De mysterio cymbalorum Ecclesiae*, l. 257-258.

157. *Ibid.*, l. 262 i 264-265.

Partint de la caritat, cal esbrinar i furgar les Escriptures, cosa de cap manera prohibida, car és preceptuada per Jesús mateix en el cèlebre manament reportat per l'*Evangelí de Joan*, el de «scrutamini Scripturas». ¹⁵⁸ Justament el fet que Jesús ho formulés com a precepte, demostra que és lícit d'estudiar o d'esbrinar o de furgar en les Escriptures. ¹⁵⁹ Si no entenc malament el pensament d'Arnau de Vilanova, tinc la impressió que el puc resumir d'aquesta manera: qui esbrina l'Escriptura perquè és cosa manada per Jesús realitza una activitat lícita; si, de més a més, ho fa portat per l'amor de Déu, encara ho és més.

Si es compleixen les dues condicions anteriors, hom pot intentar de saber quan s'escaurà algun dels esdeveniments finals, ja que tal esforç o intent encaixa i conflueix amb la finalitat de l'Escriptura o amb la funció que aquesta ha de realitzar en l'Església, la de guiar-li els passos durant la seva travessa per aquest món. ¹⁶⁰

Arribat ací, em permetria de demanar al possible lector de no tirar endavant sense llegir el text del *De mysterio cymbalorum*, l. 826-845, car, si no m'erro, conté el fil conductor que sintetitza els tres passos: en aquell qui, conduït per l'amor de Déu, esbrini l'Escriptura, es complirà la repetida promesa tant de l'Antic com del Nou Testament, «quod eidem intellectus aperietur», ¹⁶¹ evidentment, quan i com plagui a Déu, però de manera que el sentit possiblement amagat sota el text bíblic, finalment, gràcies a la il·luminació del Sant Esperit, desplegarà totes les seves virtualitats en la conducció de la vida de l'Església. ¹⁶² L'altra conclusió, formulada de manera més personal en relació als «praecones», és igualment sintètica i igualment clara i significativa; es troba en les línies 648-651.

Seria, però, equivocada la idea que donés per descomptat que el *De mysterio cymbalorum* es redueix al punts anteriors, negatius o positius que siguin. En realitat, tals doctrines, a les quals s'ha d'afegir la purament dialèctica d'explicar en sentit arnaldí els ensenyaments de sant Agustí, en particular els exposats en el *De civitate Dei* ¹⁶³ i encara més en la cèlebre *Epistola CXCIX ad Hesychium de fine saeculi*, ¹⁶⁴ car el mateix Arnau declararia que només

158. *Ibid.*, l. 259-260; 280; 838-840; 1063; ja s'hi havia referit el *De tempore adventus Antichristi*, l. 90-91, 1152. El lloc de l'Evangelí de Joan és V, 39.

159. *De mysterio cymbalorum*, l. 261 i 288-289.

160. Sobre la licitud d'esbrinar en l'Escriptura el moment dels esdeveniments finals, *ibid.*, 327-330; 363-366; 408-413; confluència del coneixement dels temps finals i de la missió de l'Església. *ibid.*, 312-218; 600-603; funció de l'Escriptura en l'Església, *ibid.*, l. 288-306; 321-330, 539-553; 919-922.

161. *Ibid.*, l. 827-828.

162. *Ibid.*, l. 479-481 i més en general 467-493.

163. Vegeu, per exemple, el *De mysterio cymbalorum Ecclesiae*, l. 336, 495 i 667.

164. Hom pot veure *ibid.*, l. 370, 398.

s'havia fixat en sant Agustí a fi de tancar la boca als seus contradictors,¹⁶⁵ amb la finalitat que resultés ben clar que també aquell gran mestre havia fet recomptes cronològics dels esdeveniments finals, des del moment que afirmava viure en el darrer mil·lenari,¹⁶⁶ i que per tant Arnau no sols no era el primer a intentar tal recompte, ans es podia prevaldre de l'autoritat agustiniana, tals doctrines, dic, s'han de sintetitzar amb les tesis del *De consummatione saeculi*.

Trobem repetida, en efecte, la previsió que el màxim Anticrist desplegarà la seva plena activitat l'any 1376;¹⁶⁷ que tal previsió es basa sobretot en la frase del llibre de Daniel XII, 11;¹⁶⁸ i que aquest text permet de precisar l'any acabat d'esmentar, a condició que hom entengui els mil dos-cents noranta dies, dels quals parla el profeta, en el sentit de «dies pro anno».¹⁶⁹ No cal dir que tals conclusions són per a mestre Arnau resultat legítim d'una elaboració teològica realitzada d'acord amb la doctrina que acabem d'exposar en les pàgines anteriors.

Però allà on la continuïtat entre el *De consummatione saeculi* o *De tempore adventus Antichristi* i el *De mysterio cymbalorum* resulta més frapant és en la determinació de la seva finalitat entre pastoral i política. No manca, en efecte, en aquest darrer, una repetició pura i simple de la necessitat del toc estrident de trompeta o de botzina.¹⁷⁰ Però el *De mysterio*.. no es limita pas a repetir en aquest punt.

Car allà on el *De consummatione saeculi* feia una llarga introducció sobre figura i funció del talaier en l'Església,¹⁷¹ el *De mysterio*..., també a tall d'introducció, estableix el paral·lelisme entre el progressiu toc de campanes que anuncià la primera vinguda del Fill de Déu en l'Antic Testament, fins a arribar al clac de les campanes grosses, que foren Joaquim i Anna, les quals »to-

165. «Tertium vero adiunctum, quod est Augustini, non introducitur ad concordiam nec ad ostensionem principalis assertionis, sed ad manifestandum ignominiam et falsitatem illorum, qui suggererunt Romane ecclesie quod nunquam aliquis sanctorum docuerat aut tetigerat aliquem modum probabilitatis, per quem calculo numerali fluentis temporis possit prenuntiari vicinitas aut distantia temporum ultimorum», *Apologia de versutiis atque perversitatibus pseudotheologorum et religiosorum*, Vat. lat., 3824, f. 142^{b-c}.

166. *De mysterio cymbalorum Ecclesiae*, l. 409-410, 525-537, 652-671, on hom es pot fixar en el detall de parlar del recompte dels mil·lenaris fet per Agustí abans del propi recompte basat en Dan. XII, 11. Vegeu l'*Antidotum contra venenum effusum per fr. Martinum de Athecca, praedicatorum*, Vat. lat. 3824, f. 250^b, on l'autor repeteix l'afirmació documentada en la nota anterior. Hom pot veure també la nota complementària al text de les línies 335-413.

167. *De mysterio cymbalorum Ecclesiae*, l. 726-728; vegeu més amunt la nota 69.

168. *Ibid.*, l. 691-699.

169. *Ibid.*, l. 724-730; 778-782.

170. *Ibid.*, l. 557.

171. *De tempore adventus Antichristi*, l. 1-115.

cant alhora, somogueren tota Jerusalem»,¹⁷² i el també progressiu, que ha d'anunciar la segona vinguda,¹⁷³ en la qual ja és assegurat el retronny final, a càrrec d'Elias i d'Enoc, quan lluitaran directament contra l'Anticrist;¹⁷⁴ però, en canvi, manca el toc intermig, car, fins al moment en què Arnau escrivia, ell estava convençut que els «praecones ecclesiae» es limitaven a fer dringar picarols.¹⁷⁵ Cal, doncs, aquella campanada, corresponent a la proximitat d'Elias i d'Enoc, que superi l'ambigüitat de predicadors i de profetes i sigui eficaç en l'anunci.¹⁷⁶

De totes aquestes premisses deriva en línia ben recta la proposta programàtica: «Seria encertat que en totes les províncies de catòlics els enamorats del segle fossin aterroritzats mitjançant sagetes més punyents que les acostumades»¹⁷⁷ (i subratllem la presència de la paraula fatídica: «terrereuntur»).¹⁷⁸

Assenyalem, per acabar, que continua la contraposició o dicotomia, no sols ètica sinó també psicològica, d'embadaliment per les coses temporals o de desig de les eternes;¹⁷⁹ i aquella doctrina, segons la qual la finalitat de l'Església és justament la de fer passar «efficaciter ad contemptum temporaliū et desiderium eternorum».¹⁸⁰

5. PARAULES FINALS

Aquell tro despertador, que mestre Arnau de Vilanova afirmava ésser tan necessari a l'Església del seu temps a fi de no trobar-se desprevinguda i despistada davant l'atac, tan pròxim, del màxim Anticrist,¹⁸¹ ¿havia estat donat? Fos quina fos la seva intenció, el cert és que l'espinguet de la trompeta i el clac de la campana s'havien fet sentir. La reacció dels teòlegs professionals n'és la prova¹⁸² i l'estudiarem en la introducció a la *Quaestio* de Guiu Terrena, immediatament després d'aquestes pàgines dedicades a Arnau de Vilanova.

172. *De mysterio cymbalorum*, l. 65-66.

173. *Ibid.*, l. 76-84.

174. *Ibid.*, l. 130-132.

175. *Ibid.*, l. 150-158.

176. *Ibid.*, l. 283-287.

177. *Ibid.*, l. 647-648; cf. l. 1017.

178. Vegeu més amunt les notes 78 i 100.

179. *De mysterio cymbalorum Ecclesiae*, l. 542-545; 915-933. Vegeu les notes 114 i 190, paràgraf segon.

180. *Ibid.*, l. 544-545; cf. l. 283-287.

181. *De tempore adventus Antichristi*, l. 433-436; 1487-1494; cf. *De mysterio cymbalorum Ecclesiae*, l. 561-565.

182. La indicació d'autors i de textos és en les notes 9, 10, 20, 21, 23, 24, 27, 39, 40, 44, 49, 50 i 52. Vegeu, de més a més, tant la *Quaestio utrum per notitiam Sacrae Scripturae possit determinate sciri tempus Antichristi* de Guiu TERRENA com els tres textos aplegats en l'apèndix a la mateixa en aquest volum.

Si llegim els paràgrafs finals del *De mysterio cymbalorum*, ens trobarem a les mans la clau que ens permetrà de penetrar en les darreres intencions de l'autor. Car ell accepta que la seva interpretació de Daniel, tot i ésser resultat de la gràcia il·luminant de Déu,¹⁸³ tot i haver-la apuntalada amb sant Agustí i amb la Sibila,¹⁸⁴ resulti falsa¹⁸⁵ —i ell treu ferro a aquest resultat, dient que no seria la primera vegada que passa en el tema de les previsions escatològiques,¹⁸⁶ (punt en el qual hauria tingut tota la raó si s'hagués limitat a presentar tal interpretació com a cosa purament seva i no hi hagués embolicat la gràcia il·luminant de Déu)—. Allò que, en canvi, no fallaria és el fruit de reforma de vida cristiana, que l'anunci hauria provocat,¹⁸⁷ reforma que, ja ho sabem, consisteix a desentendre's d'aquest món i a concentrar-se únicament en el desig dels béns eterns.¹⁸⁸

Tinc la impressió que aquest és el cor dels objectius d'Arnau de Vilanova, en desencadenar tota l'operació: sacsejar tots els nivells del poble cristià, de faisó que, individualment i col·lectiva, segueixin els camins de l'«espiritualisme». Em voldria limitar a subratllar l'encaix d'aquest resultat amb el que ja donà l'anàlisi de l'*Alia informatio beguinorum*: l'ortopraxi determina l'ortodòxia,¹⁸⁹ de la mateixa manera que ací hem trobat que serà lícita i encertada aquella teologia, que desvetlli els cristians i els condueixi a «terrena despiciere et amare caelestia».¹⁹⁰ I em pregunto a mi mateix si aquesta no serà la raó, per la qual Arnau de Vilanova no sols desestimava els teòlegs acadèmics, ans encara, a l'hora d'anar al gra, també d'altres, és a dir, tots aquells teòlegs que es limitaven a teixir floritures i filigranes mentals i a fer volar coloms, i no desembocaven en una actuació immediata, contundent i traumàtica damunt el poble cristià: penso, no sé si és necessari de dir-ho, en Joa-

183. *De tempore adventus Antichristi*, l. 740-753.

184. *De mysterio cymbalorum*, l. 993; cf. *De tempore adventus Antichristi*, l. 1523-1524.

185. *De mysterio cymbalorum*, l. 1004-1005 i 1009-1010.

186. *Ibid.*, l. 1021-1049.

187. *Ibid.*, l. 1015-1020 i la darrera paraula de les l. 1062-1068.

188. *De tempore adventus Antichristi*, l. 1472-1474; cf. nota 180.

189. Em permeto de remetre al meu *L'«Alia Informatio Beguinorum» d'Arnau de Vilanova* (Studia, textus, subsidia II), Barcelona, Facultat de Teologia 1978, 162-163.

190. Vegeu les notes 180 i 187. És possible que la doctrina sobre la catolicitat d'una formulació o l'encert d'una teologia depengui de fra Pèire Joan, el qual resumia en tres les seves característiques: que fos «secundum fidem et secundum Scripturas et secundum bonos mores», *Remedia contra temptationes spirituales* (MANSELLI, *Spirituali e Beghini in Provenza* (Studi Storici 31-34), Roma, Istituto Storico Italiano per il Medio Evo 1959, 286, l. 5-8). Vegeu les notes complementàries al text de les línies 934-935 i 1009 del *De mysterio cymbalorum Ecclesiae*.

La frase litúrgica del *Missale Romanum. Dominica II Adventus. Postcommunio* és transcrita per Arnau de Vilanova en la *Philosophia catholica et divina...*, i es troba en el Vat. lat. 3824, f. 113^c.

quim de Flore i en fra Pèire Joan, per molt que pugui haver manllevat qualque element, o més i tot, d'aquests i d'altres.¹⁹¹

L'altre punt que cal assenyalar és el de la funció personal d'Arnau en tot aquest projecte. Ho concretaré en dues preguntes ben escairades: ¿pretenia Arnau que, almenys en els anys immediatament anteriors a la compareixença del màxim Anticrist, l'Església havia d'ésser conduïda per profetes més que no havia estat normal en els tretze segles anteriors del cristianisme? I en cas que propugnés un estatut més profètic per a l'Església, ¿se'n considerava ell el protagonista? També aquesta és una pregunta que em vaig haver de fer en estudiar l'*Alia informatio beguinorum*.¹⁹²

Deixo les preguntes sense resposta, perquè els dos textos que ara per primera vegada són presentats plegats i íntegres són només el primer pas d'una trajectòria que, per la força del propi dinamisme o per les necessitats de la polèmica, s'aniria clarificant en els textos que els seguien.¹⁹³ I, en tant que sigui a l'abast de la meua mà, procuraré d'oferir en el volum següent d'«ARXIU DE TEXTOS CATALANS ANTICS» el text també primitiu de la *Philosophia catholica et divina*, denominada en aquell primer moment *Ars catholicae philosophiae*.¹⁹⁴ Per allò que ara en conec, tinc la impressió que aquelles pàgines començaran de clarificar punts que ara resten sota interrogant. Però no fem passar la reu davant els bous.

6. LA NOSTRA EDICIÓ

El text primitiu del *De mysterio cymbalorum ecclesiae*, objecte bàsic del present treball, és ofert en mínima edició crítica, perquè, tal com ja he recordat, l'edició crítica pròpiament dita és camp, en el qual ja fa molts anys que d'altres proclamaren treballar. Per això també el text ofert ací no és el definitiu del Vat. lat. 3824, ans el del volum 40. E. 3 de la Biblioteca Corsiniana de Roma (ara Accademia dei Lincei), text que en la nostra edició és assenyalat amb la lletra C.¹⁹⁵ El lector repetirà la meua experiència i s'adonarà no sols dels fragments afegits en les còpies posteriors,¹⁹⁶ ans encara de

191. Hom pot llegir en el *De tempore adventus Antichristi*, l. 113-148 les consideracions d'Arnau de Vilanova sobre aquells talaïers que certament fessin els esdeveniments futurs, però es limitessin a cantar-los líricament, cosa tan ineficax i inútil com «vocare porcos ad degustandum nectar imperiale», l. 129-130.

192. Vegeu *L'Alia...*, (citada en la nota 189), 20-21.

193. Vegeu les indicacions de les notes 18-37.

194. Aquest és el títol que encapçala la còpia més primitiva d'aquell text, conservada en el Vat. lat. 9968, ff. 16-30.

195. Vegeu la nota 1.

196. Vegeu els més o menys llargs fragments afegits entre les línies 413-414, 474-475, 641-642 i en la línia 906, transcrits en l'aparat crític.

les lectures inacceptables que presenta.¹⁹⁷ Per això, ha calgut manta vegada substituir paraules seves per les de les esmentades còpies posteriors i més acurades, que són els volums Vat., Borgh. 205¹⁹⁸ (assenyalat amb la lletra B) i Vat. lat. 3824 (assenyalat amb la lletra V);¹⁹⁹ en aquests casos, tal paraula és col·locada entre parèntesis quadrats, quan l'arrel de l'escollida és diversa de la que es troba en el volum corsinià; quan l'arrel és la mateixa, la variant consta només en l'aparat crític, on no cal dir que també consten els casos de substitució radical. Quan m'ha semblat que la correctesa m'obligava a oferir en el text una lectura no basada en cap dels tres manuscrits esmentats, aquesta és col·locada dins parèntesis en angle; també tals casos extrems consten en l'aparat crític. Els noms dels llibres de la *Biblia* citats dins el text del tractat arnaldia esmentat són escrits en lletra cursiva, a tall de títol bibliogràfic. En els aparats de fonts i de notes complementàries tals llibres són designats mitjançant les abreviatures corresponents als títols de la *Vulgata latina*, coneguts entre nosaltres per haver estat adoptats en les seves edicions llatines o bilingües per l'«Obra del Sant Evangeli».²⁰⁰ Cal tenir-ho en compte sobretot quan es tracta de la numeració dels *Salms*.

L'aparat crític es limita a presentar les variants dels dos exemplars ara vaticans, perquè d'aquesta manera hom pot tenir davant els ulls la trajectòria del text des de la seva redacció primitiva i descurada fins al tenor definitiu i molt més correcte del Vat. lat. 3824.²⁰¹ L'aparat de fonts no té altra pretensió que la de contribuir al que figurarà en l'edició crítica definitiva. Les notes complementàries contribueixen a subratllar l'interès de temes que, o no han pogut ésser tractats en la introducció o entorn als quals ha semblat adient d'afegir quelcom. No cal dir que tot és subjecte a la possibilitat humana d'equivocar-se.

En canvi, el text del *De tempore adventus Antichristi* es limita a ésser simple transcripció del que figura en el tan citat Vat. lat. 3824. Com que la futura i de tants d'anys promesa edició crítica²⁰² cal suposar que tindrà com a base aquest exemplar, he evitat tot allò que pugui semblar que l'actual és una edició crítica. Per això, no sols no hi ha ni una nota d'aparat crític, de fonts o d'altre, ans encara la indicació de llocs bíblics (que Heinrich Finke

197. Vegeu en l'aparat crític les lectures pròpies de l'exemplar C, desestimades del text editat.

198. Descrit en els dos estudis citats en la nota 58.

199. Heinrich FINKE, *Aus den Tagen...* (citada nota 8), *Quellen*, CXVII-CXXVII ofereix informació sobre els escrits continguts en el volum.

200. Hom la pot trobar, per exemple, en *El Nou Testament. Vol. I. Els Evangelis i Fets dels Apòstols*, Barcelona, Foment de Pietat Catalana 1928, XVII.

201. Vegeu les notes 196-199.

202. Vegeu més amunt, nota 2.

havia iniciat en els fragments que publicà)²⁰³ ha estat col·locada a l'interior del text.

Aquest treball no té cap pretensió d'ésser definitiu; no sols perquè els textos que publica no són llur edició crítica definitiva, ans, sobretot, perquè, en la suposició que tot el seu conjunt contribueixi poc o molt al coneixement de la doctrina teològica d'Arnau de Vilanova, tal coneixement es limitaria al primer pas o al llindar de l'esmentat món mental i només les aportacions futures al coneixement d'altres camps d'aquell pensament podran permetre, esperem que sense trigar massa, a conèixer-lo en la seva totalitat. Si aquestes pàgines representessin una mínima aportació al dit coneixement definitiu no haurien estat inútils.

Barcelona-Roma, febrer-març del 1989

203. Heinrich FINKE, *Aus den Tagen...* (citat en la nota 8). *Quellen*, CXXIX-CLIX. Aquest tractat és conegut per d'altres còpies, en general posteriors. La llista més actualitzada es pot veure dins Francesco SANTI, *Gli «Scripta Spirituality» di Arnau de Vilanova*, dins «Studi Medievali», XXVI (1985), 977-1014, en particular 985, núm. 11 i 1014; n'hi ha traducció catalana en el seu *Arnau de Vilanova. Obra espiritual* (Història i societat 5) València 1987, 254, núm. 11; en conjunt, doncs, l'obra és conservada en nou còpies senceres i en tres de fragmentàries. Les fonamentals són sens dubte les preses com a base de la present edició.

ARNALDI DE VILLANOVA

TRACTATUS DE MYSTERIO CYMBALORUM ECCLESIAE

[Roma, Biblioteca Corsiniana (Accademia dei Lincei),

ms. 40.E.3, ff. 1r-28r]

Incipit tractatus de mysterio cymbalorum Ecclesie ad priorem et monachos Scale Dei.

«Qui interrogant interrogent in Abela et sic proficient», *Secundo Regum*, XX. Abela, ut ibidem dicitur, est «mater civitatum in Israel»,
5 per quam ecclesia Romana significatur, que est mater omnis multitudinis ordinate in Christo, cum omnis talis multitudo pro certo in Israel constituat civitatem.

Ad hanc igitur matrem consilio Doctoris eterni [monentur] fide-

1 mysterio CBV misterio | cymbalorum C cinbalorum BV cimbolorum | ecclesie V ecclesie 2 scale B scole

4 ut C nt 5 ecclesia C eclesia 6 certo C certe | israel C corr inrael 7 constituat C constituat

8 consilio B in ras | monentur C moventur

3 2 Sam XX, 18 4 *Ibid.*, 19 5-6 Cf. IACOBUM DE VITERBIO, *De regimine christiano* (ARQUILLIÈRE, Paris 1926), 102: "Hec autem conditio [*quod sit ordinatum*] reperitur in Ecclesie regno, quod quidem est ordinatissimum, ipso eam ordinante, per cuius sapientiam sunt omnia ordinata"; *ibid.*, 116: "...unitas multitudinis ordinate atque perfecte..."; cf. *ibid.*, 211.

8-9 *Decretalium*, III, tit. XLII, cap. III (FRIEDBERG, *Corpus Iuris Canonici*. II. *Decretalium Collectiones*, Leipzig, Tauchnitz 1879, 644): "Maiores ecclesie causas, praesertim articulos fidei contingentes, ad Petri sedem referendas...". És natural que hom convertís la frase en el següent principi bàsic: "Quaestio religionis et fidei ad Petrum tantum referenda est", diu BERNARDUS DE BOTONE PARMENSIS en la *Glossa ordinaria* ad X. 17.1., sub verbo "Instituta", segons que reporta Brian TIERNEY, *Origins of Papal Infallibility 1150-1350* (Studies in the History of Christian Thought VI), Leiden, E. J. Brill 1972, 23, nota 2.

3-4 El text bíblic citat al peu de la lletra és el de la *Vulgata*. Però l'equivalència de la línia 4 sembla provenir del text hebreu, cosa que sembla confirmada pel paral·lelisme amb la versió de certes traduccions actuals realitzades a partir del text original. Així la *Bible de Jérusalem*, Paris, Les Éditions du Cerf 1956, 333, col. 2: "...une métropole en Israel". Que Arnau tenia en compte el text hebreu de la Bíblia en escriure aquests tractats, ho demostra l'observació del *De tempore adventus Antichristi*, edició d'aquest volum, l. 669-671.

les in propositis verbis recurrere quodcumque de dubiis, maxime pertinentibus ad ecclesiastica mysteria, proponunt interrogare. 10

Ut autem ardentius recurratur ad eam, ideo convenienter spes proficiendi datur interrogantibus in eandem, cum dicitur: «Et sic proficient».

[Huic] igitur matri et magistre fide-[f. 1v]-lium, karissimi fratres, conveniebat [vestram] interrogationem proponi, ut de Bethlehem, seu domo panis, mentes [vestre] susciperent robur saturitatis. 15

Tamen, si meam esuriam voluistis idcirco sollicitare, quia sum calculus ecclesie supradicte ac psitacus Romani pontificis, et hoc modo [vos] asseratis in eandem [interrogare], licet [balbutiens] ad [vestram] interrogationem taliter respondebo, videlicet quod ecclesia catholica, non sine mysterio congrue rationis, observat in hora matutinarum et vesperorum prius pulsare cymbalum parvum diu, postmodum vero magna. 20

9 recurrere C ead man corr recurere add -r- int lin 10 ecclesiastica C ecclesiastica corr eclesia et quinque ultiores litteras non leg | mysteria C misteria BV ministeria

11 convenienter V consequenter 12 eandem BV eadem

13 Huic C hinc | et B eras 14 conveniebat C conveniebant | vestram C nostram | Bethlehem C Belleem | seu C sine lect dub BV sive 15 vestre C nostre

16 idcirco C id circo 17 ecclesie C ecclesie | hoc C hec 18 vos C nos | eandem BV eadem | interrogare C interrogate | balbutiens C balbutientis | vestram C nostram 20 mysterio CBV misterio 21 pulsare C pulsate | cymbalum C simbalum BV cimbalum

12 2 Sam XX, 18.

13 *Decretum Gratiani*, prima pars, dist. XXI, cap. VI (FRIEDBERG, *Corpus Iuris Canonici* I, Leipzig, Tauchnitz 1879, 71): "magistra"; *ibid.*, dist. XXII, cap. I (*ibid.*, 73): "mater", "magistra". PÈRE JOAN (OLIU), *Quaestio de infallibilitate Romani Pontificis*, "Contra", 1 (MACCARRONE, "Rivista di Storia della Chiesa in Italia", III (1949), 327): "Mater et magistra omnium ecclesiarum". "Ecclesia mater et magistra", frase citada per Beryl SMALLEY, *Lo studio della Bibbia nel Medioevo* (traducció italiana de l'original anglès), Bolònia, Il Mulino, [1972], transcripció d'un text potser de ROBERT GROSSETESTE, inèdit a Oxford, Corpus Christi College, ms. 10, f. 1d.

19-22 Cf. *Consuetudines Cartusiae*, dins GUIGUES Ier, Prieur de Chartreuse, *Coutumes de Chartreuse*. Introduction, texte critique, traduction et notes par UN CHARTREUX (Sources Chrétiennes 313, Paris, Les Éditions du Cerf 1984, 248, línies 5-7), tot i que el paral·lelisme sigui llunyà.

9-10 Hom pot veure una formulació paral·lela d'aquestes idees en el text del mateix Arnau, *Protestatio, praesentatio ac supplicatio ad Benedictum XI*, Vat. lat. 3824, f. 204c-d.

16-17 Entre el *De tempore adventus Antichristi* i el *De mysterio cymbalorum ecclesiae* hi hagué el nomenament d'Arnau a arquiatria pontifici (cf. ATCA, 4 (1985), 583, núm. 2149). Ell mateix narra que "ad ministerium corporalis obsequii fuit ex improvise ac subito introductus", *Protestatio, praesentatio ac supplicatio ad Benedictum XI*, Vat. lat., 3824, f. 207c. Immediatament, doncs, se'n preval; cf. també les línies darreres, 1068-1070. I encara ho faria més en el futur, tal com hom pot veure en les *Denuntiaciones Gerundenses* [J. CARRERAS, "Anales del Instituto de Estudios Gerundenses", V (1950), 52 (*Prima*), 52-53 (*Secunda*), 57 (*Tertia*)].

Scitis etenim [quod quecumque] gerantur aut fiunt sensibilter in
 ecclesia spiritualium documentorum signa sunt vel figure, quandoque
 25 ad representandum preterita et interdum ad denuntiandum futura vel
 ad utrumque.

23 quod quecumque C per que | gerantur BV geruntur | fiunt C fimit corr ffimit V seq
 in ecclesia cano 24 ecclesia C ecclesia 25 interdum ad de- B in ras | -nuntiandum B in mg

23-24 La relació simbòlica i significativa de la realitat material envers l'espiritual és doctrina bàsica en tot el món mental cristià de l'Edat Mitjana. Només dues referències, ben allunyades entre elles: OTHLONUS, *De doctrina spirituali*, XII (ML 146, París 1853, col. 271, versos 4-7 del capítol XII); TOMAS DE AQUINO, *Summa theologiae*, III, q. LX, art. 3, "respondeo", in fine.

23-26 Recordar el principi del simbolisme —tan platònic!— és indispensable per a la comprensió de qualsevol fenomen cultural de l'Edat Mitjana, en tots els camps del pensament: "Factum audivimus, mysterium requiramus", repetia sant Agustí. I no mancava qui considerés aquesta doctrina tan bàsica, que presentava com a element distintiu de l'ortodòxia el fet de no tancar-se en la lletra, ans saltar al "mysterium"; vegeu IOANNIS, ABBATIS DE KELCHOW, *Epistola ad Adamum canonicum* (ML 198, París 1855, col. 625). Ací, Arnau no sols reafirma la relació entre el símbol i la realitat simbolitzada, ans encara allarga la línia de relació tant des de la realitat significada en direcció al passat com vers el futur. Aquesta línia de simbolisme que es bifurca presideix el moviment del discurs des de la línia 27 a la 149. Les campanes són el símbol, els "praecones ecclesiae" la realitat significada, tant a l'hora de predir la primera vinguda del Salvador (l. 27-75) com en l'avinentesa d'anunciar la segona (l. 76-149).

Recordem, d'altra banda, que el creixent clac de les campanes no és altra cosa que denominació diversa del clam (¿o potser bramul?) aterrador, que es troba al centre de tot el *De tempore adventus Antichristi*, edició d'aquest volum, l. 26-29, 113-116, 167-170, 175-178, 228-233, 261-272 i 316-323. Joaquim de Fiore havia pretès quelcom de semblant: "...non a fructu operis otiosum existimo ea que de temporibus (ms. temporis) extremis superna michi indigno dispensatio credidit, ad cautelam reserare fidelium et torpentia sompnoletorum corda sono vel insolito excitare..."; *Concordia decem cordarum*, Biblioteca Vaticana, Borgh. 190, f. 5a. La diferència rauria d'una banda, en la teoria de les tres edats, que Arnau no segueix, i de l'altra en la negativa de Joaquim a aventurar una data precisa per als esdeveniments finals: "...sed quantum (Elias) precessurus sit ipsum magnum domini diem; aut quando aut quanto post venturus sit ipse dominus; aut quando resurgent mortui de terre pulvere..., nescio, si vel ipsius Helie magisterio reservatum sit, qui poterit multa dicere in spiritu prophetie, que non potest modo enodare quantumcumque sublimitas intellectus..."; *De ultimis tribulationibus* (DANIEL, dins *Prophecy and Millenarianism*. Essays in Honour of Marjorie Reeves. Edited by Ann WILLIAMS, Harlow, Longmann 1980, 189, l. 15-17 i 23-26). Joaquim no sols no ho sap ell, ans encara ignora si Elias ho sabrà (vegeu, en canvi, les l. 130-132 del present tractat). Fra Pèire Joan tampoc no s'hi aventurava en la *Postilla in librum Genesis*, Biblioteca Vaticana, Ottob. lat. 694, f. 23b: "Sicut autem etas senectutis in nobis nullo statuto annorum tempore diffinitur, sic in hac sexta etate seculi non apparent generationes, ita ut etiam occultus sit ultimus dies", afirmació clarament col·locada en la línia de sant AGUSTÍ, *De civitate Dei*, XXII, XXX: "Sexta [aetas] nunc agitur, nullo generationum numero metienda..." (DOMBART, KALB, CC Series Latina XLVIII, Turnholt, Brepols 1955, 865, l. 136) i *De diversis quaestionibus octoginta tribus*, LVIII, 2 (MUTZENBECHER, CC Series Latina XLIV A, Turn-

Cum igitur campane materiales aut cymbala denotent precones ecclesie, rationabiliter potest dici quod, cum ecclesia parvam campanam diu pulsat in matutinis et postea grossas, convenienti signo rememorat gradum et ordinem illorum preconum, quantum ad preconizandi effectum, qui tempus matutinum, scilicet Salvatoris, prenuntiaverunt fidelibus. 30

Totum enim tempus, [quod] ab Adam precessit Christi nativitatem, nocti comparatur pro tanto quia, licet fuisset illustratum splendore [quarum-{f. 2r}-dam] stellarum, scilicet, iustorum virorum atque sanctorum patrum, tamen ille verus sol, de quo dicitur per *Malachiam*: «Oritur [vobis] timentibus nomen meum sol iustitie», scilicet Christus, illi tempori personaliter non illuxit et ideo respectu temporis gratie nox innuit appellari, iuxta quem sensum ait Apostolus *Ad Romanos*: «Nox precessit, dies autem appropinquat». 35 40

A medio igitur noctis illius citra, scilicet a tempore Abrahe, cui Christus in semen benedictionis gentium est promissus, cepit denun-
tiari adventus eius. Verumtamen adeo implicite et obscure, quod non erat omnibus illa denuntiatio perceptibilis, velut debilis et exilis cymbali parvi sonus. 45

27 cymbala CBV cimbala | ecclesie C ecclesie 28 cum V in mg | ecclesia C ecclesia 29-30 rememorat C rememorant 31 effectum BV officium | salvatoris BV add adventum

33 quod C om 35 quarumdam C quamdam 36 malachiam C malechiam 37 oritur BV orietur | nobis BV vobis 39 innuit BV meruit | ad C de | romanos V seq n canc 40 appropinquat BV appropinquavit

27-28 Sobre la relació de simbolisme entre campanes i predicació, hom pot veure AMALARIUS METENSIS, *De officiis ecclesiae*, III, I, IV (HANSSENS, "Studi e Testi", 139, Ciutat del Vaticà 1949, 258-259) o RUPERTUS TUTIENSIS, *De divinis officiis*, I, 16 (HAACKE, CC, CM VII), Turnholt, Brepols 1967, 13, línies 263-264): "Haec igitur ecclesiae signa atque illae legales tubae unum atque idem significant, scilicet, sanctos ecclesiae praedicatorum..."; o, encara, HUGO DE SANCTO VICTORE, *De sacramentis*, IX, VI (ML 176, París 1854, col. 474): "Vasa ista metallina (*signa*) ora praedicatorum significant...". Segurament havia esdevingut encara doctrina més general pel fet d'haver estat acceptada per Ioannes BELETHI, *De ecclesiasticis officiis*, el qual estableix simplement: "...campane praedicatorum significant..." (DOUTEIL CC CM XLVIA, Turnholt, Brepols 1976, 49, l. 186)

33 Cf. línia 41 36-37 Mal IV, 2 40 Rom XIII, 12

41-42 Cf. Gen XVIII, 18

holt, Brepols 1975, 107, l. 72-77). Sobre fra Pèire Joan, vegeu David BURR, *Olivi's apocalyptic timetable*, dins "The Journal of Medieval and Renaissance Studies", 11 (1982), 237-260. Per això em pregunto si Arnau no pensava en l'abat Joaquim i en fra Pèire Joan quan en el *De tempore...* (l. 113-148) desestimava tot allò que pogués semblar música celestial perquè la considerava incapaç de somoure els cors endurits en els béns materials.

In processu vero temporis voce prophetarum, quasi sonus cymbali grossioris, facta est eius denuntiatio communiter perceptibilis et maxime cum clamaret *Isaias*: «Ecce virgo concipiet», etc., et iterum: «Puer natus est nobis», etc.; et consonaret *Ieremias*: «Ecce dies veniunt, dicit Dominus, et suscitabo David germen iustum et regnabit rex et sapiens erit». Grossior quoque sive perceptibilior postmodum super hoc fuit sonus *Danielis*, qui non solum adventum, sed fructum illius adventus sub certo numero hebdomadarum prenuntiavit.

Instante vero tempore ortus eius, videlicet hora sue nativitatis, multiplicari cepit intantum [f. 2v] sonus magnarum campanarum in templo Dei, quod litargici potuerunt excitari. Nam et illa supercelestis campana, videlicet Gabriel, in aure virginis sonum dedit et ipsa grossissima campanarum, scilicet virginalis aurora, que peperit dictum solem, tam fortiter sonavit in aure Elisabeth, quod sensuum inexper-tem et dormientem in utero excitavit et ipsa in Elisabeth prophético spiritu cognosceret proximum ortum solis.

Quid vero de Simeone et Anna prophetissa nec tunc non et tribus felicissimis regibus Orientis, qui iam ortum solem denuntiabant, sit

43 verumtamen CBV verumtamen | implicite B implicite 44 velut C velud | cymbali C timbali BV cimbali 45 parvi C parni

46 sonus BV sono | cymbali CBV cimbali 47 eius V om | et BV om 48 Isaias CBV Ysaias 51 grossior C lect dub grossior/groerssior/groerstiior/grorestior 52 sed BV add etiam 53 hebdomadarum BV ebdomadarum

56 potuerunt C poterunt BV potuerint 57-58 grossissima B grossima 59 Elisabeth BV Helisabeth 60 in B om | Elisabeth CV Helisabeth B Helysabeth

62 nec tunc non BV nec non

48 Is VII, 14 48-49 Is IX, 6 49-51 Ier XXIII, 5 52-53 Cf. Dan IX, 24-27

57 Cf. Lc I, 26-33 58-59 *Breviarium Romanum*, In Nativitate beatae Mariae, In II Vesperis, Antiphona ad *Magnificat*. PAULUS DIACONUS, *In nativitate beatae Mariae Virginis*, Homilia LII (ML 95, Paris 1864, col. 1517 B). BERNARDUS DE CLARIS VALLIBUS, *In nativitate beatae Mariae. De aqueductu*, 5 (LECLERCQ, ROCHAIS, S. Bernardi Opera, V, Roma, Editiones Cistercienses 1968, 278, 2). CONRADUS DE SAXONIA, *Speculum seu salutatio beatae Mariae virginis ac sermones mariani*, IX, 1, 3-4 (MARTÍNEZ, Quaracchi, Collegium Sancti Bonaventurae 1975, 333-341) i [*De assumptione*] sermo III, (*Ibid.*, 542, l. 2-6) 59-61 Cf. Lc I, 42-45

62 Lc II, 25-35 i 36-38 63 Mt II, 1-2

57 La frase relativa al títol d'«aurora» no és inspirada en el paràgraf dedicat al dit títol en el manuscrit de l'ACA, Ripoll 193, f. 12v, que hom pot veure dins Alejandro SINUES RUIZ, *Advocaciones de la Virgen en un códice del siglo XII*, dins «Analecta Sacra Tarracoen-sia», 21 (1948), 19-20. En canvi, no conec el paràgraf dedicat al mateix tema en el manuscrit de Tortosa, Catedral 117, estudiat per Enrique BAYERRI, *Códices marianos de las Diócesis de la Corona de Aragón. El Códice 117 del Archivo Capitular de Tortosa*, dins «Estudios Marianos», V (1946), 389-414.

arbitrandum, et effectus ostendit. Etenim est necesse grossas aut magnas fuisse campanas illas, que quasi simul sonantes totam Hierosolymam turbaverunt. 65

Cum igitur Deus, ad indicandum opus suum precipuum, quod finis est et ratio ceterorum, et de quo loquens *Habacuc* eleganter ait: «Domine, opus tuum in medio amicorum, vivifica illud», et cum servaverit talem ordinem, ut primo notificaverit ipsum quasi submissis vocibus, deinde vero altis, convenienter ecclesia in pulsatione campanarum ad matutinum servat ordinem supradictum, ut ipsa, que sategit quotidianis ministeriis declarare quomodo cuncta Deus in sapientia operatur, signa signatis recte conformet [f. 3r] [imitatione] sui gubernatoris. 70 75

Eadem quoque ratione similem ordinem pulsationis observat in illa hora, per quam designatur vespere mundi huius. Nam finis huius seculi quasi tenui sono cordibus hominum per scripturas prophetarum notificatur, sed per predicationem apostolorum et virorum evangelizantium veritatem Christi, quasi sono cymbali grossioris, fidelibus annuntiatur continue. Tandem vero, instante hora iam vespertina, in persecutione videlicet Antichristi, due maxime campane, scilicet Elias et Enoch, insimul dabunt sonum et ultimam huius seculi horam efficaciter toti civitati notificabunt. 80

Quod enim prenuntiatum est a prophetis de ultimis temporibus 85

64 et BV om | etenim C et enim 65 Hierosolymam CB Jerolimam
 67 indicandum C iudicandum 68 Habacuc C Abacuth BV Abacuch | eleganter C eliganter
 69 amicorum BV annorum | et cum BV etc 71 ecclesia C ecclesia 73 quotidianis CBV
 74 imitacione C unitatem
 77 hora BV add diei | huius C hius 80 cymbali C cinbali BV cimbali 80-81 annuntiat
 C anuntiat 81 in BV ut 82 Elias CB Helyas V Helias 83 Enoch V Henoch | huius C
 hius 83-84 efficaciter C efficitur 84 civitati C enu[.]jati al man add

65-66 Mt II, 3

68-69 Hab III, 2

78 Vegeu les fonts indicades per al text de les línies 87-107 79-80 Quant als apòstols, hom pot veure, entre d'altres, els textos indicats a continuació: 1 Cor X, 1-13; XV, 23-28 i 51-57; Phil III, 20-21; 1 Thess IV, 13-v, 9; 2 Thess II, 1-15; Apoc; 2 Petr III, 4-14; els "proclamadors de la veritat de Crist" són segurament per a Arnau ací la Sibila Eritrea, els pseudo-Ciril i Metodi, Hildegard de Bingen i els autors contemporanis de profecies publicades de forma anònima, una de les quals, la que comença "Vae mundo in centum annum" és integrada en el nostre escrit, l. 947-989, com algun altre ho seria en obres posteriors d'Arnau. 83-84 Tot i les diferències, de vegades fortament significatives, una certa coincidència temporal d'Elias i d'Enoc amb l'Anticrist és afirmació força general en la literatura apocalíptica contemporània i anterior a Arnau; hom la pot veure indicada dins l'aparat de fonts a ADSO, *De ortu et tempore Antichristi* (VERHELST, CC CM XLV, Turnholt, Brepols 1976, 27-28; cf. també el text de les línies 142-143 i 153-154)

seculi nimis est enigmaticum et ideo, velut indeterminatum seu incertum, non movet fortiter animos auditorum. Nam quod legitur *Ezechiele* VII: «Finis venit, venit finis super quatuor plagas terre», etc., non determinatur aliquo spatio temporis et ideo manet incertum. Et similiter illud, quod scribitur *Ioelis* III: «In diebus illis et in tempore illo, cum convertero captivitatem Iuda et Israel, congregabo omnes gentes et deducam in vallem Iosaphat et disceptabo quasi cum eis», tamen ibidem non exprimitur quando erit ibi. *Daniel* autem, qui videtur ultima tempora seculi certo numero dierum determinare iuxta revelationem angelicam, multis [f. 3v] ambiguitatibus est implexus.

Ad determinandum enim vespere mundi, sicut scribitur eiusdem VIII, dixit: «Usque ad vespere et mane, dies duo milia trecenti». Sed ad determinandum tempus Antichristi, sicut habetur illius XII, dixit: «A tempore, cum ablatum fuerit iuge sacrificium et posita fuerit abominatio in desolatione, dies mille ducenti nonaginta».

Est autem in hiis verbis ambiguum, primo, initium computandi, quia tempus, a quo docet inchoare numerum dierum, de quibus loquitur, non est per illa verba clare determinatum. Et in numero, quo pre-nuntiatur aliquod tempus futurum, si non sit certum initium numeri, non habebitur certitudo de termino, ad quem per numerum medii temporis devenitur, nam, ignorato principio, necesse est ignorari conclusionem.

Sed, posito quod sciretur initium numeri illius exquisite, nihilominus adhuc esset ambiguum quid propheta per «dies» intelligat. Nam in sacra Scriptura per «diem» intelliguntur dies usuales, ut ibi: «Cum ieiunasset Iesus quadraginta diebus et quadraginta noctibus, esuriit».

86 enigmaticum C enigmatum | velut C velud | seu BV sive 88 VII C III | terre C ead man add in mg 91 israel BV Ierusalem 92 quasi BV ibi 93 ibi BV om 95 angelicam C atigelicam | implexus B inplexus

97 VIII C viri | trecenti C CCCti 99 iuge C inge 100 desolatione BV desolationem | ducenti nonaginta CV CC.XC

102 inchoare C inchoare BV inchoare

108 numeri illius BV illius numeri | nihilominus BV nichilominus 109 ambiguum C ambiguum 110 intelliguntur CBV intelligitur | usuales BV usualis

86 AURELIUS AUGUSTINUS, *De civitate Dei*, XIX, v (DOMBART, KALB, CC Series Latina XLVIII, Turnholt, Brepols 1955, 705, l. 66): «Multa...de ultimo iudicio...diligenter considerata reperiantur ambigua...» 87-88 Ez VII, 2 90-92 Ioel III, 1-2 93-95 Vegeu el text de les línies 97-109; cf. també Dan XII, 7

97 Dan VIII, 14 99-100 Dan XII, 11

101-107 Cf. IOACHIM DE FLORE, *Enchiridion super Apocalypsim* (BURGER, "Studies and Texts" 78, Toronto, Pontifical Institute for Mediaeval Studies, 1986, 54, l. 1061-1062)

110-111 Mt IV, 2 112-114 Mt XX, 1-16 117-119 2 Petr III, 8 120 Ez IV, 6

101-107 Cf. *De tempore adventus Antichristi*, edició d'aquest volum, l. 561-572; 612-621.

Quandoque per «diem» intelligitur totum tempus, sicut in parabola de operariis in vineam missis per patrem et, ut dictum est quibusdam: «Quid statis hic tota die», etc., «tota die», id est, toto tempore vite huius stant otiosi quicumque in ecclesia catholica non laborant premium eterne retributionis acquirere. Quandoque vero sumitur «dies» pro millena-[f. 4r]-rio annorum. Unde, *Secunda Petri* III, dicitur: «Non liceat nos, karissimi, quoniam unus dies apud Deum sicut mille anni et mille anni sicut unus dies». Rursum, quandoque «dies» accipitur pro anno. Unde IIII *Ezechiel* dicitur: «Diem pro anno dedi tibi». Annus potest multipliciter accipi, quia vel pro anno solari vel pro lunari, qui minor est quam solaris duodecim diebus, vel pro anno hebdomadali, qui constitui potest ex trecentis sexaginta quinque hebdomadis dierum vel mensium aut annorum.

Cum igitur tota sit multiplicitas in verbis prophetie *Danielis* de ultimis temporibus seculi, patet ipsius prophetiam esse ambigam et nimis obscuram, nec per eam posset illorum temporum haberi notitia determinata, nisi restringeretur multiplicitas et determinaretur computationis unicuique.

Sed Elias et Enoch palam illa tempora nuntiabunt, manifestando

111 quadraginta...quadraginta C XL...XL 113 missis C missit | patrem BV patremfamilias | et ut BV ubi 114 huius C hius 115 ecclesia C eclesia 117-118 liceat V lateat 118 nos BV vos | Deum B Dominum 120 Ezechiel C Zezechiel 120-121 annus BV add etiam 122 duodecim V undecim 122 -123 hebdomadali CBV ebdomadali 123 trecentis B trescentis | hebdomadis CBV ebdomadis 125 tota BV tanta 126 ambigam C ambigam 127 posset V seq haberi *canc* 129 unicuique BV initium

130 Elias CV Helias B Elyas

125 Cf. text de les línies 93-100

130 Vegeu en aquest aparat la indicació relativa a les línies 83-84; vegeu també Apoc XI, 3, amb els comentaris d'IRENEU de LIÓ, *Adversus haereses*, V, 5, 1 (ROUSSEAU, "Sources Chrétiennes" 153, París, Les Éditions du Cerf 1969, 62), d'AURELIUS AUGUSTINUS, *De civitate Dei*, XX, XXIX (edició citada, 752-753, l. 7-43), de BEDA VENERABILIS, *Explanatio Apocalypsis* (ML 93, París 1862, col. 164C), de IOACHIM DE FLORE, *De ultimis tribulationibus* (DANIEL, dins *Prophecy and Millenarianism. Essays in Honour of Marjorie Reeves*. Edited by Ann WILLIAMS, Harlow, Longman 1980, 185-186 i 189, l. 8); o d'ARNALDUS DE VILLANOVA (sic!), *Expositio super Apocalypsi* (J. CARRERAS, "Scripta Spirituality" I, Barcelona, Institut d'Estudis Catalans 1971, 116, l. 225) 133-134 AURELIUS

119-120 Vegeu més avall, en aquest tractat, l. 724-730; i *De tempore...*, l. 569-609.

130 Elias i Enoc no sempre formen parella en els escrits dels apocalíptics medievals. Joaquim parla d'Elias, tot sol, com de la figura, paral·lela a la de Joan Baptista, que assenyalà el començament del tercer estat, *De ultimis tribulationibus* (ed. cit. en nota explicativa a les l. 23-26, 189, l. 7-10); per a fra Pèire Joan, Elias fou sant Francesc i, per tant, ja ha vingut i també hauria assenyalat el pas vers la tercera edat, tal com hom pot veure dins Raoul MANSELLI, *La "Lectura super Apocalipsim" di Pietro di Giovanni Olivi. Ri-*

falsarium, scilicet Antichristum, cuius regimen personale certum signum est temporum ultimorum. Nam, ut ait AUGUSTINUS, XVIII, X [De civitate] Dei, ultima persecutio populi fidelis est illa, quam suo tempore suscitabit. Post quam, omnes sacri doctores concorditer asserunt quod tunc dies paucissimi concedentur hominibus ad penitentiam, utpote quadraginta vel quinquaginta vel circiter, ita ut post quam tranquillitatem universalis ecclesie, signa venturi iudicii subsequantur,

135

131 regimen BV regnum 132 Augustinus C Angustinus | X BV om 133 De civitate C om 136 utpote C ut po | quadraginta C XL | quinquaginta C L | quam BV modicam 137 tranquillitatem C tranquillitatem | ecclesie C ecclesie

AUGUSTINUS, *De civitate Dei*, XVIII, LIII (edició citada, 652, l. 1-2): "Illam sane novissimam persecutionem, quae ab Antichristo futura est..."; *ibid.*, XX, XIII (edició citada, 721ss) i XX, XIX (edició citada, 732-733, l. 90-126) 136 Els quaranta-cinc dies admesos per tothom, que també Arnau sembla acceptar, provenen de Dan XII, 11-12, i són els que van entre els 1290 de l'abominació de desolació i els 1335, en els quals és promesa la felicitat a qui hi arriba. ADSO, *De ortu et tempore Antichristi* (edició citada, 29, l. 188-189, amb la corresponent indicació de fonts), podria ésser font comuna per als autors medievals en general. És natural que aquesta interpretació passés a la *Glossa ordinaria* (*Biblia sacra cum Glossa...*, Venècia 1588, f. 328a) i a la de NICOLAU DE LIRA (*ibid.*, ff. 327d-328a). Un altre gran expandidor medieval de la dada havia estat GREGORIUS MAGNUS, *Moralia in Iob*, XXXII, XV (ADRIAEN, CC, Series Latina CXLIII, Turnholt, Brepols 1985, 1647, l. 45-47)

cerche sull'escatologismo medievale "Studi Storici", 19-21, Roma, Istituto Storico per il Medio Evo 1965, 214. El fet que Arnau els col·loqui no sols en temps futur, ans en plena batalla amb el màxim Anticrist, encaixa amb el fet que per a ell no hi ha tercera edat i per tant no cal assenyalar-ne el començament.

136 Cf. *De tempore...*, l. 797-798. D'acord amb aquell text més primitiu, també als quaranta-cinc dies s'aplicaria el principi del "dies pro anno", que acabem de trobar en les línies 119-120. Altrament, essent aquells quaranta-cinc dies la diferència entre els 1290, els de la gran lluita amb el màxim Anticrist, i els 1335, als quals serà benaurat qui arribarà (cf. Dan XII, 11-12), hi hauria, per part d'Arnau, una incoherència interpretativa. El text de la línia 141 del nostre tractat sembla, però, abocat a la incoherència, car la cinquantena d'anys previstos en el *De tempore...*, no semblen encaixar amb el "paucorum dierum intermedium tempus" del nostre. Vegeu també l'*Antidotum contra venenum effusum per fr. Martinum de Ateca*, Vat. lat., 3824, f. 241a, on defensa que els "quaranta-cinc dies" són només quaranta-cinc precisos, contra fra d'Ateca, que els considerava més o menys elàstics.

137 El tema dels senyals del judici, d'un immens ressò popular (recordem el *Cant de la Sibilla*, bo i remetent a la nota que li és dedicada en aquest volum, i, no cal dir, els predicadors apocalíptics), són també assumits pels teòlegs, els quals els atribueixen a sant Jeroni, en un seguici en el qual trobem PETRUS COMESTOR, *Historia scholastica* (ML 198, París 1858, col. 1111) i TOMÀS D'AQUINO, *Commentum in IV Sententiarum*, dis. 48, q. I, art. 4, quaestiunc. 1 et seq. (*Suppl. III*, q. LXXIII, art. 1, "Praeterea"). Tema divers és el del seguici dels esdeveniments darrers, ja establert per sant AGUSTÍ, *De civitate Dei*, XX, XXX (DOMBART, KALB, CC Series Latina XLVIII, Turnholt, Brepols 1955, 757, l. 161-758, l. 174). Vegeu també l'article de BURR, citat en la nota complementària a la línia 23-26.

dicente [f. 4v] Domino, *Matthei* XXIII: «Statim autem post tribulationem dierum illorum sol obscurabitur et luna non dabit lumen suum et stelle cadent de celo et virtutes de celo commovebuntur», etc., ita quod, per illud «statim» denotat paucorum dierum intermedium tempus, iuxta illud *Apocalypsis* VIII, ubi dicit quod «cum angelus aperuisset septimum sigillum, factum est silentium in celo quasi dimidia hora». Et iterum, X scribitur quod «angelus iuravit per viventem», etc., quod «tempus amplius non erit, sed in diebus vocis septimi angeli, [cum] ceperit tuba canere, consummabitur mysterium Dei». Omnes autem catholici doctores indubitanter affirmant quod tempus vocis septimi angeli et apertionis septimi sigilli est tempus succedens ultime persecutioni ecclesie.

Nunc autem precones ipsius tam dubitabiliter illa ultima tempora seculi huius prenuntiant quod sonus eorum, quantum ad hoc, imperceptibilis est omnino. Nihil enim determinate predicunt de illis temporibus, sed tantum quod sunt futura. Hoc enim asserit omnis evangelizans, scilicet quod futura est persecutio Antichristi et consummatio seculi. Sed quando hec erunt, secundum determinatam acceptionem alicuius temporis, parvi vel magni, nemo curat exprimere, vel quia non licet scrutari vel quia non est possibile comprehendere vel non hec expedit prescire seu prenuntiare.

138 dicente C dicentem | statim C statum 140 de celo BV celorum 141 paucorum B pauciorum 142 Apocalypsis C Apocalypsis | VIII CBV VII | dicit B dicitur 145 cum C quod 146 consummabitur C consummabitur | mysterium CB misterium V ministerium 149 ecclesie C ecclesie

150 dubitabiliter BV debiliter 151 huius C hius 152 nihil BV nichil | determinate C deteriate 154 est V sunt | consummatio C consummatio 157 (comprehendere) vel BV add quia 157-158 hec expedit BV expedit hec

138-140 Mt XXIV, 29 142-143 Apoc VIII, 1 144-146 Apoc X, 6-7 147-149 Alguna mostra: PRIMASIVS, *Commentariorum super Apocalypsim libri V*, III, x (ML 68, Paris 1847, col. 864) i BEATUS DE LIEBANA, *Commentarius in Apocalypsim* V (ROMERO POSE, Roma, Accademia dei Lincei 1985, II, 60, l. 7 i 10-12) repeteixen la mateixa frase: "Septima tuba finis est persecutionis et adventus Domini..."; cf. també BEDA VENERABILIS, *Explanatio Apocalypsis*, II, VIII (ML 93, Paris 1862, col. 154). La cadena de secular insistentia en la mateixa idea es basa en el text bíblic d'Apoc VIII, 1 i X, 3

150-155 L'observació feta en aquestes línies encaixa amb els capítols dedicats a l'Anticrist en el *Compendium theologicæ veritatis* (inc.: "Veritatis theologicæ sublimitas"), VII, cap. VII-XIV (PELTIER, Paris, Vivès 1866, 232-234). L'obra havia estat atribuïda durant segles a sant Bonaventura. Encaixa molt menys amb Ramon MARTÍ, *Explanatio symboli apostolorum*, "Septimus articulus" (MARCH, "Institut d'Estudis Catalans. Anuari", Barcelona MCMVIII, 481-482) 156-158 Cf. BERNARDUM DE CLARIS VALLIBUS, *De consideratione ad Eugenium papam*, III, iv, 15 (LECLERCQ, ROCHAIS, *Sancti Bernardi Opera*, III, Roma, Editiones Cistercienses 1963, 442, l. 20-22): "Spiritualis homo...omne opus suum trina consideratione praeveniet. Primum quidem an liceat, deinde an deceat, postremo an et expediat."

160 Sed, an liceat, non est diffi-[f. 5r]-cile intueri, cum illud solum illi-
citurum sit quod prohibitum est aut periculosum ecclesie.

Prohibitum quidem est perscrutari quidquam ex curiositate seu ar-
dore sciendi et maxime quando scrutabile vires scrutantis excedit. Et
ideo dicitur *Ecclesiastici* III: «Altiora te ne quesieris et fortiora te ne
165 scrutatus fueris, sed que precepit tibi Deus cogita illa semper et in
pluribus operibus eius ne fueris curiosus. Non est enim tibi necessa-
rium videre ea, que abscondita sunt oculis tuis, et supervacuis rebus
noli scrutari multipliciter et in pluribus eius non eris curiosus».

Ecce quibus verbis preconibus ecclesie prohibentur scrutinium cu-
riositatis et maxime circa id, quod excedit vires humane cognitionis,
170 sicut est scrutinium maiestatis Altissimi, ad quam perscrutandam quan-
to magis [erigitur] anima hominis, tanto longius evanescit ab oculis
sue cognitionis et magis ostenditur visus eius, iuxta illud *Philosophi*:
«Accedet homo ad cor altum et exaltabitur Deus». Ad cor quidem
accedit homo, qui presumptione subtilitatis aut elatione ingenii vel
175 scientiarum superbia nititur secreta divine maiestatis scrutari et ab oculis
huius scru[ta]toris evolat in sublime excellentie maiestatis, obtundens
oculos intuentis. Per quod, in XXV, in *Proverbiis*, dicitur quod «scru-
tator maiestatis opprimetur a gloria». Et hoc scru-[f. 5v]-tinium inter-
dicitur cuilibet anime sancte sub ratione sponse *Canticorum* VI, cum
180 dicitur: «Averte oculos tuos a me, quia ipsi me avolare», id est, altius
volare faciunt vel «fecerunt».

160 ecclesie C ecclesie
161 perscrutari BV scrutari | quidquam CBV quicquam 162 scrutabile B *al man corr* scru-
bile *add -ta-* 163 quesieris C quesierit | fort(iora) B *in ras* 164 fueris C fuerit 166 et B *in ras*
168 ecclesie C ecclesie | prohibentur BV prohibetur 171 erigitur C exigitur | anima BV ani-
mus 172 ostenditur V obtunditur *corr* obtunditu *add -r int lin* | Philosophi BV psalmi 173
quidem BV *add* altum 176 huius BV huiusmodi | scrutatoris C scrutatoris | excellentie BV excel-
lencia 177 per BV propter | in Proverbiis BV Proverbiorum 177-178 scrutator B *al man corr*
scrutat *add -or int lin* 178 hoc C *ead man corr* hoc 179 cuilibet C cuiuslibet 180 averte C
adverte | (ipsi) me B *al man add int lin*

161-162 GUILLELMUS ALTISSIODORENSIS, *Summa aurea*, lib. II, tractatus XII, cap. III,
quaestio 2 (RIBAILLIER, "Spicilegium Bonaventurianum" XVII, Paris i Grottaferrata 1982,
384, l. 36-37) 162-166 Eccli III, 22-24.

173 *Psalterium Gallicanum* LXIII, 7-8 177-178 Prov XXV, 27 180-181 Cant VI, 4

161-162 Vegeu del mateix ARNAU, *De prudentia catholicorum scolarium* (GRAZIANO DI SANTA TERESA, "Divinitas", 11 (1967), 833, l. 1-3, i 842-843). Si l'afirmació d'Arnau té l'abast general designat pel "quidquam", és més matisada l'afirmació de TOMÀS D'AQUINO, *Summa theologiae*, II-II, q. 167, art. 1, "in corp.": "...ipse appetitus vel studium cognoscendae veritatis potest habere rectitudinem vel perversitatem". Una valoració encara més positiva de la curiositat intel·lectual es troba en GUILLELMUS ALTISSIODORENSIS, *Summa aurea*, l. II, trac. XII, cap. III, q. 2 (RIBAILLIER, "Spicilegium Bonaventurianum" XVII, Paris i Grottaferrata 1982, 385, l. 57-60).

Illi ergo doctores, qui perscrutantur utrum, circumscriptis per intellectum personis deitatis, essentia posset esse principium creationis vel [operationis] alicuius et utrum, circumscripta persona Filii, per intellectum procederet a Patre persona Spiritus Sancti, vel utrum in Christo sint plures forme vel una tantum, et multa similia, cum temerarie presumptionis et vitio curiositatis infructuose accedunt ad scrutinium maiestatis, quod est prohibitum. 185

182 ergo B vero 183 essentia C seq pos exp 184 operationis C aperitionis | circumscripta B corr circumscripta exp -(p)i- 186 temerarie C corr temerarie exp -(a)-

182-184 Cf. THOMAS DE AQUINO, *In tertium Sententiarum*, dist. V, q. 2, a. 3, "Sed contra 1" et "Respondeo" (BUSA, Stuttgart 1980, I, 281, col. 3): "...hoc modo dicendum quod, circumscriptis personis, adhuc divinae naturae conveniet assumere...". Cf. també *Index Thomisticus*, sectio II, Concordantia prima, s. v. "circumscriptis" 184-185 Llegeixo en DUNS ESCOT: "...Filius...non spirat inquantum diligens. Quo diligere circumscripto, nihil minus spiraretur Spiritus Sanctus;...spiraretur a Patre Spiritus Sanctus ut totali principio per suum velle, ut tendit in Filium..."; *Commentaria Oxoniensia ad IV libros Sententiarum*, I, dist. XII, q. prima (FERNÁNDEZ, Quaracchi, Collegium Sancti Bonaventurae 1912, 715, n. 742) i em pregunto si la frase d'Arnau no és una simplificació de l'acabada de transcriure 185-186 Formulats així, l'atac s'adreça a qualsevol mestre d'escola franciscana. Consta, per exemple, que el 1286, hom havia discutit públicament a Oxford aquesta qüestió: "Utrum, secundum fidem, de essentia humane nature Verbo unite, oporteat ponere plures formas" (PELSTER, dins "Archivum Fratrum Praedicatorum", 16 (1946), 101)

182-188 Cal subratllar la desqualificació de la metodologia teològica de les "questiones" o preguntes, tan estesa en les escoles contemporànies de teologia, que equivalia a declarar-les, globalment, pel cap baix inútils i que tal desqualificació afectava àdhuc teòlegs reformistes, com és el cas de Ramon Llull, el qual havia assumit sense fronteres de les escoles contemporànies el repte bàsic de la racionalitat i el mètode de la "questio". Un altre dels teòlegs afectats era fra Pèire Joan, tal com hom pot veure en Raoul MANSELLI, *La "Lectura super Apocalipsim" di Pietro di Giovanni Olivi. Ricerche sull'escatologismo medievale*, "Studi Storici", 19-21. Roma, Istituto Storico Italiano per il Medio Evo 1955, 145; pàgina, en la qual hom pot veure que la distanciació també afecta les fonts a partir de les quals cadascú elabora la teologia, essent les de fra Pèire Joan les normals en les escoles: els textos bíblics, interpretats en la línia eclesial fressada pels grans Pares: Agustí, Gregori, Jeroni, Joan Crisòstom. El text de les línies 221 i 244-256 completa el judici: qui fa teologia d'aquesta manera no sols perd el temps; és, de més a més, precursor de l'Anticrist. Em permeto de remetre a les notes a les línies 826-830 i a les línies 934-935 d'aquest tractat, car creuria que les idees allí exposades constitueixen doctrina bàsica per a comprendre el concepte de teologia, que Arnau de Vilanova considerava vàlida, concepte que també es pot veure expressat en la *Praesentatio facta Burdegaliae*, Vat. lat. 3824, f. 257d: "In hiis autem, qui sunt per scientiam magistralem inflati vel tumidi et per superbiam gigantei, caritas non existit" i, per això, llurs elucubracions són pèrdua de temps.

190 Qui vero scrutantur utrum ecclesia Romana inter ceteras ecclesias
 orbis huius primatum obtineat vel utrum a Romano pontifice derive-
 tur auctoritas aut clavium potestas in ceteris prelatiis catholice multi-
 tudinis, non solum exercent scrutinium temerarium, sed erroneum.
 Nam, si quod ab universitate catholicorum pro certo tenetur aut de-
 bet teneri, [a doctoribus] convertatur in questionem, fundamentum
 195 catholice religionis subvertitur [et] discidium in unitate fidelium se-
 minatur, quoniam, subditis vacillantibus circa quodcumque credibile,
 de facili apud eos possint inobedientia et rebellio introduci.

Quis autem catholicorum ignorat unam et unicam esse spon-[f. 6r]-

190 huius C hus | obtineat B optineat 191 clavium C clavum 194 a doctoribus C ad ce-
 toribus 195 et C ad 197 possint C posint BV possunt
 198 et unicam esse BV esse et unicam

189-192 JACOBUS DE VITERBIO, *De regimine christiano*, II, X, (ARQUILLIÈRE, París 1926, 307), atribueu semblant tesi a uns innominats "quidam": "...quidam asserunt Petrum non fuisse caput Ecclesie...quia ab ipso non derivatur ad ceteros potestas spiritualis. Non enim ipse solus recipit claves, sed tota ecclesia..." Un d'aquests "quidam" era el nostre conegut Ioannes QUIDORT DE PARISIUS, *De regia potestate et papali*, X (BLEIENSTEIN, Stuttgart, Klett 1969, 109): "...Petrus ligandi solvendique potestatem primus accepit, ceteri vero apostoli cum eodem, non dicitur 'ab eodem', pari consortio honorem et potestatem acceperunt...Et sic intelligendum est nunc se habere...". (*Ibid.*, 114): "...potestas prelatorum non est a Deo mediante papa, sed immediate...". És possible que la darrera base d'aquesta posició fos un text atribuït al papa Anaclæt, adreçat als bisbes d'Itàlia: "Ceteri vero apostoli cum eodem pari consortio honorem et potestatem acceperunt, ipsumque principem eorum esse voluerunt...", aollit en el *Decretum Gratiani*, prima pars, dist. XXI, cap. II (FRIEDBERG, *Corpus Iuris Canonici*, I, Leipzig, Tauchnitz 1879, col. 69-70)

198-201 PETRUS LOMBARDUS, *Sententiarum liber I*, XXIX, 2 (Collegium Sancti Bonaventurae ad Claras Aquas, "Spicilegium Bonaventurianum" IV, Quaracchi 1971, 217, l. 15-18)

189-240 Hom es pot preguntar si el fet d'estendre's tant en la reafirmació de les prerrogatives de l'Església romana responia exclusivament a les conviccions íntimes de l'autor o no comportava també una certa dosi d'oportunisme. De fet, el detall fou subratllat immediatament, tan bon punt un curial descobrí el *De mysterio cymbalorum*, quan encara no era acabat de copiar: "...laborabat (*scribens*) circa perfectionem cuiusdam tractatus, quem ad laudem et gloriam Ecclesie Romane composuerat noviter et ad litteram verum dicebat", *Protestatio, praesentatio ac supplicatio ad Benedictum XI*, Vat. lat. 3824, f. 208b-c. No cal dir que, escrites en plena efervescència de la lluita entre Felip el Bell i Bonifaci VIII, aquestes línies havien d'ésser ben rebudes per la cúria romana. Però també cal subratllar el fet que en tota aquesta apologia de l'autoritat i del poder del papa (cf. el text de la línia 191) no hi ha cap paraula, ni afirmativa ni negativa, sobre l'extensió de tal autoritat i de tal poder al pla temporal. La pregunta és si tal silenci era només una forma de no enemistar-se amb Felip el Bell, a qui devia la llibertat després del procés parisenc, o responia a la convicció que l'autoritat papal no s'estén al camp temporal, cosa que també havia de silenciar per no enemistar-se amb Bonifaci VIII.

194-195 Vegeu *De tempore adventus Antichristi*, edició d'aquest volum, l. 1443-1445.

sam Christi, cum ipse dicat in *Canticis*: «Una est columba mea» et in *Psalm*o: «Erue a framea, Deus, animam meam et de manu canis unicam meam»? Quomodo autem erit una et unica, nisi ordinis unitate, in quo genitricem suam, scilicet ecclesiam triumphantem, debet procul dubio [imitari], cum in figura Christi dictum fuerit Moysi: «Fac secundum exemplar, quod in monte vidisti?»

Quomodo etiam una erit, nisi unum caput tantum habuerit? Cui autem apostolorum unquam Christus imposuit nomen «caput», nisi tantummodo Petro, cui dixit: «Tu vocaberis Cephas»? Aut cui alii absolute commisit aut dedit claves regni celorum vel absolute [iniunxit] pascere oves, oves et agnos suos? Aut cui apostolo curam aliorum apostolorum commisit, cum diceret: «Tu vero conversus aliquando confirma fratres tuos»? Aut quem alium fecerit ad se ire calcando pedibus suis mare? Aut cui apostolorum alii dedit singulariter respondere de fidei veritate? Cui vero ecclesie primatum secundum auctoritatem, quis catholicus reliquisse fatebitur alii quam Romane, cum ibidem, Chris-

201 erit una B una erit 203 imitari C mutari

205 tantum V add in mg 206 imposuit C inposuit 208 commisit B comisit | iniunxit C iunxerit seq absolute 209 oves (et) BV om | suos V seq co canc | 210 commisit B comisit 213 primatum CBV primatus | secundum BV sui

199 Cant VI, 8 200 Ps XXI, 21. Cf. IOACHIM DE FLORE, *Enchiridion super Apocalypsim* (BURGER, "Studies and Texts" 78, Toronto, Pontifical Institute of Medieval Studies 1986, 78, l. 2250) 203-204 Cf. BERNARDUM DE CLARIS VALLIBUS, *De consideratione ad Eugenium papam*, III, cap. IV (ML 182, París 1879, col. 768; LECLERCQ, ROCHAIS, ed. cit. en aquest aparat de fonts, línia 157-159, 445, l. 7-11)

206-207 Cf. IACOBUM DE VITERBIO, *De regimine christiano*, II, V (ARQUILLIÈRE, París 1926, 213): "...Tu vocaberis Cephas'. Quod etsi Petrus interpretatur secundum unam linguam, tamen secundum aliam 'caput' exponitur...". L'equivalència entre "Cefas" i "cap" era en aquells moments popularitzada per la *Legenda aurea*, tal com hom pot veure en *Vides de sants rosselloneses, De sent Pere apòstol* (KNIAZZEH, NEUGAARD, "Fundació Salvador Vives i Casajuana" LIII, Barcelona 1977, 41): "Fo él apelat 'Cefas', que vol dir 'cap' o 'péra'..."; cf. també *Llegenda àuria* (REBULL, Olot 1976, 303, l. 8) 207 Mt XVI, 19 208-209 Io XXI, 15-17 209-211 Lc XXII, 32 211-212 Mt XIV, 28-29 212-213 Mt XVI, 15-16 214-218 Font d'aquestes línies pot ésser la *Legenda aurea, De sancto Petro apostolo* (edició citada en l'aparat crític a les línies 207-208, 49-55). Cf. també *Martyrologium romanum*, "XV kal. februarii" i "III kal. iulii"

201-202 Vegeu PETRUS LOMBARDUS, *Sententiarum libri quatuor*, I, XXIX, 2 (Collegium Sancti Bonaventurae ad Claras Aquas, "Spicilegium Bonaventurianum" IV, Quaracchi 1971, 217, l. 15-18).

206 Hom pot veure el meu *El Tractatus brevis super iurisdictione inquisitorum contra infideles fidem catholicam agitantes de Nicolau Eimeric. Edició i estudi del text*, dins "Arxiu de Textos Catalans Antics", 1 (1982), 105, nota a la l. 45.

213 Vegeu *De tempore adventus Antichristi*, l. 1445-1452.

215 to volente et expresse innuente, coronam susceperit triumpho martyrii et sacri corporis eius pignus ibidem custodiri voluerit et multisque signis et miraculis constet olim prima-[f. 6v]-tum ecclesie Romane Dominum in summis pontificibus confirmasse? Potest etiam erubescere christianus dubitans in predictis. Gentilis puella, scilicet *Erithea*

220 *Babylonica*, futura prenuntians, dixerit a sponsa Christi Grecorum ecclesiam discessuram quando [Romano] pontifici obedientiam denegaret.

Qui aliud ab hiis sentit vel est delirus vel membrum [pestiferum] Antichristi, satagens sponsam Agni [corrumpere], de qua, ut legitur *Apocalypsis XXI*, dictum est Ioanni: «Veni, ostendam tibi sponsam, uxorem Agni». Non dixit: «sponsas», sed «sponsam» et «uxorem». Et ut de militanti ecclesia loqui se ostenderet, statim subiungit: «Et ostendit mihi civitatem sanctam Hierusalem, descendentem de celo a Deo, habentem claritatem Dei».

225

Cum autem claritas Dei refulgens in ecclesia militanti sit unitas ordinis stabiliti in fide Christi et caritate, manifestum est quod qui predictam auferunt unitatem, non solum resolvunt ipsius hierarchie

230

215-216 martyrii CBV martirii 216 custodiri voluerit BV voluerit custodiri | et BV om 217 primatum C primatam 219 predictis BV add cum illa 220 babylonica CBV babilonica 221 discessuram C dissessuram | romano C lect dub romane/ratione

222 delirus B delyrus | pestiferum C pontiferum 223 agni C corr agui | corrumpere C corpore 224 apocalypsis xxi C apochalipsis xx BV xx | Ioanni CBV Johanni 225 sed B set 226 loqui se BV se loqui | subiungit V subiunxit 227 mihi V michi | Hierusalem C Iherusalem BV Jerusalem

230 sit C sic 231 hierarchie CB gerarchie V jerarchicum

218-221 *Vasilographus, id est imperialis scriptura, quam Sibilla Erithea Babylonica condidit* (HOLDER-EGGER, dins "Neues Archiv der Gesellschaft für ältere deutsche Geschichtskunde", XV (1890), 163): "Venient autem dies, ut conteratur Danaum gloria et iterum restauretur, set non in statu priori, cum extollentur in superbiam, ut recedant ab agno et ovile abhorreant per devia recedentes; eritque scelerum aggregatio"

224-228 Apoc XXI, 9. 10

229-230 IACOBUS DE VITERBIO, *De regimine christiano* (ARQUILLIÈRE, Paris 1926, 102): "Quarta conditio est quod sit unicum per concordiam... Hec autem conditio reperitur in ecclesia, que unita et concors est vinculo caritatis"

217 Vegeu la nota de Cesare BARONIO, aplegada dins *Acta Sanctorum Ianuarii*, II, Venècia, Albrizzi i Coleti 1734, 182, núm. 9; i *Acta Sanctorum Iunii*, V, Anvers 1709, 432-445 i 449-465.

221 Algun contemporani d'Arnaud presentava la "...inoboedientia Ecclesiarum Romane Ecclesiae" com a un dels quatre esdeveniments bàsics que passarien "ante praedicationem Elie et Enoch", PSEUDO THOMAS AQUINAS (=JACOBUS DE BENEVENTO), *De adventu, statu et vita Antichristi* (Sancti THOMAE AQUINATIS, *Opera omnia* XXVIII, Paris, Vivès 1875, 611-612).

222-223 Vegeu *De tempore adventus Antichristi*, edició d'aquest volum, l. 1453-1456.

ordinem, sed totam Christi veritatem annullare nituntur, ut Antichristus. Quoniam si in sponsa Christi non reluceat per eius institutionem unitas ordinis supradicti, iam Christus ex Deo non fuit et fides catholica nulla esset. Quaecumque [enim] a Deo procedunt ordinata sunt et omnis multitudo catholicorum unitate fidei et ka-[f. 7r]-ritatis Christi consurgit in unum corpus et aggregatur in [gregem] unius ovilis et ab uno pastore principali regibilem. In quo grege vel ovili qui non congregat cum Christo dispergit cum Antichristo, Eo testante: «Qui mecum non congregat dispergit».

Qui tales igitur in collegio catholicorum suscitant questiones de numero sunt illorum, de quibus ait APOSTOLUS, *Ad Timotheum*, quod sint «proditores et protervi et ceci et [tumidi]» homines corrupti mente, reprobi circa fidem, qui, «ut Iannes et Mambre resistunt veritati». [De] hiis etiam *Secunda Petri*, II, dicitur: «Erunt in [vobis] magistri mendaces, qui introducunt sectas perditionis et eum, [qui emit nos, Deum, negabunt, superducentes sibi celerem perditionem et multi sequentur eorum] luxurias, per quos via veritatis blasphemabitur et in avaritia fictis verbis de vobis negotiabantur». Hii sunt, ut dicit post, «fontes sine aqua et nebule turbinibus [ex]agitatae, quibus caligo tenebrarum reservatur» et pro talibus recte locutus est ille qui dixit, APOSTOLUS, quod [palpare] parietem in meridie vel ebriorum est vel cecorum. Has etiam questiones vocat *Ad Timotheum* stultas et sine disciplina, scilicet catholici moderaminis. Patet igitur ex predictis quod non solum temerarium sed interdum erroneum est attentare vel aggredi scrutinium rei prohibite. [f. 7v]

Et a sensu contrario elucescit quod modestum et virtuosum est scru-

235 enim C cum 236 karitatis BV caritatis 237 aggregatur C agregatur BV congregatur | gregem C regem | ovilis C onilis

243 sint BV sunt V seq protervi *canc* | protervi C proterni | tumidi C timidi B tu- *in ras corr* tumidi *add* (m)- *int lin* 244 Iannes C Inames V Jamnes | Mambre CBV Mambres V *add in calc pag* restiterunt Moysi, sic et hii | de C ve 245 secunda CBV .I.^o | vobis C verbis 246 - introducunt BV introducent | sectas C *corr* scitatas *exp -i-* | nos V vos 246-248 qui emit nos, Deum, negabunt, superducentes sibi celerem perditionem et multi sequentur eorum C *om* 248 - blasphemabitur V blasphemabitur 249 vobis C nobis 250 exagitate C et agitate 251 locutus C loquutus | apostolus V *om* 252 palpare C palpebre | parietem C parientem | meridie C *add* est 253 vocat BV *add* apostolus 254 moderaminis C moderantis 255 aggredi BV agredi 257 modestum C modestum

239-240 Mt XII, 30

242-243 2 Tim III, 4 243 2 Tim III, 8 245-249 2 Petr II, 1-3 249-251 2 Petr II, 17 252 Cf. 2 Petr I, 9 253 2 Tim II, 23

244-256 Vegeu *De tempore...*, l. 1452-1462 i compareu amb la nota complementària a la línia 221: l'actuació de tals teòlegs és un dels senyals de la fi del món.

tari quod est preceptum. Unde, [cum] Dominus, quinto *Ioannis*, ex-
 presse dicat preconibus ecclesie sive doctoribus: «Scrutamini Scriptu-
 260 ras» et in *Psalmo* dicat esse beatos «qui scrutantur testimonia eius»,
 constat quod scrutinium Scripturarum est eis licitum et maxime si
 scrutentur ex caritate, non ex curiositate, ut non querant que sua sunt,
 sed que Christi. Qui enim acquirunt titulum doctoratus in divina scien-
 tia propter gloriam Christi clara [imitatione] sequuntur ipsum, faciendo
 265 scilicet et docendo, ut ipse.

Sed qui magisterii titulum ambiverunt propter gloriam propriam
 et mundanam elationem, dicunt et non faciunt, ut ait APOSTOLUS,
Titi, primo: «Isti sunt docentes que non oportet turpis lucri gratia,...
 qui confitentur se nosse Deum», scilicet [pomposa] doctrina, «factis
 270 autem negant». Et hii sunt qui scientiam sacram adulterant, commu-
 tantes gloriam incorruptibilis scientie Dei in vanitatem philosophica-

258 cum C tamen | *Ioannis C* | *Johannis BV* | *Johannis 259* sive C *corr* sui *add-e int lin* 263 enim
 V *in ras* | acquirunt BV *adquirunt* | doctoratus C *docturatus* 264 *imitatione C immutatione* |
 sequuntur CBV *secuntur*

267 ut BV *praeit* et 268 *Titi B Ti- in mg* 269 *pomposa C spoponsa* 270-271 *commu-*
 tantes CB *comutantes*

258-260 Io v, 39 260 Ps CXVIII, 2 264-265 Cf. Mt v, 19
 267-270 Tit i, 11. 16 270-271 Cf. Rom i, 25

259-260 L'imperatiu "Scrutamini Scripturas" s'escapa contínuament per la punta de la ploma d'Arnau i així es troba en el *De tempore...*, 90-91 i 1152, en el nostre tractat en les l. 280, 540, 649, 828-835, i seguirà compareixent en els escrits posteriors, com és ara el *Gladus iugulans thomatistas*, Vat. lat. 3824, f. 183a. Res d'estrany, car deu resumir allò que, tant per la matèria com pel mètode, ell considerava una teologia encertada. Un element s'imposa: l'exclusivitat dels llibres revelats i sobretot de l'Escriptura com a mirall en el qual el teòleg ha de veure clares les coses de Déu. Per això, el text inicial del *De tempore...* (l'anterior a la l. 829) presenta un discurs teixit exclusivament amb citacions bíbliques. Per la mateixa raó, repeteix en el nostre tractat que el tema de la previsió de la vinguda de l'Anticrist només es pot tractar sobre base bíblica, tal com hom pot veure en el text de les l. 307-328.

262-263 Remarquem la doble contraposició d'aquestes línies: "ex caritate non ex curiositate" i "non quaerant quae sua sunt sed quae Christi". Tant l'impuls inicial com l'objectiu final de la investigació han de col·locar aquesta dins el curs de la donació gratuïta i salvífica del Déu vivent. Cal remarcar-ho, perquè aquest serà també un dels punts en els quals s'enaspirarà la topada amb fra Bernat de Puigercós, el qual establiria, sempre segons la refutació d'Arnau, "quod ad veritatem preconis evangelici non est necessaria caritas", *Confessio llerdensis*, Vat. lat. 3824, f. 177c. Per això, el mateix Arnau de Vilanova, en encloure en dues les exigències, a les quals s'ha de sotmetre l'"espiritual", formula la segona amb aquestes paraules: "La segona cosa que deu hom squivar és curiositat, car deuen haver cura diligent de haver e de saber e de veure ço qui és necessari a aquesta vida ne profit a la salut de la ànima", *Lliçó de Narbona* (BATLLORI, *Obres catalanes*. I. *Escrits religiosos "Els Nostres Clàssics"* 53-54, Barcelona, Editorial Barcino 1947, 157-158).

266 Vegeu *De tempore adventus Antichristi*, l. 1428-1441.

rum vel naturalium questionum, seminantes in agro Dei zizaniam et, sicut adulter solum propter delectationem effundit semen, sic et hii proponunt labiis verba sacra, quoniam delectantur magistri divinitatis vocari et reputari. Et cum Deus fecerit homines, id est, sacre Pagine scrutatores, rectos, et ipsi [f. 8r] immiscent infinitis questionibus, alienati a vulva et errantes ab utero, quia Deus tradit eos in [desideria] cordis eorum, ut afficiant contumeliis semetipsos. 275

Precones igitur ecclesie, qui cupiunt proximos edificare in Christo, debent diligenti meditatione scrutari scripturas sacras, [ut] ex revelationibus [Dei] contentis ibi et datis ad populi fidelis instructionem, eliciant quidquid expressius poterunt ad proximorum informationem de ultimis temporibus seculi. Nam quanto illa tempora prenuntiabunt esse viciniora, tanto efficacius consequentur finem religionis catholice doctrine, qui est corda mortalium inducere ad contemptum terrene felicitatis et appetitum celestis, quod est proprie proprium officium sponse Christi ex institutione ipsius sponsi. 280 285

Non solum autem incumbit aut licet preconibus scrutari Scripturam sacram propter bonum karitatis ex virtute supradicti precepti, sed insuper ex fine Scripture, quoniam est a Deo communicata fidelibus in signum directivum ipsorum, quod in Veteri Testamento figuratum 290

273 sicut C cicut | adulter C adultet 274 proponunt BV promunt 276 et BV om | immiscent BV add se 277 tradit BV tradidit | desideria C desidiarum 278 contumeliis C contumiliis

280 meditatione C lect dub meditationes/medicationes B vid corr medicatione V metitatione | ut C om 281 Dei C de 282 quidquid CBV quicquid 284 consequentur C consequetur 285 doctrine BV praeit vel | contemptum C contentum 286 et appetitum celestis B add in mg 289 karitatis BV caritatis

272 Mt XIII, 24-30 274 Cf. Mt XV, 8; Mc VII, 6 274-275 Cf. Mt XXIII, 7 275-276 Eccle VII, 30 277 Cf. Ps LVII, 4 277-278 Cf. Rom I, 24

280 Cf. Io V, 39 281 IACOBUS DE VITERBIO, *De regimine christiano*, II, IX (ARQUILLIÈRE, París 1926, 272): "Non enim quidquid ab homine sciri potest revelavit nobis Deus in scripturis, sed illa nobis revelavit, que sunt nobis ad salutem utilia"

288-289 Io V, 39 290 Cf. la línia 282 d'aquest aparat de fonts

280 Vegeu les notes complementàries a les l. 259-260 i 262-263.

284-287 Aquesta doctrina relativa a la consecució de la finalitat del cristianisme i de l'Església és constant en Arnau. Com a mostra, hom pot veure, *De tempore...*, l. 727-729 i 1472-1474; i l'*Eulogium de notitia verorum et pseudo apostolorum* (J. CARRERAS, "Anales del Instituto de Estudios Gerundenses", V (1950), 41-42), text en el qual Arnau expressa que també ací hi haurà un dels punts més conflictius a l'hora de la persecució del màxim Anticrist.

290 Vegeu *De tempore...*, en aquest volum, l. 1480-1486.

291 Vegeu *ibid.*, l. 409-410.

est per columnam, de qua legitur [Exodi] XIII quod «Dominus prece-
debat eos ad ostendendum viam per diem in columna nubis et per
noctem in columna ignis, ut dux esset itineris utroque tempore». Se-
quitur: «Nunquam defuit [f. 8v] columna nubis per diem nec colum-
na ignis per noctem coram populo». Ex quibus patet quod transeunti-
bus per desertam huius vite ad terram promissionis, hoc est, ad pa-
triam, data est in columnam dirigentem ipsos indesinenter. In
columnam, inquam, nubis per diem tantum quantum ad existentes
in statu gratie, et ignis per noctem, quantum ad existentes in statu cul-
pe, ut illos obumbret et protegat ab ardore mundi et istos illuminet
et inflamet in Dei amorem.

Iterum in Novo Testamento figurata est per stellam, que tres reges
Orientis direxit ad Christum, ut innuatur quod dirigit tendentes ad
ipsum, si ab Oriente processerint, scilicet a fide eterni Dei, profiten-
tes ternarium personarum in Creatore.

Sed utrum possibile sit de ultimis temporibus seculi determinatam

292 columnam CBV columpnam | Exodi C ex eo 292-293 precedebat C procedebat
293 ostendendum V ostendendam | columna CBV columpna 294 columna CBV columpna
295-296 columna... columna BV columpna... columpna C columpnam... columpnam
297 desertam BV desertum 298 columnam... columnam CBV columpnam... columpnam
| indesinenter C lect dub indesineriter 299 tantum BV om 300-301 obumbret C obun-
bret 301 et (inflammet) V ac | inflammet C inflamet

304 direxit C direxit 305 eterni C eterne

307 determinatam C deteriatam

292-294 Ex XIII, 21 295-296 Ex XIII, 22

303-304 Mt II, 1-2 305 GREGORIUS MAGNUS, *In Ezechiel*, II, hom. 5, vers. 14 (ML 76, París 1857, col. 992): "Fructus enim terrae bonae triginta affert, cum mens perfectionem fidei, quae est in Trinitate, concepit".

307-312 En punts diversos del tractat acabat d'esmentar, Arnau estableix la mateixa tesi, per a ell essencial: 402-410; 853-856; 1495-1504. Tant allí com ací, el punt del qual es tracta és si en l'ampli camp de la ciència humana hom pot trobar alguna base sòlida, a partir de la qual sigui possible de deduir la data determinada d'algun dels esdeveniments finals (i, per consegüent, dels altres, a partir d'aquest). La resposta taxativa d'Arnau és que no i que només la revelació permet de realitzar la deducció esmentada. Després vindran els problemes, tant a l'hora d'explicar aquells textos bíblics o la tradició del pensament cristià, considerats contraris a la possibilitat de tal deducció, com a la d'interpretar els que Arnau judica favorables a la seva tesi.

Però el problema de la possibilitat de revelació d'alguna de les darreries tindria un nou planteig a mans de fr. Bernat de Puigcerçós: "...Deus non potest notificare finalia tempora de potentia ordinata", [Prima] *Denuntiatio Gerundensis* (J. CARRERAS, "Anales del Instituto de Estudios Gerundenses", V (1950), 45). La faria seva Martín d'Ateca, segons l'*Antidotum contra venenum effusum per fr. Martinum de Ateca*, Vat. lat. 3824, f. 241c-d: "...in fine dicit se non estimare quod finalia tempora possint hominibus revelari aut revelentur de potentia ordinata...". Tant l'un com l'altre semblen dependre clarament

habere notitiam secundum aliquam numeri rationem, scire debent catholici quod nequaquam per coniecturas humanas, sive procedant per naturales rationes, sive per astronomicas speculationes, sive per quas-cumque alias philosophorum considerationes aut magorum vel divi-norum figmenta, teste Domino, qui Apostolis, eum de hoc interro-gantibus ex curiositate humana, respondit: «Non est vestrum nosse tempora vel momenta, que Pater posuit in sua potestate». Quod enim ex curiositate [f. 9r] humana interrogarent, ostenditur ex duobus. Pri-mo, quia Spiritum Sanctum celitus mittendum in linguis igneis non-dum susceperant, cum in die ascensionis illam interrogationem fecis-sent, quando dictum est eis: «Sedete in civitate, donec induamini vir-tute ex alto». Secundo, ex modo interrogandi, quia non dixerunt: «Dic nobis», sicut alias fecerunt, ut patet XXIII *Matthei*, sed: «Domine, si in hoc tempore», etc., quasi pretenderent se illud coniecturare. Et ideo, ad redarguendam vel reprimendam eorum presumptionem, respon-dit eis ut supra, quasi diceret, ut AUGUSTINUS eleganter exponit: «Hoc, de quo sollicitamini, per vos ipsos non potestis cognoscere vi-ribus proprie facultatis, quoniam Pater sibi retinuit notificationem tem-porum ultimorum».

Et ideo, illa tempora nequeunt prenosci determinate, nisi sola re-velatione divina. Quem modum prenoscendi non excludebat Domi-

310 astronomicas C astronomias B fors corr itronomicas 311 philosophorum V phylosopho-rum 312 teste B seq dote exp 315 | ex B in ras 316 mittendum C mitendum
327 prenosci C pregnosci corr precosci

313-314 Act 1, 7 317 Act 1, 6 318-319 Lc XXIV, 49 319-320 Mt XXIV, 3 323-326 AURELIUS AUGUSTINUS, *De civitate Dei*, XVIII, cap. LIII (DOMBART, KALB, CC Series Latina XLVIII, Turnholt, Brepols 1955, 652, l. 19-20)

de sant TOMÀS D'AQUINO, *Summa theologiae. Suppl. III*, q. LXXVII, art. 2, corp. : "...si-militer etiam per revelationem haberi non potest [cognitio temporis, quod erit usque ad resurrectionem]...". La resposta d'Arnau era d'una banda treure l'objecció del context, donant a "ordinata" un sentit que no tenia en la teologia de les escoles: "...qui dicit...sup-ponit quod in Deo sit aliqua potentia inordinata" [*Prima*] *Denuntiatio...*, ed. cit., 45, i de l'altra insistir en la seva interpretació de Dan XII, 11, com si diguéssim "a facto ad posse valet conclusio".

313-315 Cal llegir aquestes línies i les que les segueixen a la llum de la línia 161. També aquest fou un punt de controvèrsia amb fra Bernat de Puigcercós, [*Prima*] *Denuntiatio...*, ed. cit. en la nota anterior, 48.

327-335 La tesi, segons la qual l'única possibilitat de conèixer els temps finals és dona-da per la revelació divina, té una cara complementària, la que tal coneixement es troba fora les possibilitats de la potència intel·lectual humana. I aquesta és una de les claus de la interpretació arnaldiana d'Act. 1, 7. Sota aquest o sota d'altres biaixos, el text bíblic

- 330 nus verbis suis, quia prenoscere futura per revelationem divinam non est humanum, cum non procedat ab humana virtute, sed est divinum. Et ideo, Doctor ille, in cuius verbis nihil potest improprium cadere, notabiliter dixit: «Non est vestrum nosse», quia per modum interrogandi videbantur innuere quod iam nossent. Nec dixit: «Non cognoscetis», sed: «Non est vestrum nosse», quia id quod nemo ex se potuit
- 335 nosse, potest [f. 9v] in futuro per alium cognoscere. Iuxta quem intellectum, AUGUSTINUS, XVIII *De civitate Dei*, loquens de ultimis temporibus seculi, ait egregie quod, si expediret scire quando determinate illa tempora forent, frustra quereretur ab eo, cum Christus discipulis suis, eum de hoc interrogantibus, respondit: «Non est vestrum», etc.
- 340 Quibus verbis, non tantum sinceritatem intellectus sui, sed etiam humilitatem sue mentis fatetur, intendens quod notitia determinata illorum temporum non est ab eo vel a quoquam homine querenda, cum illis, qui in sensibili presentia Doctoris eterni confortabantur, [dictum] sit: «Non est vestrum», etc. Unde, si electis precipuis dictum est
- 345 ab eodem quod viribus humane vel proprie facultatis requirent illa

331 nihil V nichil | improprium B inproprium 233-334 cognoscetis C cognosetis V ce- in ras B -ti- in ras 335 cognoscere BV noscere 339 suis BV om | eum C corr cum | respondit V responderit

343 illis C illi | sensibili C sibili BV visibili | confortabantur B corr lect dub conf[ortataba]ntur exp priori -ta- 343-344 dictum C deinde 344 sit C sic

332-334 Act I, 7 337-339 AURELIUS AUGUSTINUS, *De civitate Dei*, XVIII, cap. LIII (ed. cit. en l'aparat de fonts a les línies 323-326, 652, l. 5-6 i 12-14)

343-344 Act I, 7

és reprès en moltes ocasions dins *De tempore adventus Antichristi*, 273-277, 367-377, 407-410, 857-868, 1046-1047, 1499-1504.

335-413 Si hom es fixa en la part primitiva del *De tempore...* acabat d'esmentar, la que fineix en la l. 828, hi constatarà l'absència total de referències patristiques. Però, així que comença la part destinada a respondre a la crítica dels teòlegs parisencs, compareix l'"autoritaris" dels "sanctos viros et ecclesie doctores", *De tempore...*, 830, sobretot la d'Agustí en les l. 1002-1238, on desapareix per tornar a comparèixer al final en el resum del tractat (1501-1524). Em sembla que, malgrat l'esforç d'Arnau per portar l'autoritat d'Agustí d'Hipona al seu moli, la posició del Pare africà era que, atesa la capacitat intel·lectual, de la qual pot disposar la humanitat, cap ciència ni cap text de la *Biblia* no permet de fer números concloents sobre alguna de les darreries del món o de la humanitat. Arnau, per contra, creu que Dan XII, 11 i Mt XXIV, 15, llegits amb el pressupòsit de la literalitat absoluta de la divina veritat bíblica i sota una il·luminació personal de la gràcia de Déu, proporcionen tal base. La interpretació arnaldiana de l'escatologia d'Agustí seria un tema digne d'estudi.

345 Ja ADSO, *De ortu et tempore Antichristi* (VERHELST, CC CM XLV, Turnholt, Brepols 1976, 24, l. 51-54) -amb els altres autors assenyalats pel seu editor en l'aparat de fonts- diuen que aquest seria l'origen de la ciència o coneixements de l'Anticrist.

tempora determinate cognoscere, nec ipse AUGUSTINUS id posset. Et ideo consequenter infert ibidem quod illa tempora nullo certo numero, sive maiori sive minori, possunt determinari per aliquos homines, quia, ut dicit: «Omnium... digitos resolvit Ille, qui dixit: Non est vestrum», et cetera, intelligens per «digitos» vires numerandi et discernendi, que vires humane, testimonio Domini, non sufficiunt ad predicta. 350

Sinceritas vero intellectus AUGUSTINI patet per hoc quia sua intentio non est asserere quod illa tempora nequirent homines determinate cog-[f. 10r]-noscere per revelationem divinam, sed per coniecturas humanas. Quem intellectum indubitanter ibidem paulo post aperit, quando dicit: «Non est necessarium recitare opiniones eorum, qui de hac materia sunt locuti», quia, ut dicit: «Coniecturis humanis utuntur et non profertur ab eis aliquid de Scripture canonice auctoritate». Quibus verbis, expresse dat intelligere duo. Primo, quod determinata notitia ultimorum temporum seculi per coniecturas humanas omnino est impossibilis, cum sit a Deo damnata in predicta responsione. Secundum, quod possibilis est homini per revelationem divinam. Nam illis, qui tempora illa notificarent per auctoritatem canonice Scripture, iam innotescerent per revelationem divinam, quoniam auctoritates sacre Pagine divina revelatione sunt communicate fidelibus. 355 360 365

Quantum igitur illorum temporum notitia dependet a coniectura humana, tantum asserit AUGUSTINUS esse impossibilem homini, non solum in passu preallegato, sed in multis etiam aliis et specialiter in *Epistola ad [Hesychium] de die iudicii*, ubi asserit quod nec de mense nec de anno vel decada vel centenario vel quovis alio numero annorum consummationis seculi potest haberi certitudo, scilicet per coniecturas humanas, dato etiam quod ille coniecture procederent per considerationem sig-[f. 10v]-norum precedentium diem iudicii, que in sacro canone sunt expressa. 370 375

347 consequenter C lect poss convenienter 348 sive... sive C sine... sine 350 intelligens B seq gens exp

354 nequirent V nequeant 357 est BV esse 360 primo BV primum 362 impossibilis C impossibile B impossibilis | Deo BV Christo | damnata CBV dampnata | predicta V supradicta 363 possibilis B -is al man in ras 364 illis C illi | auctoritatem V actoritatem

368 impossibilem B inpossibilem 370 Hesychium C Ofisium BV Esicium 371 centenario C centenario 372 consummationis C consumationis

346-350 AURELIUS AUGUSTINUS, *De civitate Dei*, XVIII, cap. LIII (ed. cit. en l'aparat de fonts a les línies 323-326, 652, l. 12-16 i 21-23)

357-359 AURELIUS AUGUSTINUS, *De civitate Dei* (loc. cit, l. 17-20)

368-372 AURELIUS AUGUSTINUS, *Epistula CXCIX de fine saeculi ad Hesychium*, VI, 16 (GOLDBACHER, CSEL LVII, Viena-Leipzig 1911, 256, l. 15-257, l. 9)

Et quod talem habeat intellectum ibidem patet per verba eius. Prius enim, obiciendo contra se, dicit quod cum Scriptura non faciat mentionem expressam nisi de die et hora iudicii, ubi dicit: «De die autem illa et hora nemo scit», videtur sonare quod, etsi homo non possit prescire diem et horam iudicii, potest saltem prescire mensem aut annum vel decadam aut centenarium aut quemvis maiorem vel minorem numerum, iuxta quem cadet vel includetur dies iudicii. Illi ergo, qui sic posset obviare AUGUSTINO, dicenti quod non potest haberi per hominem certitudo de mense vel decada aut anno vel centenario vel de quolibet alio numero consummationis seculi, respondet sub talibus verbis: «Si autem hoc te non presumis comprehendisse, hoc sentis quod ego» quibus verbis expresse innuit quod quicumque non presumit se comprehendisse hebdomadam vel decadam aut centenarium vel alium numerum consummationis seculi -hoc est, non confidit se novisse vel noscere illud viribus proprie facultatis, quoniam id presumimus vel presumere dicimus, quod propriis viribus confidimus adipisci- idem sentit cum eo.

Patet igitur per verba ipsius, quod in assertionem predicta hec tantum sentit, scilicet quod viribus humane facultatis nemo potest comprehendere [f. 11r] vel prescire numerum aliquem annorum, infra quem seculi consummatio sit futura. Rursus etiam, quia humana coniectura super hiis de facili precipitat in errorem. Ideo, beatus AUGUSTINUS, in eadem epistola documento prudentie salutaris fideles informans, ait quod optanti adventum Christi non expedit ut eius adventui certum prefigat terminum et maxime brevem, nam in termino per humanam coniecturam imposito posset deficere et consequenter per infidelitatem errare. Propterea, de tribus servis, quorum unus credulitate simplici amplectitur illam Christi monitionem, qua dicit XXIII *Matthei*: «Vigilate ergo quia nescitis qua hora Dominus venturus sit», alter vero, pre desiderio adventus Christi, prefigit eius adventui celerem terminum, alius vero tardum; primum servum absolute commendat, nam

381 centenarium C centennarium | quemvis C quamvis 382 iuxta C iusta BV infra 384 vel decada aut anno B vel de anno vel decada V vel anno vel decada C aut anno in mg | centenario C centennario | de BV om 385 consummationis C consumationis 386 te C int lin | sentis C corr senti add -s int lin 388 hebdomadam CBV ebdomadad | centenarium C centennarium 389 consummationis C consumationis 390 illud B istud 391 dicimus BV dicimur 393 igitur B ergo | hec BV hoc 394 humane V add in mg vel proprie 396 consummatio C consumatio 3 99 optanti B in ras | adventui C adventum 401 imposito B inposito 403 qua V qui | 404 dominus BV add vester | alter BV alius 406 commendat C comendat

377-382 IDEM, *ibid.*, 253, l. 13-21 378-379 Act I, 7 386-387 AURELIUS AUGUSTINUS, *loc. cit.* en l'aparat de fonts a les línies 368-372

397-413 IDEM, *ibid.*, XIII, 52-53 (ed. cit., 290, l. 3ss.) 403-404 Mt XXIV, 42

alii duo possent in suis coniecturis deficere, ut dictum est, et errare.

Medullitus ergo et non superficialiter intuendo dicta beati AUGUSTINI, patebit eum nusquam dogmatizasse quod ultima tempora seculi nequeant divina revelatione prenosci, maxime cum talis assertio non solum aduersetur catholice veritati, sed insuper philosophice ac naturali etiam rationi, quibus indubitanter asseritur quod omnia scibilia et possibilia sunt apud Deum. 410

Posset tamen aliquis dicere -quod nemo sane mentis asserit- [f. 11v] Deum non posse notitiam illorum temporum revelare, sed quod statuit eam non revelari hominibus. Et hanc positionem conati sunt aliqui persuasione duplici roborare, quarum una fundatur supra visionem *Isaie*, de qua legitur in VI eiusdem quod, cum vidisset «Dominum sedentem super solium excelsum et elevatum», vidit etiam quod seraphim cum sex alis stabant super solium et «duabus velabant faciem 415 420

409 dogmatizasse C domatizasse B doctatizasse 410 nequeant C corr neaant 411 philosophice V philosophice

413-414 BV add int duas parag Ex predictis autem est manifestum quod Christus per illa verba, scilicet: "Non est vestrum", etc., non intendit asserere quod notitia temporum ultimorum absolute fidelibus denegetur, sed quantum ad aliquid, tribus modis. Et primo quantum ad vires humane rationis, quod denotat per hoc pronomen "vestrum", ut supra patuit. Et est similis modus loquendi ei, quo alibi dicit: "Non enim vos estis, qui loquimini". Hoc enim dictum verificatur non quantum ad actum proferendi, nam ille qui profert procul dubio loquitur, sed quantum ad vires meditandi et ordinandi que proferuntur. Quia non viribus humane mentis aut spiritus, sed divini, hoc est, non naturali ratione, sed divina inspiratione. Et hoc ostendit adversativa coniunctio, que subiungitur in utraque predictarum locutionum, nam in prima sequitur: "Sed accipietis virtutem supervenientis Spiritus, etc.". In alia vero sequitur: "Sed Spiritus Patris, etc.".

Secundo asserit in predicta locutione quod notitia ultimorum temporum seculi fuit denegata fidelibus quoad tempus preteritum respectu illius, in quo tunc loquebatur, scilicet in die ascensionis, quando interrogatus a discipulis illo modo respondit. Et hunc intellectum denotat per verbum preteriti temporis, cum dixit: "Nosse", non: "Noscere".

Tertio quoque patet ibidem quod non asserit ultima tempora fore incognita fidelibus quantum ad omnes eorum partes, sed tantum quantum ad aliquas. Quem intellectum exprimit aperte per hoc relativum "que", sicut si diceretur episcopis particularibus: "Non est vestrum dispensare in casibus, quos sibi retinuit summus pontifex". Per hanc enim locutionem non denegaretur eis omnis auctoritas dispensandi. Similiter in proposito. Nam apostoli suam interrogationem retorquebant ad diem illam et horam, ad quam eos in Monte Oliveti fecerat convenire. Constat autem quod alias ipse dixerat eis quod notitiam diei et hore consummationis seculi Pater sibi retinuerat, sicut patet Matthei vigesimo quarto et Marci decimo tertio. Ex quibus effulget plenitudo sapientie Christi et sui excellentia doctoratus, qui observavit in suo eloquio proprietatem et rationem pronominis et verbi et relativi. Ipse quoque, tanquam perfectus grammaticus, contempnibiles (sic) reddit eos, ut hebetes et ignaros grammaticum, qui testimonio predictae auctoritatis volunt probare quod notitia temporum ultimorum seculi sit omnino fidelibus denegata. Et tanto magis est allegatio bubulcaris, quanto communius, scilicet ab indoctis omnibus, promptius allegatur.

415 temporum C corr tempum add -or- int lin 418 *Isaie* CBV *Ysaie* | cum C corr eum 419-420 seraphim C serafim BV seraphin 420 alis C aliis B corr aliis *canc altero -i-* | duabus BV add alis

412-413 Cf. Mt XIX, 26

418-421 Is VI, 1-2

Domini et duabus pedes, duabus autem volabant». Dicunt ergo quod, cum facies Domini figuret anteriora mundi et pedes posteriora et *Isaie*, in persona cunctorum fidelium, fuerint ostensa facies velata et pedes velati, videtur fuisse ostensum quod anteriora et posteriora mundi sint
425 velata hominibus ex ordinatione divina.

Sed ad hoc poterit [responderi] quod, quamvis typus visionis esset predictus, non tamen per eam concluderetur intentum, nisi ostenderetur quod facies figurat initium huius seculi et pedes finem ipsius. Cui tamen intellectui rei veritas contradicit, quia initium huius seculi
430 fuit hominibus a Deo revelatum, sicut patet in *Genesi*, unde per faciem convenit intelligere non initium huius seculi, sed id, quod ipsum precessit; sic et per pedes, e contra, convenit intelligere quod sequitur post finem mundi vel seculi huius, ut patet ex fine *Sententiarum*. Unde, sicut illud quod precessit de divinis operibus est ig-[f. 12r]-notum
435 hominibus, similiter est ignotum quid post finem huius seculi est Deus operaturus. Ubi tamen pedes retorquerentur ad seculi finem, tunc veritas visionis salvaretur sufficienter in die et hora iudicii, que sunt extrema huius seculi tempora, de quibus expresse testatur Scriptura quod Deus statuit non revelare hominibus, cum scribatur *Matthæi*, [XXIII]:
440 «De die autem illa vel hora nemo scit, neque angeli in celo, nec Filius,

422 figuret B -et in ras | *Isaie* CBV Ysaie

426 responderi C om | typus B typpus 428 figurat V significat | huius C hius 429 huius C hius 430 fuit C lect dub sint 431 huius C hus 432 sic C lect dub sit 432-433 sequitur B sequetur 433 vel V aut | huius C hus 435 hominibus B h- in ras | huius C hius 436 -retorquerentur C corr recor querentur 438 huius C hius | scriptura V add in mg ut quidam ponunt 439 *Matthæi* V *Marci* XXIII C XIII 440 nec BV neque

421-425 HIERONYMUS, *Commentarius in Ieremiam prophetam*, III (ML 24, Paris 1845, col. 96A): "Faciem enim et pedes eius operiunt quia et praeterita ante mundum, et futura post mundum scire non possumus", d'on passà a WALAFRIDUS STRABO, *Glossa ordinaria* (ML 113, Paris 1852, col. 1243), a HUGO DE SANCTO VICTORE, *De archa Noe moralis* (ML 176, Paris 1854, col. 625 C-D) i, directament o per mitjà d'aquests, a molts d'altres
430 Gen I, 1-II, 15 433 PETRUS LOMBARDUS, *Sententiarum libri*, IV, "Explicit" (Collegium Sancti Bonaventurae ad Claras Aquas, "Spicilegium Bonaventurianum" IV, Quaracchi 1971, 560, l. 4-7) 439-441 Mt XXIV, 36; Mc XIII, 32

440 Malgrat l'autoritat de sant Agustí, el qual havia observat que "Scripturarum more sanctarum diem poni solere pro tempore nemo, qui illas litteras quamlibet neglegenter legerit, nescit", *De civitate Dei*, XX, cap. 1 (DOMBART, KALB, CC Series Latina XLVIII, Turnholt, Brepols 1955, 699, l. 19-21), Arnau, basat en el seu literalisme, accepta, sobre la fe en aquest text sinòptic, que és impossible de saber dia o hora de qualsevol dels esdeveniments darrers, perquè Déu s'hauria reservat el coneixement de tals punts concrets. En fa tesi ja en *De tempore adventus Antichristi*, edició d'aquest volum, l. 275-277 i 545. Fora d'això, tal com diuen les línies que segueixen la darrera de les esmentades, Déu no

nisi Pater». Sed quamvis Deus statuerit non revelare diem vel horam iudicii, non ideo scitur quod statuerit non revelare annum vel centenarium, infra quod concludetur, cum nec in textu nec in *Glossa* fiat mentio nisi de die et hora.

Et ubi agitur de hiis, quorum certitudo solum per revelationem habetur, non possumus quidquam asserere, nisi quantum per revelationem exprimitur. Unde, cum textus sacri canonis et sanctorum expositiones non faciant mentionem nisi de die et hora, videtur a Deo concessum quod consummatio possit prenosci revelatione divina sub maioribus temporis partibus, iuxta regulam iuristarum dicentium quia «quod non invenitur prohibitum intelligitur esse concessum». Prop- 445

442-443 centenarium C centennarium 443 quod V quem add in ras eadem | concludetur BV includitur | cum C lect dub tum | glossa V glosa

446 quidquam CBV quicquam 449 consummatio C consummatio BV add seculi | revelatione C corr revelatio add -ne

441-444 Cf. AURELIUM AUGUSTINUM, *Epistula CXCIX de fine saeculi ad Hesychium*, VI, 16 (GOLDBACHER, CSEL LVII, Viena-Leipzig 1911, 256, l. 15-21) i encara més breu, IDEM, *Epistula CXCVII Hesychio, Salonitano episcopo*, 2 (ed. cit., 232, l. 3-6): "...De die autem et hora nemo scit, sunt qui sic accipiunt, ut putent se posse tempora computare; diem vero tantum modo ipsum et horam neminem scire" 443 WALAFRIDUS STRABO, *Glossa ordinaria in Matthaeum*, XXIV, 36 (ML 114, París 1852, col. 162 C): "De die novissima, post quot annos vel dies ventura sit, nolite esse solliciti..."

451 El mateix Arnau de Vilanova, polemitzant amb fra Martín d'Ateca, assenyala dins l'*Antidotum contra venenum effusum per fr. Martinum de Ateca*, Vat. lat. 3824, f. 242d-243a, la naturalesa d'aquest principi jurídic i el seu abast en l'argumentació d'aquestes línies: "Quinto cecidit ubi nititur regulam iuris evacuare. Quoniam ex quo concedit quod Christus aliquo modo fuit samaritanus, constat quod in eo sensu tacendo concessit se fore, quia non poterat discolus esse sibi. Et quisquis fidelice potest eum vocare samaritanum in eo sensu quo ipsemet se ipsum comparavit samaritano. Unde verborum super hoc introducta per istum fuit omnino superflua et ex sola contradicendi libidine generata. Per quod etiam patet quod imperite detestatur brocardica, quia, etsi patiantur instantiam in multis particularibus, tamen numquam patiuntur instantiam in illis casibus, in quibus salvari potest veritas eorumdem". Tinc la impressió que "brocardica" ací no és una referència a la compilació de BURCHARDUS WORMACENSIS, *Decretorum libri XX* (ML 140, París 1853, col. 537-1091), ans una paraula genèrica, equivalent a "principi" o "regla de dret". Altrament, tal "regula iuris" no es troba en l'aplec del final de les *Decretals* (FRIEDBERG, *Corpus Iuris Canonici. II. Decretalium Collectiones*, Leipzig, Tauchnitz 1879, cols. 1122-1124) ni entre les *Regulae iuris civilis*, reproduïdes dins F. Lucii FERRARIIS, *Bibliotheca canonica iuridica moralis theologica*, VI, Roma 1890, 644-652 ni en la gran recopilació i comentari medieval de principis jurídics de Ioannes ANDREAE, *In titulum de regulis iuris (Mercuriales)*, Venècia, Francesco di Francesco 1581, 98 ff.

s'hauria reservada cap altra notícia i, per tant, si Ell l'ha revelat, és possible de conèixer l'any o algun altre punt de referència temporal d'algun dels esdeveniments finals. Vegeu més avall el text de les línies 448-450.

terea Dominus, in eo quod non negavit se fore samaritanum, intelligitur concessisse.

Alia vero persuasio ad predictam positionem oritur a consideratione sanctorum, [f. 12v] duobus modis. Primo, quantum ad actum revelationis. Secundum, quantum ad usum. Dicunt enim quod, si Deus ordinasset revelare alicui ultima tempora seculi sub aliquo numero annorum, revelasset aliquibus sanctis et maxime apostolis. Unde cum illis non revelaverit, non videtur statuisset quod aliis revelaverit. Preterea, si fuisset sanctis revelatum, iam aliquis sanctorum fuisset usus revelatione, prenuntiando ultima tempora seculi sub numero ad revelationem spectante, quod nullus sanctorum adhuc, ut aiunt, attemptavit.

Ad que respondebitur quod Deus pro certo iam revelavit ultima tempora seculi, scilicet consummationis et Antichristi, sub certo numero sancto *Danieli*, ut patuit supra, et per ipsum ceteris sanctis et toti ecclesie. Nec obstat quia particulariter apostolis non revelavit. Nam cum in operibus Dei nihil sit frustra vel otiosum, quod universaliter toti ecclesie revelatum est per aliquem sanctum non revelatur particulariter cuilibet sancto, quoniam ille, cui primo facta est revelatio, est minister eius ad ceteros. Sed posteris fit revelatio eius quod deest, ut

456 secundum B secundo 457-458 annorum V add int lin iam 461 tempora seculi V ultima (seculi add in mg) tempora 462 aiunt C ayunt

464 consummationis C consumationis 467 nihil BV nichil 469 primo B seq cui exp 470 fit C lect dub sit

452 Cf. Io VIII, 48

456-458 Sostenidors d'aquest punt de vista existien ja en temps d'AURELIUS AUGUSTINUS, *Epistula CXCIX de fine saeculi ad Hesychium*, II, 4 (GOLDBACHER, CSEL LVII, Viena-Leipzig 1911, 248, l. 5-8). En temps ja contemporani d'Arnau, sant TOMÀS D'AQUINO, *Summa theologiae, Suppl. III*, q. LXXVII, art. 1, corp., defensava la mateixa doctrina: "Quod enim apostolis quaerentibus noluit indicare, nec aliis revelabit...".

465 Vegeu el text d'aquest tractat, l. 93-129 466 Cf. Act I, 7

456-466 Segons ARNAU DE VILANOVA, *Antidotum contra venenum effusum per fr. Martinum de Atheca*, aquest hauria defensat que "quando apostoli fecerunt Domino illam interrogationem: 'Domine, si in hoc tempore...,' etc. aperuerat perfecte eis sensum ad intelligendum Scripturas..."; Vat. lat., 3824, f. 252a. D'acord amb el seu "espiritualisme", Arnau col·loca aquella plenitud de comprensió en la Pentecosta (amb el presupòsit que l'Esperit Sant en repeteix la donació quan i a qui vol). També Guiu Terrena discutiria aquest punt en la seva qüestió, editada més avall, l. 65-69 i 351-400. Hom pot veure la nota complementària a les darreres línies esmentades.

467-472 Ara i ací només és possible d'assenyalar l'interès d'un estudi entorn del concepte de "revelació" i de la seva evolució en l'obra teològica d'Arnau de Vilanova; revelació bíblica i extra-bíblica (en la *[Prima] Denuntiatio Gerundensis* afirma que la profecia de Ciril "cunctis scripturis sacris est pretiosior, quoniam scriptum de celo attulit ei ange-

sic successive compleantur revelationes necessarie ad directionem totius ecclesie, ne quidquam superfluum aut diminutum cadat in operibus Dei, iuxta quod ait *Iob* quod «semel loquitur Deus et secundo id ipsum [f. 13r] non repetit».

Cum autem subiungitur quod nullus sanctorum determinavit ad huc sub aliquo numero ultima tempora seculi per revelationem in sacra Pagina contentam, poterit dupliciter responderi. Et primo, quia talis usus non semper est necessarius post factam revelationem et ideo ab ordinatione revelantis Dei procedit quod tunc emergat usus revelationis et intellectus, quando prodesse potest, et usque tunc erit clausus. Iuxta quod scribitur XII *Danielis*: «Vade, Daniel, quia clausi sunt signatique sermones usque ad tempus prefinitum». Quod autem uni fiat revelatio de aliquo futuro et quod illius revelatio in posterum concedatur alicui et non aliis, docet APOSTOLUS, *Prima ad Corinthios*, XII, ubi, loquens de donis Spiritus Sancti, distinguit prophetiam a genere linguarum et interpretatione sermonum, affirmans quod uni conceditur unum et alii aliud. Et *Daniel* in seipso nobis proponit exemplum, in principio noni capituli, quando dixit: «Ego Daniel intellexi in libris numerum, de quo factus est sermo Domini ad Ieremiam [prophetam, ut] compleretur desolationis Hierusalem septuaginta anni», aperte insinuans quod, licet illa revelatio fuisset facta Ieremie et [scripta] per eum, non tamen omnes legentes intelligebant quando adimpleretur, sicut *Danieli* datum est intelligere tempore [f. 13v] prefinito.

472 quidquam CBV quicquam

474-475 BV *add int duas parag* (V in calc inf pag) Et iuxta hunc modum vel intellectum (V itellectum) locutus est Dominus sadduceis, ut patet vigesimo secundo Matthei (V Matthei .xxij.), cum (V iter cum) dixit: "De resurrectione vero mortuorum nonne legistis quod dictum est a Domino, dicente vobis: 'Ego sum Deus Abraham, etc?'" Et hoc confirmat alibi, cum dicit: "Quod vobis dico, omnibus dico".

475 subiungitur C submergitur | determinavit B -termin- in ras 482-483 uni fiat B *add in mg* 483 (illius) revelatio BV revelationis intellectus 483-484 concedatur alicui B *add in mg* 485 distinguit C distingat 486 linguarum C lingarum 488 noni C novi | dixit BV dicit | intellexi C intellexit 489-490 prophetam ut C prophetiam 490 desolationis C desolationes | Hierusalem CB Iherusalem V Jerusalem 491 scripta C scribra 493 tempore C *corr* tempus

473-474 *Iob* XXXIII, 14

481-482 Dan XII, 9 484-487 1 Cor XII, 6-11 487-490 Dan IX, 2 493 Cf. Dan IX, 22-27

lus", [J. CARRERAS, "Anales del Instituto de Estudios Gerundenses", V (1950), 46], abast del concepte de mancaça (= "deest", l. 470) i de complement o plenitud (= "compleantur", l. 471). Vegeu la meva edició de *l'Alia Informatio Beguinorum* (Studia, Textus, Subsidia 2), Barcelona, Facultat de Teologia 1978, 54-55 i 161.

Secundo, etiam poterit responderi per interemptionem. Nam
 495 AUGUSTINUS, innitens auctoritatibus sacre Scripture, XX *De civitate
 Dei*, aperte sub certo numero annorum huius seculi consummationem
 prenuntiat, dicens quod omne opus creationis complebitur seu finietur
 in sexto millenario durationis mundi. Et accipit pro fundamento
 500 assertionis sue illud quod scribitur *Secunda Petri*, III, scilicet: «Unus
 dies apud Dominum, sicut mille anni», quod dictum est, cum sit a
 Spiritu Sancto, necesse est esse verum. Sed constat quod unus dies non
 est sicut mille anni extensione temporis, quoniam tempus unius diei
 non adequatur tempori mille annorum, sed est sicut mille anni pro-
 505 prietate significationis. Secundum quem sensum AUGUSTINUS accipit
 ibidem istud verbum, intendens quod primevam creationem, quam
 Deus in momento poterat complere, distinxerit ideo per sex dies, ut
 per hoc significaretur quod ea, que Deus creare et facere disposuerat,
 per totam durationem seculi presentis in sex annorum millenariis adim-
 510 pleret. Septima vero dies primeve creationis, in qua Deus omnino quie-
 vit a rerum creatione quantum ad genus et speciem, significat septi-
 mum millenarium, in quo Deus omnino quiescet a creatione vel pro-
 ductione rerum secundum numerum et sic erit in eo sabbatum eterne
 quietis vel interminabilis cessa-[f. 14r]-tionis a rerum productione.

494 etiam poterit BV poterit etiam 496 huius C huius | consummationem CB consummationem
 499 assertionis sue BV sue assertionis 500 est BV om 504-505 accipit ibidem BV ibidem
 accipit (V accepit) 506 distinxerit BV distinxit 508-509 adimpleret C adimpleret 509 -
 vero V seq etas cano

495-498 AURELIUS AUGUSTINUS, *De civitate Dei*, XX, cap. VII (DOMBART, KALB, CC Series Latina XLVIII, Turnholt, Brepols 1955, 709, l. 22-33, en particular 31): "...opinio tolerabilis..." 499-500 2 Petr III, 8 504-513 AURELIUS AUGUSTINUS, *loc. cit.* (ed. cit., 710, l. 55-65); també en el *Sermo CCLIX in octavis Paschae* (ML 38, París 1861, col. 1197-1198)

495-513 Aquest tema, basat en el paral·lelisme entre la setmana de la creació i la setmana del curs de la història humana, compareix en el *De tempore adventus Antichristi*, 1108 i 1180-1213, per tant en la part destinada a respondre a les objeccions dels teòlegs parisiencs. Tant allí com ací, la seva presència és exclusivament dialèctica o instrumental, car el mateix Arnau precisa que l'afirmació d'Agustí relativa al recompte dels temps de la història (els sis mil·lenaris) i dels temps finals (Agustí ja s'hauria trobat en el darrer dels sis) "non est vera", tal com afirma dins l'*Apologia de versutiis atque perversitatibus...*, Vat. lat., 3824, f. 142c, i, en conseqüència, "sua positio non introducitur assertive, sed conditionaliter" (*ibid.*, 142d-143a). És a dir: Arnau veu que la doctrina d'Agustí li serveix i, encara que no la considera veritable, l'aprofita per a la seva finalitat. En l'*Alia Informatio Beguinorum* d'Arnau de Vilanova (ed. cit. en la nota anterior, 149), un servidor havia plantejat el problema de "la pura instrumentalitat didàctica de tot element doctrinal que no constitueixi un dels nuclis bàsics" del missatge arnaldià; heus-ne ací una altra mostra. Vegeu la nota complementària a les línies 528-533.

Sic igitur patet quod unus dies hebdomade apud Deum est sicut mille anni proprietate significationis predictae. Quo fundamento accepto, AUGUSTINUS introducit illud *Apocalypsis*, XX: «Tenuit» vel «apprehendit draconem illum, serpentem antiquum, qui cognominatur diabolus et satanas et alligavit illum mille annis». Deinde vero exponens quid per illos mille annos possit intelligi, duas expositiones proponit, in quarum prima asserit tria. Quorum unum est quod illud dictum *Apocalypsis* pertinet ad sextum millenarium annorum mundi tamquam sexte diei. Aliud est quod, post sextum millenarium, sequetur sabbatum, quod non habebit vesperam. Tertium vero quod asserit est quod suo tempore posteriora spatia sexti millenariiolvebantur. Cum igitur asserat quod in sexto millenario durationis mundi cursus presentis seculi finietur et quod suo temporeolvebantur posteriora spatia millenarii sexti, palam asserebat vel asserit quod infra millenarium a suo tempore seculum presens terminaretur. Non est ergo verum quod ponebatur, scilicet quod nullus sanctorum est adhuc taliter usus revelationibus sacre Paginae pertinentibus ad ultima tempora seculi, quod sub certo numero annorum illa reponeret, cum Aquila doctorum ex-[f. 14v]-presse restrinxerit a tempore suo ad minus tempus quam sint mille anni.

Ex predictis igitur patet quod non solum licet scrutari divinam Scripturam ad habendum per eam notitiam de ultimis temporibus seculi, sed etiam est possibile quod per eam habeatur eorum notitia sub determinata mensura partium temporis magni vel parvi.

514 hebdomade CBV ebdomade 515 predictae V iam dicte *canc* 515-516 accepto B accepto 517 draconem V drachonem | antiquum CB antiquum V anticum 518 diabolus BV dyabolus | satanas BV sathanas 519 possit B *corr* posset 521 mundi C mundi 522 tamquam BV tanquam | sextum V *seq* sabba *canc* 522-523 sequetur B sequitur *corr* sequetur 525 igitur B ergo | asserat B asserit 527 millenarii CB millenari
536 habeatur C *lect dub* habentur

515-518 IDEM, *De civitate Dei*, XX, cap. VII (ed. cit., 710, l. 52-54) 516-518 Apoc XX, 2 519-520 AURELIUS AUGUSTINUS, *De civitate Dei*, loc. cit. (ed. cit., l. 55-65) 520-522 *Ibid.*, l. 58-59: «...sexto annorum milliario, tamquam sexto die, cuius nunch spatia posterioravolvuntur» 522-523 *Ibid.*, l. 59-60: «...secuturo deinde sabbato, quod non habet vesperam» 523-524 Cf. el fragment relatiu a les línies 520-522 en aquest apart

523-524 Vegeu la nota anterior, car el judici d'Arnau sobre la doctrina d'Agustí es refereix explícitament a aquesta frase.

528-533 Aquest és el sentit dels paràgrafs dedicats a Agustí: ell també, d'alguna manera, assenyalava els temps finals i els emmarcava dins un període determinat.

Sed an expediat fidelibus talem de ipsis habere notitiam ita scilicet, ut precones ecclesie ipsam adipiscantur per scrutinium Scripturarum et adeptam divulgent in populis, patet communiter, tam de tempore consummationis quam de tempore Antichristi, per finem catholice doctrine, ut superius est expressum, quia tam preconibus quam aliis per precones expedit scire sub aliquo numero parvo vel magno quantum illa tempora appropinquant, ut efficaciter inducantur ad contemptum temporalium et desiderium eternorum. Specialiter tamen preconibus expedit illa duo tempora providere atque prenuntiare, ad evitandum irrisionis opprobrium. Nam ridiculum esset eis evangelizare cotidie finem et consummationem seculi et futuram persecutionem Antichristi et non attendere appropinquationem ipsorum. Immo detestatio vel negligentia considerandi appropinquationem illorum tacite contradiceret evangelice assertioni de ipsis. Quia si per continuum [f. 15r] fluxum temporis non appropinquant, nulla est evangelizatio de adventu ipsorum.

Sed de tempore Antichristi specialiter expedit prehabere notitiam, preconibus quidem ratione officii, ut evadant flagellum divine damnationis, nam eis iniunctum est ut future persecutionis gladium provideant et quasi clangendo buccina denuntient populo, vel ut fugiat

538 an V seq liceat can | ipsis B ipsa 541 consummationis C consumationis 543-544 - quantum B corr quod 544 appropinquant BV appropinquent 544-545 contemptum C conceptum 545 desiderium C desiderii neque 546 illa duo BV ambo illa 547 opprobrium CBV opprobrium 548 consummationem C consumationem 549 appropinquationem C appropinquationem | immo CV ymo B imo 550 appropinquationem C appropinquationem 551 continuum B seq -tinuum exp 552 appropinquant C appropinquant 555-556 damnationis CV dampnationis 557 clangendo B clagendo | buccina CBV bucina

539-540 Vegeu en aquest tractat el text de les línies 257-265 i 279-306 i abans en el *Tractatus de tempore adventus Antichristi*, edició d'aquest volum, l. 89-95 541-542 Vegeu el text de les línies 284-287 546 "...illa duo tempora..."; vegeu el text de les línies 540-541 555-558 Cf. *De tempore adventus Antichristi*, edició d'aquest volum, l. 53-72, amb la citació d'Ez XXXIII, 2-6, allí inclosa

538-545 Les afirmacions d'aquestes línies constitueixen, si no la tesi central, sí una de les tesis polars de l'escatologisme arnaldia. Per això ocupa el bloc central del *De tempore...* (l. 419-828, en particular l. 419-438) i encara es repeteix en les l. 1002-1011, 1070-1077, 1121-1126 i 1487-1494. Res d'estrany, doncs, que ací torni a ocupar un lloc tan important (l. 538-642).

543-551 Sembla que s'ho val de remarcar que els "speculatores" del *De tempore...*, l. 73-84, s'han convertit en els "precones" del tractat actual, l. 150 i ací. Ja sabem que el "speculator" "tuba dicitur in quantum efficaciter...notificat", *De tempore...*, l. 27-28 i 1478-1486.

554-565 Vegeu *De tempore...*, l. 42-66.

vel ut se prepararet ad conflictum. Et ideo dicitur eis in persona *Isaie*: «Clama, ne cesses, exalta vocem tuam». Quod si nec illi clamaverint nec populus, audiens clamorem, se custodierit, utrosque divina sententia condemnat, ut legitur XXXIII *Ezechielis*. Communiter vero expedit toti ecclesie de tempore Antichristi specialiter prehabere notitiam propter duo. Primo, ut premunita, scilicet armis christiane religionis, cautius vitet deceptionis periculum. Secundo, ut levius toleret persecutionis flagellum, nam «previsa solent ledere tela minus». 560 565

Qualiter autem illius temporis notitia prosit ad tunc vitandum deceptionem, patet ex dictis. Sed qualiter prosit ad eam vitandam ante illud tempus, APOSTOLUS declarat *Secunda ad Thessalonicenses*, II, ubi dicitur ad cognoscendum falsa vaticinia pseudo prophetarum de fine mundi, docet pro signo attendere tempus revelationis Antichristi. Nam cum affirmet quod prius ille sit revelandus quam [f. 15v] instet dies iudicii, certum signum dat cognoscendi quod omnes illi erunt falsarii, qui predicabunt diem iudicii esse venturum priusquam Antichristus advenerit. 570

Dominus etiam expresse innuit expedire fidelibus quod prehabent notitiam de tempore Antichristi, cum illius persecutionem studiose describat et ad prophetiam *Danielis* pro notitia illius expresse remittat. Ait enim *Matthei*, XXIII: «Cum videritis abominationem desolationis dictam a Daniele» vel, secundum aliam litteram, «dictam ad Da- 575

558 conflictum B conflictu | Isaie V Ysaye CB Ys. 561 condemnat CBV condempnat | communiter B comuniter

569 dicitur BV om

576 studiose C studiose 577 describat C describas 577-578 remittat C remittat 578 abominationem CBV abhominacionem

558-559 Is LVIII, 1 561 Ez XXXIII, 1-6 565 GREGORIUS MAGNUS, *Homiliae in Evangelia*, XXXV, 1 (ML 76, Paris 1857, col. 1259 C): "Quia minus feriunt iacula, quae praevidentur"

568-570 2 Thess II, 3-4 571-572 *Ibid.*, 8

577 Dan IX, 27; XI, 37; XII, 11 578 Mt XXIV, 15

570-595 Per a Arnau, aquestes citacions bíbliques són importants, car li permeten de col·locar un fonament segur al seu raonament: per dos llocs del Nou Testament sabem que l'actuació pública del màxim Anticrist serà el darrer pas abans del final; car "statim" després començaran els cèlebres senyals de la fi del món. Caldrà, doncs, esbrinar si és possible saber el temps de la vinguda del màxim Anticrist. Vegeu *De tempore...*, edició d'aquest volum, l. 925-929.

579-581 És possible que trobar aquesta variant de Mt XXIV, 15 ("...a Daniele..." / "...ad Danielem...") sigui a l'abast de qualsevol mà. Però l'editor ha cercat i diria que esgotat les possibilitats, que ha tingut al seu abast tant ací com a la "Staatsbibliothek" de Munic o a la Biblioteca Apostolica Vaticana amb resultat negatiu.

580 nielem» (et utrumque recte, nam et a Daniele factus est sermo de abo-
 minatione ad totam ecclesiam et ad Danielelem ab angelo). Recte vero
 dicitur Antichristus abominatio quia, ut dicit in *Proverbiis*: «Abomi-
 natio est Deo illusor et arrogans et detractor et statera dolosa et
 585 habens labia mendacia et cogitationes pravas», quibus vitiis abunda-
 bit cum ab utero materno sit spiritu maligno replendus et, ut ait *Danielem*: «Contra
 Excelsum loquetur sermones et sanctos Altissimi conte-
 ret et putabit quod possit mutare tempora et leges et elevabitur et mag-
 nificabitur adversus omnem Deum et adversus Deum deorum loquetur
 590 magnifica». Unde, quia in desolationem erit omnibus electis, dicitur
 «abominatio desolatio-[f. l6r]-nis». Cum autem Christus nihil faciat
 frustra, constat quod, loquendo de ipso, non allegat frustra *Danielem*
 nec frustra remittit ad ipsum, sed ut det auctoritatem Scripture et os-
 tendat per quam Scripturam posset de Antichristo haberi notitia, que
 non queritur nisi vel quantum ad qualitatem et quantitatem persecu-
 595 tionis vel quantum ad tempus.

Circumstantias vero persecutionis Dominus exprimit diligenter. Et
 primo quantitatem, cum dicit: «Erit tunc tribulatio magna». Qualita-
 tem vero et magnitudinis mensuram exprimit in medietate, cum di-
 cit: «Qualis vero fuit ab initio mundi usque modo nec fiet». Cum igitur
 600 circumstantias persecutionis plene Dominus exprimat quantum
 sufficit ad incantationem fidelium, ut sciant quantum seipsos armis
 virtutum et scientia veritatis catholice debeant premunire, quoniam
 multum plus adversus illam quam aliquam aliquarum, frustra pro cir-
 cumstantiis persecutionis ad *Danielem* remitteret sub ista intentione.

605 Rationabile igitur est arbitrari quod, inquantum Dominus de An-
 tichristo loquitur ea intentione ut fideles incantet ad premuniendum

581 abominacione CBV abhominacione 582 abominatio CBV abhominatio | dicit BV legi-
 tur 582-583 abominatio CBV abhominatio 584-585 abundabit CBV habundabit 585 replendus
 V add in mg ut quidam volunt 590 abominatio CBV abhominatio | nihil BV nichil 592 remittit
 C remittit 592-593 Scripture BV add illius 593 et BV add ut | posset BV potest
 598 vero V autem | magnitudinis B corr magnitudines 599 vero BV non 603 multum BV
 multo | quam B quantum | aliquarum BV aliarum 604 remitteret C remitteret

582-584 La frase atribuïda al llibre dels *Proverbis* com si fos contínua, és en realitat agre-
 gació de paraules esparses: Prov III, 32 (“illusor”), XVI, 5 (“arrogans”), XXIV, 9 (“detrac-
 tor”), XI, 1 (“statera dolosa”), XII, 22 (“labia mendacia”) i XV, 26 (“cogitationes pra-
 vae”) 585-589 Dan VII, 25 i XI, 36 590-592 Mt XXIV, 15

597 Mt XXIV, 21 599 *Ibid.* 604 Mt XXIV, 15

605-607 Mt XXIV, 15

597 *De tempore...*, l. 462-469.

seipos, remittit ad *Danielem* pro notitia temporis Antichristi conicienda per dicta eius. Quod etiam per [f. 16v] hoc declaratur quia *Daniel*, ad quem Dominus remittit, numquam sub nomine abominationis loquitur de Antichristo, nisi quando sub certo numero predicat adventum eius. Nec est credibile quod Deus nolit ut aliquo modo, per numerum quo prenuntiatur tempus persecutionis Antichristi, prenoscit ipsum ecclesia priusquam adsit, quia tunc frustra fuisset prenuntiatum et Christus etiam frustra predixisset notificationem illius, quoniam persecutio illi, qui tunc experietur eam, plenius innotescet.

Credendum est ergo quod Deus velit ut illa persecutio, antequam adsit, precognoscatur aliquo modo ab ecclesia et quantum ad tempus et quantum ad circumstantias, sicut aperte insinuat exhortatio Domini, quam subiunxit notificationi predictae. Ait enim *Matthei* XXIII: «Vos, ergo, videte: ecce predixi vobis omnia». Cum ergo illis verbis moneat fideles et maxime precones ecclesie ad videndum ab Eo predicta, inter que predixit ea, que ad persecutionem pertinent Antichristi, et futura, que predicuntur, inquantum talia, solo visu mentis videri possunt, constat Eum exhortari fideles ad preconsiderandum, scrutinio prophetie *Danielis*, tempus persecutionis iamdictae. Quapropter liquet quod expedit ipsum prenoscere.

Nec obstat illa communis sacrorum doctorum sententia, qua tenetur quod Deus ideo noluit quod homines communiter scirent obitus

607 remittit C remittit | antichristi B om 609 remittit C remittit | numquam BV nusquam
 609-610 abominationis CBV abhominatio 612 prenoscit BV prenoscit 613 adsit B asit
 614 illius B illis 615 tunc V add eam | experietur BV experientur | eam V om
 617 adsit B corr assit 618 exhortatio CBV exortatio 619 subiunxit C lect dub submicit
 BV subiungit | *Matthei lect dub* Marci | XXIII C XIII 620 ergo V igitur 622 ea C
 eam 624 exhortari C exortari
 627 nec C exp -c 628 noluit C lect dub voluit

619-620 Cf. Mt XXIV, 25; Mc XIII, 23

627-630 Hom pot veure, per exemple AURELIUS AUGUSTINUS, *Sermo CXXIV*, IV (ML 38, Paris 1861, col. 688): "Transire nos cogitemus et minus peccabimus. Agamus potius Domino nostro gratias, quia huius vitae ultimum diem et brevem esse voluit et incertum". GREGORIUS MAGNUS, *Homiliae in Evangelia*, 12, 6 (ML 76, Paris 1857, col. 1121 D): "...si sciret quisque de praesenti saeculo quo tempore exiret, aliud tempus voluptatibus atque aliud paenitentiae aptare potuisset...". I d'entre els posteriors, RUDOLPHUS ARDENS, *Homilia I* (ML 155, Paris 1854, 1669 D): "Ideo enim, fratres, Deus nos mortis nostrae terminum ignorare voluit, ut semper timeremus, semper mortem expectaremus et ad eam suscipiendam praepararemur" o PETRUS COMESTOR, *Historia scholastica. In Evangelia*, cap. CXLII (ML 198, Paris 1855, 1611 D): "Non novit, subaudi, nobis, quibus expedit incertos esse, ut sic vivamus quasi in proximo iudicandi"

611-615 *De tempore...*, l. 1490-1494.

sui tempus, quia non expediebat eis ut scirent, [f. 17r] ne ad peccandum dissolventur audacius. Nam seculi amatores voluptatibus et peccatis maiorem partem cogniti temporis deputarent et ideo expedit quod ignorarent mensuram sue durationis, ut per timorem quotidie moriendi a peccatis compescerentur. Hoc enim et verum est et salubre, nec obstat ei, quod dictum est, immo se ipsa compatiuntur. Nam
 630
 635 esto quod aliquis sciret annum persecutionis Antichristi vel consummationis mundi aut etiam diem generalis iudicii, adhuc tamen remaneret in eo timor quotidie moriendi, cum per notitiam illorum nondum innotesceret ei duratio vite sue. Quapropter, cum notitia temporis Antichristi vel consummationis seculi non det cuiquam occasionem
 640 licentius peccandi, sed peccandi audaciam comprimat, expedit catholicis, ut est dictum, habere illam.

Ex quibus patet quod modernis temporibus, in quibus universus

630 audacius BV audactius 632 quotidie CV cotidie | moriendi CV ymo *vid corr* monendi 633 (est) et B *add in mg* 634 nec V *seq o- exp* | immo B *vid add al man* C ymo 635-636 consummationis C consumptionis 637 quotidie C cotidie 639 consummationis CB consumptionis 641 est dictum V dictum est

641-642 BV *add int duas parag* (B *in mg*) Hoc autem (V *seq d exp*) aperte Dominus exprimit in preallegato capitulo, quando dicit: "Cum ergo videritis hec omnia, scitote quod prope est", scilicet consummatio. De cuius signis ante se locuturum promisit, "et in ianuis". Cum igitur exprimat diligenter signa, quibus non solum appropinquatio consummationis, sed propinquitas ipsa cognoscitur, aperte docet quod expedit generaliter appropinquationem consummationis et ipsam etiam propinquitatem attendere sive prenoscere.

Sed quod preconibus, maxime ordinariis, hoc incumbat, ut denuntient populo, clare determinat ibidem, ubi circa finem capituli, sermonem ad eos retorquens, dicit: "Quis putas est servus fidelis", quia tantum sollicitatur pro hiis, que Domini sunt, "et prudens", quia futura previdens, "quem constituit etc., ut det illis cibum" utilis doctrine "in tempore", id est, secundum exigentiam temporis. Nec enim sumitur ibi tempus pro mensura. Esset quippe dictum irrationabile, cum nulla mortalium actio cadat extra tempus, sed sumitur pro differentia temporis vel qualitate. Vicariis igitur aut ministris Christi non solum expedit, sed incumbit ex commissione ipsius, tam prudenter quam fideliter tempora consummationis appropinquantis populo nuntiare, licet inuati fore paucissimos.

Quilibet ergo paterfamilias in domo Christi tenetur, ut ante premonuit, annuntiare domesticis horam seu tempus, quo fur est venturus, ut vigilantes non sinant ab eo (ab eo V *add in mg*) perfodi domum Dei, que est tota ecclesia et cor vel anima cuiuslibet fidelis.

630-633 Objecció important per al missatge d'Arnau. Car, si hom té present *De tempore...*, l. 115-148, equival a dir: el coneixement dels anys en què s'esdevindran les darreries del món farà més refiats els pecadors. La resposta es basa en l'eficàcia de la temor davant la mort personal, temor que seria independent de les darreries còsmiques.

642-646 ¿Referència a les lluites entre Felip el Bell i Bonifaci VIII entorn dels béns de l'Església? Vegeu la nota a aquestes línies en l'aparat de fonts, sense oblidar allò que narren sobre el tema les històries generals, les de l'Església, les del papat o les de França.

orbis in luto vitiorum prosternitur et corda secularium potestatum
 coagulantur et indurantur intantum quod sponsam Christi non so-
 lum despicere gloriantur sed insuper laniare, studentes in perituris he- 645
 redibus figere nomen suum, expediens esset ut in omnibus catholico-
 rum provinciis acutioribus solito iaculis terrentur seculi amatores.
 Et ideo, si quis preconum ex caritate sacra eloquia scru-[f. 17v]-taretur,
 ut per lumen ipsorum, quanto probabilius posset, annuntiaret ultima
 tempora seculi fore vicina, firmiter credo quod, ut oliva fructifera, fi- 650
 lius benedictionis esset in domo Dei.

Nec iam esset ei difficile invenire introitum ad annuntiandum sub
 aliquo determinato numero ultima tempora seculi probabilitate Scrip-
 ture. Nam si verum est quod asserit AUGUSTINUS, scilicet quod fini- 655
 nietur in sexto millenario et quod suo temporeolvebantur postero-
 ra spatia illius millenarii, probabili estimatione potest cognosci quod
 duratio huius seculi iam decurrit sub duobus ultimis centenariis. Cre-
 dibile enim est quod per spatia millenarii partes eius intelligat, ex qui-

643 prosternitur B corr prosternuntur exp altero -n- 646 figere C figure 648 scrutaretur
 V scuraretur 649 annuntiaret C anuntiaret 650 oliva V seq n exp

650 annuntiandum C anuntiandum 654 (scilicet) quod BV add seculum 655 quod V
 om 657 sub B seq ti exp | duobus ultimis B ultimis duobus | ultimis centenariis V centenariis ultimis

643-645 Un intent de la casa de França sembla ésser bona mostra d'això que Arnau denuncia; l'exposa Pierre DUBOIS, *Summaria, brevis et compendiosa doctrina felicitis expeditionis et abbreviacionis guerrarum ac litium regni Francorum* (KÄMPF, dins "Quellen zur Geistesgeschichte des Mittelalters und der Renaissance", Leipzig-Berlin 1936, 12, l. 17-26): "...mediate et operante sancto viro, illustri rege Sicilie, poterit procurare ab ecclesia Romana, quod de cetero quicumque rex Francorum sit senator Urbis Rome per alium hoc exercens, et quod ab ecclesia Romana teneat totum patrimonium ecclesie Romane. Ita quod estimatis omnibus obventionibus eiusdem patrimonii ad papam spectantibus, tam de urbe Romana, Tucia, Maritimis et Montanis, quam de regnis Sicilie, Anglie et Aragonie et aliis; per manum vestram habeat papa tantum quantum habere consuevit, vos autem homagia regum et aliorum principum et omnes obedientias civitatum, castorum, villarum habeatis cum proventibus universis, quos papa percipere consuevit" 645-646 *De tempore adventus Antichristi*, edició de l'apèndix primer, l. 125-128 i 319-320 650-651 Ps LI, 10

654-656 AURELIUS AUGUSTINUS, *De civitate Dei*, XX, cap. VII (DOMBART, KALB, CC Series Latina XLVIII, Turnholt, Brepols 1955, 710, l. 58-59): "...sexto annorum milliario tamquam sexto die, cuius nunch spatia posteriora volvuntur..."

646-647 *De tempore...*, l. 261-272.

648 Vegeu més amunt el text de la l. 281 amb les notes corresponents.

652 *De tempore...*, l. 735-737.

654-671 *De tempore...*, l. 1106-1109; 1189-1198. Vegeu la nota complementària al text de les l. 495-513.

660 bus consurgit secundum communem computandi acceptionem, que
 sunt centum et decem, nam millenarius numerus constat ex centum
 denariis vel ex decem centenariis. Ponamus igitur ad maiorem eviden-
 tiam, quod tempore, quo AUGUSTINUS asseruit illud, fluxisset prima
 pars millenarii, scilicet centum aut decem anni, et recolligantur anni,
 qui fluxerunt ex tunc: apparebit quod sub ultimis centenariis millena-
 665 rii, quod dicit esse ultimum, currimus, nam ipse florebat tempore, quo
 gens vandalorum Africam devastavit, quod fuisse legitur in vita ip-
 sius, et ipse refert XX *De civitate Dei*, quadragesimo quadragesi-
 mo anno a Christi nativitate. Si quis ergo [f. 18r] preconum niti vo-
 luerit assertionibus Augustini fundatis supra sacra eloquia, ut supra
 670 patuit, motivum habet catholicum ut annuntiet probabiliter quod iam
 seculum non est duobus centenariis duraturum.

Quod si visiones *Danielis* ad hoc voluerit applicare, convenit ut,
 diligenti scrutinio sacrorum eloquiorum, prius animadvertat a quibus
 temporibus est incoanda computatio numeri, quem proponit, deinde
 675 quod restringat multiplicatam «diei» et videat, quantum possibile fue-
 rit, sub qua acceptione ab eo sumatur. Verbi gratia, super duratione
 seculi dixit: «Usque ad vespere», id est, finem temporis, «et mane»,
 id est, initium alterius seculi, «dies duomilia trecenti». Quod enim per
 «vespere» intelligat finem temporis aut seculi huius, per eundem pa-
 680 tet in eodem capitulo, paulo post, quando dicit: «Intellige, fili homi-

658 enim est B est enim 660 decem C X 662 quo B add in mg 664 apparebit C apare-
 bit 666 vandalorum C vuandalorum BV vuandalorum | Africam CBV Affricam 668 niti C
 corr inveniri exp inve- 668-669 voluerit B noluerit 669 sacra V add in mg | (ut) supra V super-
 rius 670 annuntiet C anuntiet

672 applicare B aplicare 674 incoanda C incohanda V inchoanda 679 huius B add in mg

666-668 En realitat era el 28 d'agost del 430. L'any equivocac sembla procedir de IACO-
 BUS DE VORAGINE, *Legenda aurea*, tal com hom pot veure tant en l'original llatí: "In
 diebus autem eius, anno scilicet Domini CCCCXL, vandali totam Aphrice provinciam
 occupaverunt, vastantes omnia..."; *Legenda Sanctorum, que Longobardica nominatur*, Lió,
 Huyon 1519, f. 95a; i edició GRAESSE,³ 1890, 558, com en les dues traduccions catala-
 nes medievals (REBULL, Olot 1976, 451, l. 26; KNIAZZEH, NEUGAARD —vegeu apartat
 de fonts a les línies 206-207, III, 231—, encara que digui "cccxl."). Vegeu també POSSIDIUS,
Vita sancti Aurelii Augustini, cap. XXXVII (ML 32, París 1861, col. 58-59) 670-671 *De*
tempore adventus Antichristi, edició d'aquest volum, l. 358-363

672 Dan VII-XII 677-678 Dan VIII, 14. Cf. ARNALDUM DE VILLANOVA, *Introductio*
in librum Ioachim de semine scripturarum (MANSELLI, "Bulletino dell'Istituto Storico
 Italiano per il Medio Evo e Archivio Muratoriano", n. 63 (1951), 52, l. 7-11) 680-681 Dan
 VIII, 17

661 *De tempore...*, l. 1218-1233.

nis, quoniam in tempore finis complebitur visio». Sed a quo tempore sit ille numerus incoandus, non exprimitur ibi et ideo, cum dicit absolute «usque», rationabile est credere quod ille numerus incipiat ab illa hora, qua sub talibus verbis angelus loquebatur eidem. Horam autem illam determinate scire difficile aut quasi impossibile esset preconibus. Sed, cum *Daniel* dicat quod illa visio fuerit ei facta in tertio anno regni Balthasar, sufficeret ad propositum scire quot anni fluxerunt ab illo anno citra. Nam [f. 18v] si *Daniel* per «dies» intelligat annos lunares sive solares, tunc levi computatione posset inveniri sub quibus centenariis duratio seculi iam decurrat.

Securius tamen erit preconibus quod, si noluerint in communi audientia quidquam asserere de ultimis temporibus seculi predicta prophetica *Danielis*, dimittant hanc prophetiam de consummatione seculi et accipiant illam, que est de tempore Antichristi, quoniam in illa per *Danielem* exprimitur et etiam declaratur computationis initium. Exprimitur enim cum dicitur: «A tempore, cum ablatum fuerit iuge sacrificium [et posita] fuerit», id est, usque ad tempus quo ponetur, «abominatio in desolationem», scilicet populi fidelis, «dies mille ducenti nonaginta». Ex quibus verbis expresse patet quod in hoc numero ponit pro initio computationis tempus illud, in quo fuit ablatum iuge sacrificium. Quod autem fuerit illud tempus ipsemet decla-

682 incoandus C inchoandus BV inchoandus 684 loquebatur B *canc* loqueba- 685 impossibile B impossibile 687 Balthasar CBV Baltasar | fluxerunt BV fluxerint

691 noluerint BV uoluerint 692 quidquam CBV quicquam | predicta V per dicta 693 dimittant B -a- in ras | prophetiam C profetiam | consummatione CB consumatione 696 enim B ei 697 et posita C exposita 698 abominatio CBV abhominatio

686-687 Dan VIII, 1

696-699 Dan XII, 11

686 *De tempore...*, l. 565-597.

694 *De tempore...*, l. 597-632 i 1505-1508; les línies citades en darrer lloc confirmen la importància que Arnau atorga al text de *Daniel*. És una de les tesis bàsiques del seu missatge. També seria una de les més discutides, p.e., en la [*Prima*] *Denuntiatio Gerundensis* (J. CARRERAS, "Anales del Instituto de Estudios Gerundenses", V (1950), 50), en tota una secció del *Gladius iugulans thomatistas*, Vat. lat. 3824, f. 182d-184a, en la *Carpinatio poetriae theologi deviantis*, *ibid.*, f. 201c i en l'*Antidotum contra venenum effusum per fr. Martinum de Atheca*, *ibid.*, 239b, 245c, 249a-c. El text de Nicolau de Lira, copiat en l'apèndix de l'article següent, l. 4-5, demostra que l'any 1310 aquest biblista considerava que Dan XII, 11 era el lloc de l'Antic Testament "ubi... videtur magis determinari tempus adventus [Antichristi]".

700-711 *Vegeu De tempore...*, l. 1513-1517, text en el qual és evident que les idees exposades en aquestes línies constitueixen punts bàsics per a la justificació de la tesi escatològica d'Arnau.

rat in fine noni capituli, quando dicit: «Post hebdomadas sexaginta
 duas occidetur Christus»; sequitur paulo post: «Et civitatem et sanc-
 705 tuarium dissipabit populus cum duce venturo et finis eius vastitas et
 post finem belli statuta desolatio. Confirmabit autem pactum multis
 hebdomada una et in dimidio hebdomadis deficiet hostia et sacri-
 ficium».

Ecce ubi eversionem Hierusalem predicat esse futuram, post mor-
 tem Christi et post eversionem Hierusalem dicit esse fu-[f. 19r]-turum
 710 defectum sacrificii et predicat etiam quod deficeret in medio hebdo-
 madis, id est, unius septimane annorum, post predictam eversionem.
 Cuius prophetie veritas patet per historias Hebreorum. Nam, cum qua-
 dragesimo secundo anno post passionem Domini populus Romanus
 715 sub Tito et Vespasiano destruxisset Hierusalem et sub certo pacto con-
 cessisset iudeis quod remaneret in reliqua terra promissionis et ipsi,
 tertio anno post, violassent pacta, tunc populus Romanus, iterum contra
 eos accinctus, in medio quarti anni eiecit eos a tota terra promissionis
 et dispersit per totum orbem et sic defecit totaliter iuge sacrificium
 Veteris Testamenti, quia secundum Legem non licebat eis sacrificare
 720 nisi tantum in terra promissionis. Per *Danielem* igitur declaratur quod
 initium predictae computationis debet accipi a medio quarti anni post
 eversionem Hierusalem, quoniam quartus annus fuit quadragesimus
 sextus a morte Christi.

725 Quo fundamento accepto, patet quod, si *Daniel* per «dies» intelli-
 gat annos lunares sive solares, includetur persecutio, quam faciet per-

702 hebdomadas CBV ebdomadas 702-703 sexaginta duas C LXII 706 hebdomada... hebdo-
 madis CBV ebdomada... ebdomadis

708 Hierusalem CV Jerusalem B Iherusalem 709 Hierusalem BV Ierusalem C Iherusa-
 lem 710-711 hebdomadis CBV ebdomadis 711 eversionem C eversioem 712 historias CBV
 ystorias | hebreorum CB ebreorum 714 Vespasiano CB Vespere | Hierusalem BV Jerusalem C
 Iherusalem 717 accinctus C accintus 722 Hierusalem BV Jerusalem C Iherusalem | quoniam
 BV qui 722-723 quadragesimus sextus C XLVI

702-703 Dan IX, 26 703-707 Dan IX, 26-27

712-718 HEGESIPPI, qui dicitur, *Historiae libri V* (USSANI, CSEL LXVI, Viena 1932,
 394-395 i 404) 718-719 Os III, 4; Dan IX, 27

724-725 L'equiparació de "dia" amb "any" és una de les tesis fonamentals (*De tempo-
 re...*, l. 1518-1519) i repetides (*ibid.*, 573-575; 608-609; 679-680; 695). Vegeu la nota com-
 plementària a les línies 119-120. En el *Gladius...* i en la *Carpinatio...* (vegeu nota a la línia
 694), hi ha una precisió: l'equivalència és formulada segons un sentit "spiritualem seu
 mysticum", Vat. lat. 3824, f. 183b, o "secundum rationem allegoriae 'diem' accipientis
 pro 'anno'", *ibid.*, f. 201c. En l'*Antidotum contra venenum effusum per fr. Martinum de
 Atheca*, *ibid.*, f. 245b-d, basant-se en la frase, també de Dan XII, 4: "...multiplex erit scien-

sonaliter Antichristus, infra decimum quartum centenarium annorum a Christi nativitate, circiter septuagesimum sextum annum illius centenarii. Ideo vero «circiter» est apponendum, quia quantum ad lunares, qui breviores sunt aliis, citius adveniret, quantum ad solares vero, qui maiores sunt lunaribus, tardius. 730

Utrum [f. 19v] autem *Daniel* per «dies» intelligat tantum annos lunares vel solares, non potest ostendi necessario documento, sed solum probabili et conformi catholico studio. Et unum documentum accipitur ab eventu rei prenuntiate. Nam, si per «dies» intellexisset *Daniel* dies usuales, iam tempore suo fuisset adimpleta prophetia, quoniam mille ducenti nonaginta dies usuales non faciunt nisi tres annos et dimidium fere. Unde, cum suo tempore non evenerit res prophetata, constat quod de diebus non loquitur usualibus. Similiter etiam, si per «diem» intelligeret totum tempus, numquam id quod prenuntiat eveniret et insuper sermo esset improprius et abusivus, quia si una dies potest totum tempus significare, iam irrationabiliter divideretur, quantum ad hoc, in mille ducentos nonaginta. 735 740

Aliud vero documentum accipitur a more Scripture, in qua nusquam reperitur ad litteram quod sub absoluta anni acceptione intelligatur annus hebdomadalis, ita, scilicet, quod per «annum» intelligantur trecente [sexaginta quinque] hebdomade dierum aut mensium vel 745

726 decimum quartum CBV XIII 727 circiter septuagesimum sextum V circiter sexagesimum octavum (-ter sex... octavum *in ras*) 728 apponendum BV appositum 730 sunt BV om
735 adimpleta C adimpleta 736-737 dimidium V *add et mensem* 739 totum tempus B *add in mg* | numquam V 741 divideretur B *lect dub* dividetur
744 litteram BV litteram 745 hebdomadalis C ebdomadalis V ebdomadalis 746 sexaginta quinque C LXX | hebdomade CBV ebdomade

tia”, resumeix així el seu pensament: “Nec est inconveniens quod id quod *Glossa communis* exponit historialiter fuisse completum sub Antiocho Epiphane, fuerit figura eorum, que sunt complenda sub Antichristo”; això no obstant, poc després concloïa: “...patet omnibus sane mentis quod expositio, que diem pro anno ponit, non solum est recta, sed etiam multo rectior illa, quam iste allegat. Quoniam per illam expositionem non discrepat a numero res numerata”.

727 Em permeto de remetre a l'aparat crític, on consten les variants que ha tingut la data precisa de la plena activitat del màxim Anticrist. Fins i tot, hom pot veure el *De tempore...*, l. 674-675 i trobarà que la oscil·lació entre les diverses versions és de dotze anys. Recordem que el mateix Arnau en el text de les línies 790-791 del nostre tractat *De mysteria...*, admet una diferència de dos anys. Resumim el seu compte: sumem als 1290 “anys”, que Arnau suposa predits per Daniel, els 33 de la vida de Jesús, els 42 entre la mort de Jesús i la destrucció de Jerusalem i els tres anys i mig entre la destrucció del temple i la cessació del sacrifici, tindrem entre 1368 i 1369 anys. En aquell moment, doncs, el màxim Anticrist havia de trobar-se en la plenitud de la seva influència malèfica. És possible que el 1378 fos introduït per correcció, a fi d'encaixar la previsió d'Arnau amb el començ del Cisma d'Occident.

annorum. Immo, contrarium huius observat in pluribus locis Scriptura, scilicet sub nomine hebdomade intelligere septenarium annorum solarium vel lunarium et non dierum, sicut *Genesis*, XXIX, ubi dicitur de Iacob quod «acquievit placito et, hebdomada transacta, Rachel duxit uxorem», quia, [f. 20r] transactis septem annis, quibus ad serviendum se obligaverat pro Rachele, copulatus est ei. Similiter *Daniel*, IX, ubi dicitur: «Septuaginta hebdomade», etc., nam per hebdomadas predicat liberationem populi et reedificationem Hierusalem et adventum Christi et eius occisionem. Et omnia, sicut predixit, per annorum hebdomadas sunt impleta.

Unde si quis affirmaret *Danielem* in predictis verbis intelligere per «dies» annos hebdomadales, aut esset alienatus a communibus hominum conceptibus aut vellet gratis impugnare veritatem et obfuscare, sicut Iudei fecerunt tempore Christi et adhuc faciunt, transvertentes fidelium intellectus ad sensus inusitados Scripture, ut obtenebrent et occultent fidei catholice veritatem. Et similiter suo tempore faciet Antichristus. Ne igitur speculatores ecclesie videantur imitari Iudeorum perfidiam aut Antichristi versutiam, docet eos iuxta Scripture consuetudinem exponere sacra verba.

Tertium argumentum vel documentum accipitur a concordia et veritate Scripture. Unde cum Augustinus, in expositione superius recitata, probet catholico documento quod consummatio seculi est futura in sexto millenario et quod in septimo erit sabbatum eterne quietis, si hoc sit verum, non est possibile quod *Daniel* per supradictos dies

747 immo CV ymo | huius C hius 748 hebdomade CBV ebdomade 749 XXIX V add secundum et in mg magistrum ystoriarum 750 acquievit C adquevit | hebdomada CBV ebdomada 751 septem CBV VII 753 septuaginta C LXX | hebdomade... hebdomadas CBV ebdomade... ebdomas 754 reedificationem C rehedificationem | Hierusalem BV Jerusalem C Iherusalem 756 hebdomadas CBV ebdomas 758 hebdomadales CBV ebdomadales 759 obfuscare V offuscare 762 occultent B occultent 762-763 antichristus V seq m cano 763 imitari B imitari 764 versutiam C versusiam | docet BV decet 768 consummatio CB consumatio 769 quietis V add in calc et interminabilis cessationis

749-751 Gen XXIX, 27-28. Vegeu l'aparat crític a aquestes línies; veureu que en Vat. lat. 3824, f. 92c, el mateix Arnau indica la seva font en PETRUS COMESTOR, *Historia Scholastica*. In *Genesim XXIX* (ML 198, París 1855, col 1080) 752-753 Dan IX, 24

760 Cf. Io v, 10-18; VIII, 52; IX, 18-22

767-769 AURELIUS AUGUSTINUS, *De civitate Dei*, XIX, cap. VII, (DOMBART, KALB, CC Series Latina, XLVIII, 710, l. 57-63) 770 Cf. Dan XII, 11

770 "Si hoc verum sit". Vegeu la nota complementària a les l. 495-513.

intelligat annos hebdomadales, quia tunc, secundum [f. 20v] numerum eius, consummatio seculi non solum ad septimum millenarium, sed etiam ad octavum transiret aut ultra et sic discordarent intantum hii duo intellectus quod contradicerent sibi ipsis, quod veritas Scripture sacre non patitur. Necesse est enim, cum sit tota vera, quod eius intellectus vel exponens undique sint concordantes. Nam si contineret falsum in aliqua sui parte, tota dissolveretur, quia non esset a Deo. 775

Si vero ponatur quod *Daniel* per «dies» intelligat annos lunares sive solares, tunc prophetia *Danielis* concordabit cum assertione Augustini predicta. Huic etiam intellectui vel expositioni, ut alibi declaratur, concordat *Erithea Babylonica*, cuius carmina in toto approbat Augustinus. 780

Predictis igitur documentis informati, probabiliter possunt ecclesie precones asserere quod intellectus *Danielis* in verbis predictis ad annos lunares vel solares restringitur, quamvis determinare non possint utrum de lunaribus vel solaribus precise loquatur. Potest enim esse quod ipse, qui erat hebreus, secundum eorum observantiam, de lunaribus intelligeret, aut, ut nuntius Dei, ad latinam ecclesiam, lati- 785

771 hebdomadales CBV ebdomadales 772 consummatio C consumatio 773 aut V et 774-775 scripture sacre V sacre scripture 776 exponens V expositiones 777 parte V seq iam non esset *canc*

781 *babylonica* CBV *babilonica* | approbat V aprobat 782 Augustinus V *add* XVIII De civitate Dei

784 precones C precocones 787 hebreus CB ebreus | eorum B ebreorum V hebreorum

779-780 Vegeu aquest aparat de fonts a les línies 767-769 781-782 AURELIUS AUGUSTINUS, *De civitate Dei*, XVIII, cap. XXIII (DOMBART, KALB, CC Series Latina XLVIII, 613-614, l. 17-43; cf. 644, l. 28)

784 Dan XII, 11

781 La referència a la Sibil·la Eritrea Babilònica és molt més rica en *De tempore adventus Antichristi*, on fins i tot n'és reproduït un fragment (l. 758-760), el qual presenta diversitats notables, comparat amb el text publicat per O. HOLDER-EGGER dins "Neues Archiv der Gesellschaft für ältere deutsche Geschichtskunde", XV (1889-1890), 155-173, on diu així: "In ultima autem etate humiliabitur Deus et humanabitur proles divina, iungetur humanitati divinitas, iacebit in feno agnus et puellari officio educabitur Deus et homo".

787-788 NICOLAU DE LIRA, *Quaestio de Iudaeis*, del 1309, nega que els jueus comptin per anys lunars: "et ideo patet quod computant per annos solares, sicut et nos", Munic, Bayerische Staatsbibliothek, Clm. 23.656, f. 8r. RAIMUNDUS MARTINI, *Pugio fidei adversus Mauros et Iudaeos*, II, cap. III, 15 (VOISIN, Leipzig, Wittigau 1687, 284), considera que la diferència és insignificant: "...nihil facit ad rem utrum lunares sint vel solares...".

790 norum more de solaribus loqueretur. Sed preconibus predicto numero annuntiantibus non est vis facienda, quoniam differentia unius acceptionis ab alia in toto numero supradicto non est duorum annorum.

Quamvis tamen predictis [f. 21r] documentis posset audacia suscitari ad propinquitatem annuntiandam temporis Antichristi sub termino supradicto, nihilominus propter verba *Danielis* exterriti precones obmutuerunt et duplici tremore stringuntur. Timent enim primo quod non possint comprehendere veritatem in verbis propheticis *Danielis*, cum ipse ante illa verba dixerit de se ipso: «Ego audivi et non intellexi». Et interrogans quid esset post hec, responsum est ei statim: «Vade, Daniel, quia clausi sunt signatique sermones usque ad tempus prefinitum». Unde, cum *Daniel* non intellexerit, nec ei fuerit spes intelligendi concessa usque ad tempus prefinitum, non sperant quod intellectus aperiatur.

Qui timor est irrationabilis multipliciter. Primo, quia est contra ordinem allegatum. Nam si *Danieli* predictus numerus nondum fuerat revelatus quando ipse dixit: «Ego audivi et non intellexi» et quando fuit ei dictum per angelum: «Vade», etc., rationabile est opinari quod illa verba retorqueantur ad iam audita vel dicta et non audienda sive dicenda. Unde cum postmodum audiverit ab angelo illum numerum de tempore Antichristi nec, postquam audivit, expresserit se non intellexisse, credi potest quod intellexerit.

Si tamen vellent illa verba esse communia dictis et dicendis sive antecedentibus et subsequenter, quia paulo [f. 21v] ante dictum est *Danieli*: «Claude sermones et signa librum usque ad tempus statutum» -unde, cum omnia dicta, scilicet tam precedentia quam subsequenter, sub nomine libri comprehendantur, ad omnia se extendunt, adhuc nihilominus erit timor irrationabilis, quia non dicitur quod illi sermones in sempiternum sint clausi, sed «usque ad tempus a Deo statu-

789-790 numero BV modo 790 annuntiantibus C anuntiantibus 791 annorum B add in mg
792 quamvis C quanvis 794 nihilominus BV nichilominus 795 tremore BV timore 801
quod BV add eis

804 nondum C nundum corr mundum 808 ab B seq illo exp

811 vellent B corr velle add -nt int lin 816 nihilominus B nichilominus

789-791 Ramon MARTI, *Pugio fidei adversus Mauros et Iudaeos*, III cap. III, XV (VOISIN, Leipzig, Wittigau 1687, 284)

794 Cf. l'anotació següent 796-798 Dan XII, 8 798-800 Dan XII, 9

804-805 Dan XII, 8 806 Dan XII, 9

813 Dan XII, 4 817-818 *Ibid.*

tum». Illud autem tempus est, ut superius dicebatur, tempus in quo expedit aut necessarium est ecclesie quod intelligat et divulget ad ruinam fidelium precavendam, quia frustra fuisset eventus prenuntiatus ecclesie, si Deus statuisset eam non intelligere verba prenuntiationis, donec adesset eventus ille, cum experientes eventum plenissime noscant ipsum. Unde, cum in ecclesia fiant a Deo in sacris eloquiis prenuntiationes aliquorum eventuum ad eius directionem, credibile est quod antequam adsint dabitur intellectus illorum eloquiorum. 820

Preco igitur ecclesie, qui videt esse necessarium, si ex caritate ad scrutinium eorum accesserit et cum humilitate, sperare potest quod eidem intellectus aperietur, maxime cum preceptum scrutandi Scripturas a Christo emissum excuset ipsum ab omni temeritate sive presumptione. Debet etiam recordari quod Deus est «qui docet mites vias suas» et quod intelligentiam [f. 22r] Scripturarum non denegant omnibus eloquia *Danielis*, quoniam expresse dicitur ibi quod impii non intelligent et quod docti intelligent. Unde cum precones ecclesie, qui predicto modo accedunt ad scrutinium Scripturarum, non sint impii et sint docti, quia omnes in caritate viventes sunt docibiles Dei, sperare possunt quod non excludentur, immo admittentur ad intelligentiam supradictam. De impiis quidem dictum est *Isaie*, VI: «Exceca cor populi et aures eius aggravata et oculos eius claude», etc., et eiusdem XXIX: «Erunt nobis verba omnium», scilicet prophetarum, «sicut verba libri significant», etc. 825 830 835 840

824 eventuum B corr eventum 825 adsint B assint

826 igitur B ergo 831 et quod BV add illi, qui confidunt in eum, ut dicitur Sapientie III, intelligent veritatem. Preterea, futuram 835 docibiles B dociles 836 immo CV ymo B imo | admittentur C admitentur 837 *Isaie* V Ysa. BC Ysaie | exceca C excica corr exceca exp-e- 837-838 populi BV add huius 838 aggravata BV agrava 839 nobis BV vobis 840 significant BV signati

828-829 Io v, 39 830-831 Ps XXIV, 9 832-833 Dan XII, 10 835 Io VI, 45 837-838 Is VI 10 838-840 Is XXIX, 11

818-820 Recordem una de les tesis bàsiques d'Arnau en aquest instant: és convenient a l'Església de conèixer per endavant el temps de la vinguda de l'Anticrist, *De tempore adventus Antichristi*, edició d'aquest volum, l. 419-432, 1002-1069, 1158-1168 i 1487-1491; i en el tractat actual, l. 538-558 i 884-885, amb les notes complementàries.

826-830 Vegeu el text de les línies 161-162, amb la corresponent nota complementària. Remarquem la lògica interna de les posicions arnaldianes: un estudi digne del cristià: a) procedeix de la caritat; b) qui viu en caritat és ensenyat o il·luminat per Déu mateix; c) amb la il·luminació de Déu, el cristià teòleg copsa el significat ocult de la Sagrada Escripura; d) per missió i per caritat té l'obligació de proclamar la veritat vista en la revelació de Déu, bíblica o extrabíblica.

Sed de amatoribus Christi scriptum est *Luce* ultimo quod «aperuit eis sensum ut intelligerent Scripturas» et iterum, in *Psalmo*: «Intellectum tibi dabo et instruam te in via, qua gradieris» et iterum *Ioannis*, XV: «Vos autem dixi amicos, quia quecumque audivi a Patre nota feci vobis».

Est insuper studiose cavendum ut precones catholici astruant quod intellectus eloquiorum *Danielis* populo christiano sit clausus, quia vergeret in abominabile detrimentum fidei christiane. Nam Iudeis, qui sunt inimici capitales ipsius, [concederetur] assertio perversitatis eorum, cum qua nituntur fidei catholice veritatem non solum obtenebrare sed annulare, quia, quando per numerum hebdomadarum, [f. 22v] quas signavit angelus *Danieli*, probatur eis tempus primi adventus Christi et passionis eius, tunc ad diffugium et pallium sue confusionis respondent quod nullus intelligit sensum illorum eloquiorum. Quibus si fideles istud concederent, pro certo, exultantes, irriderent et insultarent

843-845 et iterum... feci vobis V add in mg inf 844 autem V om | quia BV add omnia | patre V add meo

846 ut BV ne 847 sit V seq cl exp 848 iudeis C iudei 849 concederetur C considerentur | perversitatis C perversitatis 851 hebdomadarum CBV ebdomadarum 852 Danieli B corr Daniel add -i int lin

841-842 Lc XXIV, 45 842-843 Ps XXXI, 8 843-845 Io xv, 15

847 Dan XII, 11 848-857 ARNALDUS DE VILANOVA, *De tempore adventus Antichristi*, edició d'aquest volum, l. 894-899 849 Cf. IUSTINUM, *Apologia*, I, 31 (MG 6, París 1884, col. 375-377) 851-852 Dan IX, 24-27 854 "Dixerunt Iudei: 'Non decet nos de tam scuris verbis tecum loqui, quia non intelligeres'", *Disputatio inter Inghetum Contardum et Iudaeos Maioricis, kal. maii M CC LXXX VI*, Vat., Reg. lat. 323, f. 12d [el context tracta de "cognoscere diem salutis et adventum mexie" (sic)]. Bonastruc de Porta (Nahmànides) s'havia expressat de forma semblant en la *Disputa de Barcelona* del 1263, tal com hom pot veure dins *Disputa de Barcelona de 1263 entre mestre Mossé de Girona i fra Pau Cristià* (Estudis i assaigs 2), Barcelona, Columna 1985, 40-41.

846-848 Vegeu el *De tempore...*, l. 894-909.

848-874 Sembla adient de subratllar que el text paral·lel d'aquest en el *De tempore...*, l. 894-909, és força menys polèmic que el nostre en relació als jueus. L'augment de virior en el *De mysterio cymbalorum* potser s'explica pel text de les línies 889-895, paral·lel del *De tempore...*, l. 874-875. Un aspecte divers d'aquesta doctrina es troba en l'*Antidotum contra venenum effusum per fr. Martinum de Atheca*, Vat. lat. 3824, f. 239b. Segurament Arnau no podia acceptar que el poble cristià, el de la plenitud, es trobés en aquest punt en pretesa inferioritat de condicions en comparació amb el jueu, al qual Bonastruc de Porta (Nahmànides) predeia la vinguda del messias per al 1358, tal com hom pot veure en la *Disputa de Barcelona de 1263 entre rabí Mossé ben Nahman i fra Pau Cristià* (FELIU, "Estudis i assaigs", 2, Barcelona, Columna 1985, 38-39; cf. també 23, nota 59).

nobis, obicientes quod fides nostra de Christo esset inanis, cum certis
nequiret documentis fulciri.

Et ideo retundendi sunt, ostendendo quod non solum falsum, sed
etiam erroneum est quod dicunt. Falsum quidem quia testimonio Scrip-
ture non denegatur eius intelligentia omnibus absolute, sed impiis. Ite-
rum, quia omnis ille sermo intelligitur, cuius omnes acceptiones sunt
note, sicut est in proposito. Nam hebdomada, aut accipitur in sacra
Scriptura pro hebdomada dierum aut mensium vel annorum. Et cum
ille sermo sit necessarie veritatis, quoniam est a Deo, necesse est quod
in aliquo istorum sensuum verificetur et constat esse verificatum de
hebdomadis annorum. Quare per eas certitudo potuit haberi de pri-
mo adventu Christi et tempore passionis eius et nunc, post eventum,
sunt illi sermones in testimonium catholice veritatis.

Erroneum vero est dictum, quia, si nemo intelligit, noluit Deus
aliquem intelligere. Quod si sic, frustra communicavit et de impru-
dentia vel malitia posset merito increpari. Que sunt absurda. Non est
ergo, [f. 23r] dicat fidelis, clausus intellectus nisi solum eis, in quibus
tanta est impietas quod omnem christianorum sanguinem sitiunt et
eternum interitum eis optant. Hinc vero possunt habere fideles argu-
mentum efficax ad credendum quod prophetia *Danielis* de adventu
Antichristi possit ab eis intelligi ante adventum eius. Nam si prophe-
tia de adventu Christi et passione fuit a legisperitis intellecta ante ad-
ventum eius et passionem, simili ratione per precones ecclesie intelli-

857 nequiret BV add scripture

862 i 863 hebdomada... hebdomada CBV ebdomada... ebdomada 864 quod BV
ut 866 hebdomadis CBV ebdomadis 867 tempore C tempus B de tempore

870-871 imprudentia B imprudentia 872 ergo BV igitur | in B add ini lin 873 quod B seq
idem exp 874 hinc B corr huic 876 nam V seq cum canc

856-857 *Disputa...* (cit. en l'anotació anterior), 29-30. Vegeu la nota complementària a aquestes línies

860 Cf. Dan XII, 10 865-866 Vegeu més amunt el text de les línies 747-756

875 Dan XII, 11, ex Mt XXIV, 15. Cf. IUSTINUM, *Dyalogus cum Tryphone iudaeo*, 14, in fine, i 31 (MG 6, París 1884, col. 539 i 543). Vegeu també més amunt el text de les línies 578-579 877 Dan IX, 24-27

856 "...inanis...": la inutilitat de la religió cristiana per a la salvació és la tesi de la qual els jueus convenceren el neòfit Alatzar/Pere, segons les actes del procés inquisitorial a càrrec de tres jueus de l'Almúnia de Dona Godina, que hom pot veure en el meu article *El procés inquisitorial barceloní contra els jueus Janto Almulí, la seva muller Jamila i Jucef de Quatorze*, dins "Revista Catalana de Teologia", IV (1979), 309-353, en particular 338-339 i 341. Sobre la impossibilitat de demostrar la dita religió, vegeu les afirmacions de Bonas-truc de Porta (Nahmànides) en la *Disputa...*, citada en la nota anterior, 30.

880 getur prophetia de adventu Antichristi priusquam adsit, quoniam et
 880 utraque est ab eodem et utraque expediebat ecclesie et utraque doce-
 bat divinam doctrinam.

Revelatio enim primi adventus Christi et passionis eius expediebat
 fidelibus, ut haberent certitudinem de sua redemptione in consolatio-
 nem et corroborationem ipsorum. Sed revelatio temporis Antichristi
 885 expedit ecclesie propter cautelam superius explicatam. Et cum Iudeo-
 rum populus precognoscat tempus ipsius et etiam expectet, ut cupiens
 temporaliter exaltari, solum innitens prophetie *Danielis* superius scripte,
 credendum est Deum velle quod per eandem prophetiam precognos-
 cant fideles tempus illius. Quia si milvus cognoscit tempus sue pre-
 890 munitiois, multo fortius testimonio Dei cognoscet illud ex ordina-
 tione divina. Quod etiam [f. 23v] in veteri populo cognovissent legis-
 periti per prophetiam *Danielis* tempus Messie priusquam advenisset,
 non possunt negare, cum legant in suis historiis quod, post mortem
 Iesu Nazareni, sacerdotes et legisperiti duos successive finxere mes-
 895 sias, quorum alter Bencozeba et alius Barcorba vocati sunt.

Ad quos fingendos coacti fuerunt idcirco, quia, cum predixissent
 messiam promissum patribus per Scripturam certo tempore venturum
 et tempore per eos determinato nullus apparuisset nisi Iesus Naza-

879 adsit BV assit B corr voc illeg 880 (eodem et) utraque C seq quia exp 880-881 docebat BV
 decebat

886 ipsius V antichristi

887 Vegeu l'anotació a la línia 875 894-895 HIERONYMUS, *Commentariorum in Da-
 nielem prophetam liber unus*, cap. IX (ML 25, París 1845, col. 553 A). Raimundus MAR-
 TINI, *Pugio fidei adversus Mauros et Iudaeos*, (VOISIN, Leipzig, Wittigau 1687, 265; 320,
 XVII; 872-873, XLVII; 907, IX, ultra els llocs que ara reportarem): p. 408, línia 12 de final

884-885 Vegeu la nota complementària a les l. 818-820.

885-887 Recordem la previsió de Bonastruc de Porta (Nahmànides) exposada en la nota
 complementària a les l. 848-874.

890 El text nostre ("testimonio") en C sembla clarament defectuós; tot és favorable
 al "turtur" de BV.

893-898 Thomas MALUENDA, *De Antichristo*, I, cap. XIV, Lió 1647, 28-30, aplega molts
 fragments tant d'escriptors jueus com de cristians sobre Ben Koseba.

895 Els dos noms pertanyen al mateix personatge, anomenat Ben Koseba (=Fill de men-
 tida) després d'haver estat anorreat pels romans el 135 p. C. Un rab tan important com
 Rabi Aqiba (i d'altres amb ell) li reconegué la missió messiànica. Ultra les possibles fonts
 literàries sobre aquell alçament, ara hom pot disposar del testimoniatge eloqüent de les
 seves aspiracions "messiàniques" encunyat en la pròpia moneda, excel·lentment estuda-
 da per Leo MILDENBERG, *The Coinage of the Bar Kokhba War*. Ed. Patricia ERHART MOT-
 TAHEDEH (Typos. Monographien zur Antiken Numismatik 6), Aarau-Frankfurt a. M.-
 Salzburg, Sauerländer 1984, 396 pp. i 44 làmines.

renus, quem negaverunt esse messiam, murmurante populo et dicente quod, aut Scripturas non intellexerant aut falso negaverant eum, qui venerat tempore assignato per ipsos; quem in populo viribus corporalibus invenerunt robustiorem et elegantiore in forma, dixerunt esse messiam et populo prefecerunt, dicentes per illum gentem iudaicam liberandam a servitute omnium gentium. Et quoniam in primo et secundo defecerunt, nam ambo fuerunt cum suis sequacibus in ceteris passibus de messia turpiter interempti. Sed quia non est consilium adversus Deum, proprio ingenio notum fecerunt posteris dolum suum, quia quod de Scriptura volebant subtrahere cogebantur divina virtute in margine scribere, ubi tutelus, quem ad sui laudem putabant apponere, scilicet, «ticquan cofrun», quod interpretatur «cor-[f.24r]-reptio scribarum», manifestavit omnibus posteris et veritatem Scripture et eorum perversitatem. Quorum versutia ruinoso *Danieli* fuit ab angelo preostensa, cum diceret ei, ut legitur eiusdem XI: «Filiū prevaricatorum populi tui extollentur ut impleant visionem et corrudent».

Quod autem [deceat] divinam doctrinam dare plenam notitiam de

890 testimonio BV turtur 891 etiam BV autem 893 historiis CBV ystoriis 895 Barcorba BV Barcozba

896 coacti C lect dub cocici 898 tempore C tempus | apparuisset CB aparuisset 899 negaverunt V negaverant 900 (quod) aut C aunt 901-902 corporalibus C corporibus 905-906 in ceteris passibus de messia BV om 906 turpiter B add in mg | interempti BV interemti add apposuerunt iniquitatem iniquitati et, ut confusionem propriam palliarent, vitiaverunt Scripturas in cunctis passibus de messia 909 margine C corr magine add -r- int lin | tutelus BV titulus 910 ticquan V ticquon | cofrun B cofrim V cofrim/cofrun | correptio BV correctio 914 impleant B impleant 915 deceat C doceat | notitiam B seq dare exp

de pàgina, "...pro ipso (*Jesús de Nazaret*), duos falsos messias unum post alium sibi constituerunt"; p. 288, núm. XXII: "...haec eorum falsa computatio perduxit eos finaliter ad Ben Cosba, falsum Messiam suum"; p. 352, núm. VI: "Si ista (*el naixement del messias el dia de la destrucció del temple*) namque vera fuissent, nequaquam post destructionem templi fecissent Sapientes ipsorum Ben Cosbam messiam..."

908-912 IUSTINUS, *Dyalogus cum Triphone iudaeo*, 72-73 i 115 (MG 6, París 1884, col. 643-650 i 743) 913-914 Dan XI, 14

904-905 Vegeu la nota anterior, quant a la duplicitat de noms.

915-933 Aquesta observació, represa gairebé al peu de la lletra del *De tempore...*, l. 876-891, s'encamina a confirmar que l'ensenyament dels continguts de la religió cristiana ha de proporcionar informació sobre la lluita constant entre Crist i Anticrist, en relació a la "tesi" establerta en les línies 876-881. En l'*Antidotum contra venenum effusum per fr. Martinum de Atheca*, Vat. lat., 3824, f. 239b, Arnau arriba a dir: "Hec est enim ratio supra quam fundatur allegatio Danielis in duobus tractatibus..." (*De tempore... i De mysteria...*). Quant al tema de la contrarietat entre Crist i Anticrist en d'altres autors medievals, hom

Christo et Antichristo patet ex hoc quod, cum omnis scientia vel doctrina circa quodcumque considerabile debeat esse perfecta, maxime doctrina vel disciplina Dei erit perfecta circa suum considerabile. Constat autem quod doctrina Dei versatur circa ea, que ad statum ecclesie
 920 pertinent in ordine ad ultimum finem, ita quod tota ordinatur ad informandum eam de via in Deum et devio, [ut] viam prosequatur et devium declinet. Iterum etiam constat quod via in Creatorem et devium sunt contraria et habentia contraria principia. Est etiam verum quod principium vie hominis in Deum est Christus, principium autem
 925 deviandi a Creatore est Antichristus, ita quod Christus et Antichristus, vel per se vel per sua membra, in tota peregrinatione huius seculi sunt principia populi fidelis contraria seu opposita. Nam Christus est dominus et alius servus, Christus custos et alius fur sive latro, Christus pastor et alius lupus, Christus sponsus et amicus, alius vero adulter et inimicus. Cum ergo contrariorum eadem sit disciplina, congru-
 930 [f. 24v]-um est ut doctrina Dei, qua eruditur ecclesia de principiis sui status in peregrinatione presenti, contineat revelationem contrariorum principiorum, scilicet Christi et Antichristi.

Accedant ergo precones in spiritu supradicto, indubitanter sperantes quod illuminabuntur a Christo, maxime cum constet eum illuminare simplices et idiotas, qui zelum ipsius habent, et per eos etiam
 935

916 quod BV quia 917 circa B *in ras* 921 ut C in 924 (quod) principium BV *add* proximum 926 tota B tot- *in ras* 927 opposita B *corr* apposita 928 alius (servus) B *add* est | sive BV seu 930 ergo BV igitur

934 ergo CBV igitur 936 idiotas BV ydiotas

916-932 Cf. ARNALDUM DE VILLANOVA, *De tempore adventus Antichristi*, edició d'aquest volum, l. 876-891 927-930 BEDA VENERABILIS, *In primam epistulam Iohannis*, 2 (ML 93, París 1862, col. 93-95): "...Antichristi, id est Christo contrarii..."; EIUSDEM, *In Matthaei Evangelium expositio*, II, 12 (ML 92, París 1862, col. 63): "Christus humilis est ac benignus, ille superbus et invidus...". ADSO, *De ortu et tempore Antichristi* (VERHELST, CC CM XLV, Turnholt, Brepols 1976, 22, l. 2-5)

pot veure Richard Kenneth EMMERSON, *Antichrist in the Middle Ages. A Study of Medieval Apocalypticism, Art and Literature*, Seattle, University of Washington Press 1981, 265, nota 7.

928-930 En relació al text d'aquestes línies vegeu el *Post-scriptum* núm. 1 de la pàgina 133.

934-935 Aquest paràgraf s'ha de veure com a conclusió lògica d'uns principis, que són: a) cal furgar en l'Esclusura; b) si tal estudi es realitza en caritat, té promesa la il·luminació de Déu; c) en l'Esclusura il·luminada, el pastor del poble cristià veurà el sentit de la predicció dels temps finals i el podrà proclamar.

transfundere lumen ad peritorum devotionem, ut mutuo illuminationis munere consolati, fortius in amorem ipsius conglutinentur. Nec desunt exempla sicut stelle celi crebrescere. Nam ego, qui sum vermis et non homo, in multis fidelibus istud vidi: et quod maius est, virum fere illiteratum, qui totus ad exaltationem fidei suspirabat, revelationem futurorum vidisse atque scripsisse sub latina facundia miro stilo. Quam revelationem licet scripsisset, quia tamen intelligere non poterat per ipsum, cuidam devoto suo in Christo, litterature notabilis, ad expositionem communicavit et mutuo fuerunt per eam illuminati. Postmodum vero mihi communicata est sub talibus verbis:

«Ve hoc mundo in centum annum, quoniam elongatus est a decore meo.»

«Habitatores Syrie, quos studia profana delacerant, in indignatione mea de littore maris eiciet gens profana eritque solitudo in terra quousque novus [f. 25r] David arcem Sion veniat reparare.»

«Grecia concubinaria rursus direptioni patebit et arte vespertilionis occidui reducetur ad domum sponse.»

«Cervicosa Sicilia triturbabitur donec, consumptis apibus, sponsa fuerit reformata. Cumque desinent ipsam unguis aquile stringere, non evadet, quoniam gemina procella absorbebit eam.»

«Romanorum fastigia diruet unicornum et ipsi propriis furoribus vorabuntur, quibus fractura pontis et asini submersio dabunt signa ruine appropinquantis, quando suggestione bilinguis conflabitur idolum populo impudico, tacentibusque senioribus denegabitur audientia veritati et obtegetur in nutu simulacrorum Egipti.»

«Nidus anagrorum, Italia, leonibus et lupis de propria silva natis mordebitur et, laceratis inguinibus, usque ad pollices fluet sanguis; at terrenam experta voraginem, discet medelam cognoscere sue sitis.»

«Germania viscerum dolore torquebitur et, fractis cervicibus, bibet de calice furoris cum sacerdotibus giganteis, in cuius pelago multitudo beluarum excitabit procellam, subiciens navigantes periculo. Nam, conturbatis principibus, periclitabitur [f. 25v] tranquillitas popularis.»

939 crebrescere C crebescere 942 latina facundia B facundia latina 944 ipsum BV se ipsum | litterature CBV literature 946 est V fuit

947 ve B veh | hoc BV om | annum BV annis

949 Syrie V Sirie | delacerant BV dilacerant 950 littore CBV litore B -o- al man | solitudo C solitudo 951 Sion BV Syon

952 Grecia V man post in mg sup prophetia mirabilis de Grecia

954 Sicilia CB Sycilia 955 procella BV add superveniens

959 appropinquantis C apropinquantis | idolum CBV ydolum 960 senioribus C seioribus 961 in nutu BV intuitu

962 anagrorum BV onagrorum | Italia CBV Ytalia 963 inguinibus C corr inginibus

967 periculo B add et 968 tranquillitas C transquillitas

970 «Serpiginosa brachia regis apum, constringens latera subditorum
et a mari ad mare protensa, complicabuntur immoderata repulsione,
nam [rex], qui sponse menstrua deglutinavit, fune proprio transgola-
tus, de solio corruet odio vicinorum, attentibus vitibus federis simu-
lari, nec ambitiosa sanguinis pollutio impune transibit, merentibus
975 genitis».

«Nidus etiam Aristotelis contabescens evacuabitur, quia pullorum
garritus abominabilis obteget veritatem, irridendo ministris eius».

980 «Hibernorum cavernas proprii maris fremitus conturbabit et, ut
indomita ferocitas mansuescat, sub uno rege pressura dabitur populo
indiscreto».

«Hispania, nutrix mahometice pravitatis, reciproca furia laniabi-
tur, nam in invicem ipsius regna consurgunt. Et cum pullus iumenta-
lis tria septem compleverit, multiplicabitur ignis vorans, donec ves-
peritilo scinifes Hispanie devoret, subiciensque Africam et caput bestie
985 conterens, accipiat monarchiam et in posteris humiliet Nili habitatores».

«Post que, filius perditionis exsurget impetu repentino ad cribran-
dum mortales, ut filios Hierusalem [f. 26r] acerbissimo gladio separet
a filiis Babylonis et draco, sui furoris extremam sevitiā in eo conclu-
dens, illusus et victus maneat in eternum».

990 Cum ad credendum predicta nemo cogatur, Deo et doctoribus re-
linquo determinandum an sint credenda. Sed hoc mihi sufficit ex om-
nibus intelligere quod, cum in centum annis dicantur esse ventura, con-
sonant Augustino et *Erithee* ac supradicto intellectui *Danielis*.

995 Aliam etiam revelationem communicavit mihi secreto quidam claus-
tralis et senectute maturus et revelatione sincerus, quam hic non inse-

970 constringens BV constringent 971 repulsione V repletionem 972 rex C res | menstrua
BV menstrua | deglutinavit BV deglutivit 972-973 transgolatus BV strangulatus 973 odio V ho-
dio | attentibus C atentibus BV arentibus | vitibus C vicibus 974 sanguinis pollutio BV pollutio
sanguinis | impune B inpune | transibit C transsibit

976 Aristotelis V Aristotilis 977 abominabilis CBV abhominabilis

978 Hibernorum CBV Yberrorum

981 Hispania CBV Hyspania | mahometice C mochommtice BV machometice 983 septem
BV septena 984 Hispanie CB Yspanie V Hyspanie | Africam CBV Affricam 985 Nili C lect
dub vili

986 que C lect dub quam | exsurget CBV exurget | impetu B inetu 986-987 cribrandum
V cribandum 987 Hierusalem C Iherusalem B Ierusalem 988 Babylonis CBV Babilonis | ex-
tremam C lect dub extremam

990 doctoribus BV doctioribus 992 dicantur V dicuntur 992-993 consonant CBC con-
sonat 993 Augustino C Angustino | intellectui C intelecui

995 revelatione BV religione

993 Vegeu el text de les línies 767-782 amb les indicacions corresponents d'aquest apa-
rat de fonts

ruī, quia nimis prolīxa est et obscura, sed attamen consonat cum predictis. Nec respuo credere quod Deus in proximo suscitabit precones, sicut moris est sui, ex imperitis ad mundum, ut ad ultima peritia confundatur et ei tantummodo gloria reservetur, qui dicit: «Ego dominus convertens sapientes retrorsum et stultam faciens eorum scientiam». 1000

Secundus vero timor, quo reprimuntur precones ab aula catholicorum, eicitur per Scripturam, quando per Spiritum Sanctum predicatur in *Daniele* quod «pertransibunt plurimi per eam et multiplex erit scientia». Unde si iuxta expositionem eorum catholicam non eveniret effectus, nullum aliud inconueniens sequeretur, nisi quod elucesceret [f. 26v] expositionis defectus et veritas prophetie, dicentis quod «clausi sunt signatique sermones usque ad tempus prefinitum... pertransibunt plurimi», etc. 1005

Supposito ergo quod expositio foret catholica, dato quod in futuro

998 imperitis B inperitis | ad ultima BV adulterina 1000 stultam C stultum
 1002 sanctum B add int lin 1003 pertransibunt C pertansibun al man corr add -t int lin |
 et B corr ut 1005-1006 elucesceret B eluceret 1007 (signati)que C lect dub quia
 1009 ergo BV igitur

999-1000 Is XLIV, 24-25
 1003-1004 Dan XII, 4

1001-1021 Per la nota a les línies 495-513 coneixem el caràcter instrumental de certes exposicions doctrinals arnaldianes. En les que ara ens ocupen, sembla que tal caràcter engloba fins i tot la seva tesi personal, la de la cognoscibilitat dels esdeveniments finals gràcies a la possibilitat de predir que el màxim Anticrist actuarà plenament entorn del 1376, car admet que tal predicció pot no advenir-se en el futur, “dato quod in futuro non consequeretur effectum”, l. 1009-1010, en el qual cas, encara seria “toleranda” (l. 1052) la predicció esmentada, perquè serviria per a la finalitat, no sé si dir-ne pastoral o política, d’encaminar rectament la gent posant-los la por al cos (l. 1017; cf. l. 634-638), objectiu a assolir en qualsevol de les hipòtesis doctrinals. Recordem que el terror era element vinculat a l’escenografia dels novíssims, “hoc divina virtute faciente ad hominum terrorem”; deia el mateix sant TOMAS D’AQUINO, *Summa theologiae*, *Suppl.* III, q. LXXIII, art. 2, “respondeo”, més encara, un teòleg, per ara anònim, dels començaments del segle XIII l’assenyalava com un dels elements integrants del “finis ultimus prophetiae”; *De prophetia*, dins Jean-Pierre TORRELL, *Théorie de la prophétie et philosophie de la connaissance aux environs de 1230* (Spicilegium Sacrum Lovaniense. Études et Documents 40), Luvaina 1977, 18, l. 20-35. El lector pot veure també *De tempore adventus Antichristi*, edició d’aquest volum, l. 169-176, 231, 270, 365-366 i 1167.

1009 L’*Antidotum contra venenum effusum per fr. Martinum de Atheca* precisa allò que Arnau entén per “expositio...catholica”, o, tal com diu allí, “regula expositionis catholicae”: és aquella que encaixa amb els tres elements, que són la fe, els costums i les circumstàncies del text sagrat, Vat. lat., 3824, f. 247c i 248a. Per contra, no seria catòlica aquella que no encaixés amb algun dels elements esmentats.

1010 non consequeretur effectum, non esset ideo detestanda, sed reservanda, sicut alie sanctorum expositiones insufficientes, non solum ad experiendum in futuro effectum eius, sed insuper ad veritatem elucidandam prophetice scripture, prenuntiantis multiplicitem futuram expositionis ipsius.

1015 Et si timeret prece reprehendi de falso propter prenuntiationem ultime persecutionis sub determinato numero temporis, poterit tamen caute prenuntiare quod corda mortalium terrebuntur et ipse preservabitur a periculo falsitatis, nam, si dixerit: «Vigilate, ut caute ambuletis, quia plus quam credatur, iam instant tempora ultima seculi presentis», catholico moderamine tunc loqueretur.

1020 Quod autem circa numerum supradictum aliqua de expositionibus etiam ordinariis fuerit insufficiens, patet de illa Bede, que ponit quod tempus ablati sacrificii, quod est initium predicti numeri, fuerit tempus, in quo Nabucodonosor transtulit Iudeos in Babylonem; et tempus, quo
1025 posita fuit abominatio in desolationem, fuit tempus, in quo Titus et Vespasianus posuerunt i-[f. 27r]-maginem Cesaris in Hierusalem. Secundum quam expositionem tempus ablati sacrificii precessit adventum et passionem Christi.

1030 Quod est expresse contra vim et seriem littere textualis. Contra vim quidem, quia constat quod angelus loquebatur Danieli, qui erat de nu-

1016 tamen BV tam 1018 a periculo B in nas 1019 tempora ultima V ultima tempora 1020 - loqueretur C loquetetur BV loquetur

1023 tempus B seq a exp | initium B inictum 1024 Nabucodonosor C Nebuchdenasor B Nabugodonosor V Nebuchodonosor | Babylonem CBV Babilonem 1025 abominatio C abominatio 1026 Vespasianus CB Vespre | imaginem CBV ymaginem | Cesaris C Cesatis | Hierusalem C Iherusalem BV Jerusalem

1029 littere V litere | textualis C testualis

1018 Cf. Eph v, 15

1022-1024 BEDA VENERABILIS, *De temporum ratione*, cap. IX (ML 90, Paris 1862, col. 333-338); EIUSDEM, *In Esdram et Nebemiam*, III, XVI (ML 91, Paris 1862, col. 885-886). ARNALDUS DE VILLANOVA, *De tempore adventus Antichristi*, edició de l'apèndix primer, l. 937-942 1025-1026 BEDA VENERABILIS, *In Matthaei Evangelium expositio*, IV, cap. XXIV (ML 92, Paris 1862, 1020): "Potest (abominatio desolationis) et simpliciter aut de Christo accipi, aut de imagine Caesaris, quam Pilatus posuit in templo; aut de Adriani equestri statua, quae in ipso sanctorum loco usque in praesentem diem stetit".

1030 Cf. Dan IX, 21

1018-1020 Aquesta frase és repetida al peu de la lletra dins *De tempore...*, l. 1160-1162. 1021-1042 També dins *De tempore...* hi havia una crítica de la posició, diguem-ne tradicional, l. 937-963, posició que, en canvi, sembla ésser la generalment acceptada entre els biblistes actuals.

mero eorum Iudeorum, quos Nabucodonosor captivos detinebat in Babylone et sic transmigratio Iudeorum iam preterierat et tamen angelus loquebatur ei de futuro eventu et non de preterito, quia expresse dixit: «Cum ablatum fuerit» et non «[cum] ablatum fuit». Ante hoc etiam dixerat ei expresse: «Ego ostendam tibi que futura sunt in novissimo maledictionis». 1035

Contra seriem vero est, quoniam in textu prius exprimitur tempus adventus Domini, deinde passionis eius, postea vero tempus ablationis sacrificii, deinde subiungitur numerus supradictus. Unde, cum in textu tempus ablationis sacrificii, post passionem Domini, deinde vero dicatur quod tempus ablationis sacrificii sit initium predicti numeri, constat quod expositio supradicta ad litteram textui contradicit. 1040

Quod autem per abominationem dictam a *Daniele* non intelligat Spiritus Sanctus ad litteram imaginem Cesaris predictam, patet per Dominum *Matthei* XXIII, qui dicit expresse quod «post tribulationem dierum» abominationis dicte a *Daniele*, statim sequuntur signa con-[f. 27v]-summationis et adventus Filii hominis in nubibus celi, que signa constant non apparuisse post tribulationem Titi et Vespasiani; nec successit adhuc predictus adventus Filii hominis. 1045

Predicta ergo expositio, quamvis fuerit defectiva, non tamen est profananda, quoniam catholica est et typice vera et, in quantum etiam deficit a litterali seu principali, est toleranda, quia per eam elucescit veritas prenuntiata, scilicet quod Scripture auctoritates erant multipliciter exponende secundum rationem scientie, quamvis exquisita seu litteralis aut principalis veritas «usque ad tempus statutum» expositioribus tegetur. 1050
1055

1031 Nabucodonosor C Nebuchodenasor B Nabugodonosor V Nebuchodonosor 1032 Babylone CBV Babilone 1033 (non) de BV om | expresse C expressit 1034 | (non) [cum] C eum | fuit C fuerit

1039 subiungitur C ead man corr submergitur 1040 textu BV add prenuntietur | passionem C passio 1042 litteram BV litteram

1043 abominationem CB abhominacionem V tribulationem 1044 litteram BV litteram | imaginem CBV ymaginem | Cesaris C Cesatis 1046 | abominationis CBV abhominacionis sequuntur C sequuntur BV sequuntur 1046-1047 consummationis CB consumationis BV add seculi 1048 constant BV constat | apparuisse CB aparuisse | Vespasiani CB Vespere

1050 ergo BV igitur 1052 litterali BV litterali C al man corr lect dubiam altali/dterali add -it-int lin | elucescit C elucessit 1053 scripture V scribture | auctoritates C al man corr auctorites add -ta- int lin 1054-1055 litteralis BV literalis

1031 Cf. Dan I, 1-7 1034 Dan XII, 11

1038 Dan IX, 25-26 1039 Dan XII, 11

1043 Dan IX, 27; XI, 31; XII, 11 1045-1047 Mt XXIV, 29 1048 Cf. FLAVIUM IOSEPHUM, *De bello iudaico*, VII, cap. I-XVIII (Orleans, Petrus de la Rovière 1611, 942-969)

Ita similiter et in aliis catholicis expositionibus preconum ecclesie servabunt procul dubio sancti omnes, maxime si circa expositionem supradictorum procedatur secundum formam istius opusculi, nam in
 1060 eo nihil asseritur circa prenuntiata, sed tantum panduntur assertiones sanctorum.

Est ergo omnium dictorum conclusio quod precones ecclesie debent tam diligenter scrutari Scripturam sacram et expositiones ipsius, ne sicut cymbalum parvum faciant ad vespere mundi huius imperceptibilem sonum, quemadmodum fecerunt precones Veteris Testamenti; sed sicut viri evangelici, qui delucidant enigmata vetustatis, grossas imitentur [f. 28r] campanas, ut quasi tonanti sono cives [admoneant] universos laudibus interesse celestis Agni. De cuius solio, scilicet Romane sedis cacumine, facit mysterium cymbalorum ecclesie breviter
 1070 enodatam ad ceteros derivari.

1060 nihil CBV nichil | assertiones C asertiones

1062 ergo BV igitur | ecclesie V eclesie 1064 cymbalum CBV cimbalum 1066 delucidant BV dilucidant 1067 imitentur C immitentur | admoneant C admoveant 1069 mysterium CBV misterium | cymbalorum CBV cimbalorum | breviter V seq en canc et exp 1070 derivari C lect dub derinari | V add Explicit tractatus de misterio cimbalorum ecclesie. Deo gratias. Laudate Dominum in cimbali bene sonantibus. Laudate eum in cimbali iubilationis. Omnis spiritus laudet dominum Jhesum Christum. Amen.

1067-1068 Cf. Apoc v, 12; vii, 9-10 1068-1069 PETRUS IOANNIS, *Declaratio Regulae sancti Francisci*: (MANSELLI, *La "Lectura super Apocalipsim" di Pietro di Giovanni Olivi. Ricerche sull'escatologismo medievale* "Studi Storici", 19-21, Roma, Istituto Storico Italiano per il Medio Evo 1955, 182, nota 1): "...Thronum Agni, qui est idem quod eius ecclesiastica et apostolica sedes"

TAULA ALFABÈTICA DE MOTS DEL *DE MYSTERIO CYMBALORUM ECCLESIAE*

L'objectiu d'aquesta *Taula* és el d'oferir la llista alfabètica de les formes que es troben en el tractat precedent d'Arnau de Vilanova, sense distingir-les per llur significació; així, per exemple, el lector trobarà agrupats en un sol lloc tots els «agni», sense distingir aquells que potser són genitiu del singular, dels que per ventura són nominatiu o vocatiu del plural.

Les formes pertanyents a la declinació o a la conjugació d'una única paraula són agrupades sota la que en els diccionaris acostuma d'encapçalar les respectives entrades. Si aquesta paraula no figura en el text ací editat és col·locada dins parèntesis i escrita d'acord amb la grafia de la Baixa Edat Mitjana, sense diftongs («celum», no «coelum»; «Cesar», no «Caesar»).

Quan una forma és repetida en la mateixa línia, la repetició no és assenyalada en la present taula. La present *Taula* es limita a les formes del text pròpiament dit del *De mysterio cymbalorum Ecclesiae* editat en les pàgines anteriors i no inclou les que consten en l'aparat crític.

No cal dir que en una taula com aquesta es poden multiplicar els perills d'error, sempre amants a esmunyir-se en qualsevol treball humà.

- a 41, 85, 99, 102, 178, 180, 185, 190, 194, 200, 220, 227, 235, 257, 277, 290, 305, 342, 362, 367, 430, 448, 454, 485, 500, 511, 513, 528, 532, 579, 580, 633, 668, 673, 681, 696, 717, 721, 723, 727, 743, 758, 766, 777, 817, 823, 829, 844, 864, 877, 904, 925, 935, 947, 971, 1018, 1043, 1046, 1052.
- ab 33, 171, 175, 193, 222, 238, 277, 301, 305, 330, 338, 342, 345, 359, 479, 581, 585, 599, 617, 621, 676, 683, 687, 734, 791, 808, 829, 876, 880, 912, 1001.
- Abela 3, 4.
- (ablatio), ablationis 1038-1039, 1040, 1041.
- abominabilis 977; abominabile 848.
- abominatio 100-101, 582, 582-583, 590, 698, 1025; abominacionis 609-610; abominationem 578, 1043; abominacione 581.
- (Abraham), Abraha 41.
- (abscondo), abscondita 166.
- absolute 207-208, 208, 406, 682-683, 860.
- (absolvo), absoluta 744.
- (absorbeo), absorbebit 956.
- (absurdus), absurda 871.
- (abundo), abundabit 584-585.
- abusivus 740.
- ac 411, 993.
- (accedo), accedit 174; accedunt 834; accedet 173; accedant 934; accesserit 827.
- (acceptio), acceptationis 790-791; acceptioem 155, 659; acceptioe 676, 744; acceptiones 861.
- (accingo), accinctus 717.
- (accipio), accipit 498, 504-505; accipiat 985; accipiant 694; accipitur 119, 733-734, 743, 766, 862; accipi 721; accepto 515-516, 724.
- (acerbus), acerbissimo 987.
- (acquiri), acquirunt 263.
- (acquiesco), acquievit 750.
- (acutus), acutiorebus 647.
- ad 1, 8, 11, 18, 25, 26, 30, 39, 67, 72, 96, 97, 98, 105, 135, 151, 170, 173, 187, 211, 242, 253, 281, 282, 293, 304, 322, 351, 370, 426, 436, 454, 455, 456, 461, 463, 471, 482, 484, 489, 510, 530, 532, 535, 544, 546, 558, 566, 567, 568, 569, 577, 579, 581, 592, 594, 595, 601, 609, 617, 618, 621, 622, 624, 629, 661, 672, 677, 687, 697, 728, 729, 742, 744, 751, 761, 784, 788, 793, 799, 801, 813, 815, 817, 819, 824, 826, 834, 836, 853, 875, 896, 909, 919, 920, 937, 944, 953, 963, 971, 986, 990, 998, 1007, 1011, 1012, 1044, 1055, 1064.
- Adam 33.
- adeo 43.
- (adequor), adequatur 503.
- adhuc 109, 462, 475-476, 529, 636, 760, 815, 1049.
- (adimpleo), adimpleret 508-509; adimpleretur 492-493; adimpleta 735.
- (adipiscor), adipiscantur 539; adipisci 391; adeptam 540.
- (admitto), admittentur 836.
- (admoneo), admoneant 1067.
- (adquiro), adquiere 116.
- (adsum), adsit 613, 617, 879; adsint 825; adesses 822.
- adulter 273, 929-930.
- (adultero), adulterant 270.
- (advenio), adveniret 729; adveniret 574; advenisset 892-893.
- adventus 43, 52, 405, 852, 882, 1038, 1047, 1049; adventui 399, 405; adventum 52, 399, 611, 754-755, 876, 877-878, 1027-1028; adventu 553, 867, 875, 877, 879.
- (adversor), adversetur 411.
- adversus 588, 603, 906-907.
- (afficio), afficiant 278.
- (affirmo), affirmant 147; affirmet 571; affirmaret 757; affirmans 486.
- (Africa), Africam 666, 984.
- (ager), agro 272.
- (agravo), agrava 838.
- (aggredior), aggredi 255.
- (aggrego), aggregatur 237.
- (ago), agitur 445; actum 455.
- (agnus), agni 223, 225, 1068; agnos 209.
- (aio), ait 39, 68, 132, 242, 267, 337, 398, 473, 578, 585, 619; aiunt 462.
- (ala), alis 420.

- alias 320.
 alibi 780.
 (alieno), alienatus 758; alienati 277.
 aliquid 617.
 aliquando 210.
 aliquis 414, 460, 635; aliqua 777, 1021; aliquid 359; aliquod 104; alicuius 156, 184; alicui 457, 484; aliquem 395, 468, 870; aliquam 308, 603; aliquo 89, 457, 476, 483, 543, 611, 653; aliqui 416-417; aliquorum 824; aliquarum 603; aliquibus 458; aliquos 348.
 alius 406, 895, 928, 929; alia 454, 791; aliud 222, 487, 522, 743, 1005; alium 211, 335, 388; aliam 579, 994; alio 371, 385; alii 207, 212, 214, 407, 487; alie 1011; aliorum 209; aliis 369, 459, 484, 729, 1057; alias 311.
 (allego), allegat 591; allegatum 804.
 (alligo), alligavit 518.
 alter 404, 895.
 (altissimus), altissimi 170, 586.
 (altus), altum 173; alto 319; altis 71; altius 180; altiora 163.
 alterius 678.
 (amator), amatores 630, 647; amatoribus 841.
 (ambiguus), ambiguum 101, 109; ambiguum 126.
 (ambiguitas), ambiguitatis 95.
 (ambio), ambiverunt 266.
 (ambitiosus), ambitiosa 974.
 ambo 905.
 (ambulo), ambuletis 1018-1019.
 amicus 929; amicorum 69; amicos 844.
 (amor), amorem 302, 938.
 (amplector), amplectitur 403.
 amplius 145.
 an 159, 538, 991.
 (anager), anagrorum 962.
 angelus 142, 144, 684, 852, 1030, 1032-1033; angeli 145, 148, 440; angelo 581, 808, 912-913; angelum 806.
 (angelicus), angelicam 95.
 anima 171; anime 179.
 (animus), animos 87.
 Anna 62.
 (annullo), annullare 232, 851.
 (annuntio), annuntiet 670; annuntiaret 649; annuntiantibus 790; annuntiatur 80-81; annuntiantium 652; annuntiantiam 793.
 annus 120-121, 722, 745; anni 118, 119, 490, 500, 502, 503, 515, 533, 663, 687, 717, 721, 744; annum 380, 442, 635, 727, 745, 947; anno 120, 121, 122, 371, 668, 686, 688, 713, 716; annorum 117, 124, 371-372, 395, 457-458, 496, 503, 508, 521, 531, 711, 726, 747, 748, 755-756, 791, 863-864; annis 751, 992; annos 519, 688, 725, 731, 736, 758, 771, 778, 785.
 ante 567, 797, 812, 876, 1034.
 (antecedo), antecedentibus 812.
 antequam 616, 825.
 (anterior), anteriora 422, 424.
 antichristus 232-233, 573-574, 582, 726, 762-763, 925, 925-926; antichristi 82, 98, 154, 223, 464, 541, 549, 554, 562, 570, 576, 607, 612, 622, 635, 638, 694, 764, 793, 809, 876, 879, 884, 933; antichristo 239, 593, 605-606, 610, 916; antichristum 131.
 (antiquus), antiquum 517.
 (aperio), aperit 356; aperuit 841; aperuisset 142-143; aperietur 828; aperietur 802.
 aperte 491, 496, 618,
 (apertio), apertionis 148.
 (apis), apum 970, apibus 954.
 Apocalypsis 142, 224, 516, 521.
 apostolus 39, 242, 251, 267, 484, 568; apostolo 209; apostolorum 79, 206, 209-210, 212; apostolis 312, 458, 464.
 (appareo), apparebit 664; apparuisset 898; apparuisse 1048.
 (appello), appellari 39.
 (appetitus), appetitum 286.
 (applico), applicare 672.
 (appono), apponere 909-910; apponendum 728.
 (apprehendo), apprehendit 516-517,
 (approbo), approbat 781.
 (appropinquo), appropinquationem 549, 550.
 (appropinquo), appropinquat 40; appropinquant 544, 552; appropinquantis 959.
 apud 413, 500, 514.
 aqua 250.
 aquila 531; aquile 955.
 (arbitror), arbitrari 605; arbitrandum 64.
 (ardenter), ardentius 11.
 (ardor), ardore 161-162, 301.
 argumentum 766, 874-875.
 (Aristoteles), Aristotelis 976.
 (arma), armis 563, 601.
 (arrogatio), arrogans 583.
 (ars), arte 952.
 (ascensio), ascensionis 317.
 (asinus), asini 958.
 (asserere), asserit 153, 368, 370, 414, 520, 523, 527, 654; asserunt 134-135; assererat 527; asseruit 662; asserat 525; asseratis 18; asserere 354, 446, 692, 784; asseritur 412, 1060.
 assertio 410, 849; assertionis 499; assertioni 551; assertione 393, 779; assertiones 1060; assertionibus 669.
 (assigno), assignato 901.
 (astronomicus), astronomica 310.
 (astro), astruant 846.
 at 963.
 atque 35, 942.
 attamen 996.
 (attendo), attendere 549, 570; attentibus 973.
 (attento), attentavit 462; attentare 255.
 auctoritas 191; auctoritatem 213, 364, 592; auctoritates 365-366, 1053; auctoritatis 495.
 audacia 792; audaciam 640.
 (audacter), audacius 630.
 (audio), audivi 797, 805, 844; audivit 809; audiverit 808; audiens 560; audita 807; audienda

807.
 audientia 692, 960.
 (auditor), auditorum 87.
 (aufero), auferunt 231; ablatum 99, 696, 700-701, 1034; ablati 1023, 1027.
 Augustinus 323, 336, 346, 368, 397, 495, 504, 516, 654, 662, 767, 782; Augustini 353, 669, 779-780; Augustino 383, 993.
 aula 1001.
 (auris), aure 57, 59; aures 838.
 aurora 58.
 aut 23, 64, 160, 174, 193, 207, 208, 209, 211, 212, 311, 380, 381, 384, 388, 472, 663, 679, 685, 746, 758, 759, 764, 773, 788, 819, 862, 863, 900, 1055.
 autem 11, 40, 93, 101, 138, 146, 150, 198, 201, 206, 228, 270, 288, 378, 386, 421, 440, 475, 482, 566, 590, 684, 701, 705, 731, 818, 844, 915, 919, 924, 1021, 1043.
 avaritia 248.
 (averto), averte 180.
 (avolo), avolare 180.
- (*Babylon*), Babylonis 988; Babylonem 1024; Babylone 1032.
 (babylonicus), babylonica 220, 781.
 (balbutio), balbutiens 18.
 Balthasar 687.
 Barcorba 895.
 beatus 397; beati 408; beatos 260.
 Bede 1022.
 (bellum), belli 705.
 (belua), beluarum 967.
 Bencozeba 895.
 (benedictio), benedictionis 42, 651.
 (bestia), bestie 984.
 Bethleem 14.
 (bibo), bibet 965-966.
 bilinguis 959.
 (blasphemo), blasphemabitur 248.
 (bonus), bonum 289.
 (brachium), brachia 970.
 (brevis), brevem 400; breviores 729.
 brevitier 1069.
 buccina 557.
- (*cacumen*), cacumine 1069.
 (cado), cadet 382; cadent 140; cadat 472; cadere 331.
 (calco), calcando 211.
 (calix), calice 966.
 caligo 250.
 campana 57; campane 27, 82; campanam 28; campanarum 55, 58, 71-72; campanas 65, 1067.
 (cano), canere 146.
 canis 200.
 (canon), canonis 447; canone 375.
 (canonicus), canonicè 359, 364.
 (Canticum), Canticorum 179; Canticis 199.
 (capio), cepit 42, 55; ceperit 146.
 (capitalis), capitales 849.
 (capitulum), capituli 488, 702; capitulo 680.
 (captivitas), captivitatem 91.
 (captivus), captivos 1031.
 caput 205, 206, 984.
 (caritas), caritate 229, 262, 648, 835.
 (carmen), carmina 781.
 catholicus 214; catholica 19, 115, 235, 1009, 1051; catholicum 670; catholici 147, 254, 308-309, 846; catholice 191, 195, 284-285, 411, 541, 602, 762, 850, 868; catholico 733, 768, 1020; catholicam 1004; catholicorum 193, 198, 236, 646-647, 1001-1002; catholicis 640-641, 1057.
 catulus 16-17.
 caute 1017, 1018; cautius 564.
 (cautela), cautelam 885.
 (caveo), cavendum 846.
 (caverna), cavernas 978.
 (cecus), ceci 243; cecorum 252.
 (celer), celerem 247, 405.
 celestis 286, 1068.
 celitus 316.
 (celum), celi 939, 1047; celo 140, 143, 227, 440; celorum 208.
 centenarium 381, 388, 442-443, 726; centenarii 727-728; centenario 371, 384; centenariis 657, 661, 664, 671, 689-690.
 centum 660, 663, 947, 992.
 Cephas 207.
 certitudo 105, 372, 384, 445, 866; certitudinem 883.
 (certus), certum 104, 131, 399, 572; certo 6, 53, 94, 193, 347, 463, 464, 531, 610, 714, 855, 897; certis 856.
 (cervix), cervicibus 965.
 (cervicosus), cervicosa 954.
 (Cesar), Cesaris 1026, 1044.
 (cessatio), cessationis 513.
 (cesso), cesses 559.
 (ceterus), cetera 350; ceterorum 68; ceteris 191, 465, 905; ceteros 470, 1070; ceteras 189.
 Christus 37-38, 42, 206, 234, 338, 590, 614, 703, 924, 925, 927, 928, 928-929, 929; Christi 33, 80, 199, 203, 220, 230, 232, 233, 237, 263, 264, 399, 403, 405, 644, 668, 709, 727, 760, 841, 852, 877, 883, 933; Christo 6, 185-186, 214-215, 239, 279-280, 856, 916, 935, 944; Christum 304.
 christianus 219; christiane 563, 848; christiano 847; christianorum 873.
 circa 169, 196, 244, 917, 918, 919, 1021, 1058, 1060.
 circiter 136, 727, 728.
 (circumscribo), circumscripta 184; circumscriptis 182.
 (circumstantia), circumstantias 596, 600, 618; circumstantiis 603-604.
 citra 41, 688.
 (civis), cives 1067.

- (civitas), civitati 84; civitatem 227, 703; civitate 133, 318, 336, 495, 667; civitatum 4.
 (clamo), clama 559; clamaret 48; clamaverint 559.
 (clamor), clamorem 560.
 (clangor), clangendo 557.
 clare 103.
 claritas 229; claritatem 228.
 (clarus), clara 264.
 (claudo), claude 813, 838; clausi 481, 799, 817, 1007; clausus 480-481, 847, 872.
 (clavis), claves 208; clavium 191.
 (coagulo), coagulantur 644.
 cofrun 910.
 (cogito), cogita 164.
 (cogitatio), cogitationes 584.
 (cognitio), cognitionis 169, 172.
 (cognomino), cognominatur 517.
 (cognosco), cognoscit 889; cognosceret 890; cognoscetis 333-334; cognosceret 61; cognoscere 324, 335, 346, 355, 964; cognovissent 891; cognosci 656; cogniti 631; cognoscendum 569; cognoscendi 572.
 (cogo), cogeantur 908; cogatur 990; coacti 896.
 (collegium), collegio 241.
 columba 199.
 columna 293, 294, 295, 295-296; columnam 292, 298.
 (commendo), commendat 406.
 (committo), commisit 208, 210.
 (commoveo), commovebuntur 140.
 (communico), communicavit 870, 945, 994; communicate 366; communicata 290, 946.
 communis 627; communem 659; communi 691; communia 811; communibus 758.
 communiter 540, 561, 628.
 (commuto), commutantes 270-271.
 (comparo), comparatur 34.
 (compatior), compatiuntur 634.
 (compesco), compescerentur 633.
 (compleo), compleverit 983; complere 506; complebitur 497, 681; compleantur 471; compleantur 490.
 (complico), complicabuntur 971.
 (comprehendo), comprehendere 157, 394-395, 796; comprehendisse 386, 388; comprehendantur 815.
 (comprimo), comprimat 640.
 computatio 674; computationis 128-129, 695, 700, 721; computatione 689.
 (computo), computandi 101, 659.
 (concedo), concederent 855; concessisset 714-715; concessisse 453; conceditur 486-487; concedentur 135; concedatur 483-484; concessum 449, 451; concessa 801.
 (conceptus), conceptibus 759.
 (concupio), concipiet 48.
 (concludo), concludens 988-989; concludetur 443; concluderetur 427.
 conclusio 1062; conclusionem 106-107.
 (concordo), concordat 781; concordabit 779.
 concordia 766.
 concorditer 134.
 (concoro), concordes 776.
 (concupinarius), concubinaria 952.
 (condemno), condemnat 561.
 (confido), confidit 389; confidimus 391.
 (confirmo), confirma 210-211; confirmabit 705; confirmasse 218.
 (confiteor), confitentur 269.
 (conflictus), conflictum 558.
 (conflo), conflabitur 959.
 (conformis), conformi 733.
 (conformo), conformet 74.
 (conforto), confortabantur 343.
 (confundo), confundatur 998-999.
 (confusio), confusionis 853.
 (conglutino), conglutinentur 938.
 (congrego), congregat 239, 240; congregabo 91.
 (congruus), congruum 930-931; congrue 20.
 (conicio), conicienda 607-608.
 coniectura 367, 396; coniecture 373; coniecturam 401; coniecturas 309, 355-356, 361, 372-373; coniecturis 358, 407.
 (coniecturo), coniecturare 321.
 consequenter 347, 401.
 (consequor), consequentur 284; consequeretur 1010.
 (considerabilis), considerabile 917, 918.
 (consideratio), considerationem 373-374; consideratione 454-455; considerationes 311.
 (considero), considerandi 550.
 consilium 906; consilio 8.
 (consolatio), consolationem 883-884.
 (consolor), consolati 938.
 (consono), consonat 996; consonant 992-993; consonaret 49.
 (consto), constat 261, 501, 591, 624, 660, 738, 865, 918-919, 922, 1030, 1042; constant 1048; constet 217, 935.
 (constituo), constitui 123; constituat 7.
 (constringo), constringens 970.
 (consuetudo), consuetudinem 764-765.
 (consummo), consummabitur 146.
 consummatio 154, 396, 449, 768, 772; consummationis 372, 385, 389, 464, 541, 635-636, 639, 1046-1047; consummationem 496, 548; consummatione 693.
 (consumo), consumptis 954.
 (consurgo), consurgit 237, 659; consurgent 982.
 (contabesco), contabescens 976.
 (contemno), contemptrum 285, 544-545.
 (contentus), contentam 477; contentis 281.
 (contero), conteret 586-587; conterens 985.
 (contineo), contineat 932; contineret 776.
 continue 81.
 (continuus), continuum 551.
 contra 377, 432, 586, 716, 803, 1029, 1037.
 (contradico), contradicit 429, 1042; contradicere 551; contradiceret 774.
 (contrarius), contraria 923, 927; contrarium 747;

- contrario 257; contrariorum 930, 932.
 (contumelia), contumeliis 278.
 (conturbo), conturbabit 978; conturbatis 968.
 (convenio), convenit 431, 432, 672; conveniebat
 14; convenienti 29.
 convenienter 11, 71.
 conversus 210.
 (convertio), convertero 91; convertens 1000; con-
 vertatur 194.
 (copulo), copulatus 752.
 cor 173, 837; cordis 278; corda 285, 643, 1017;
 cordibus 78.
 coram 296.
 (Corinthius), Corinthios 484.
 (corona), coronam 215.
 (corporalis), corporalibus 901-902.
 corpus 237; corporis 216.
 correptio 910.
 (corroboratio), corroboracionem 884.
 (corruo), corruet 973; corruent 914.
 (corrumpo), corrumpere 223; corrupti 243.
 cotidie 548.
 (creo), creare 507.
 (creatio), creationis 183, 497, 509; creationem
 505; creatione 510, 511.
 (creator), creatorem 922; creatore 306, 925.
 (crebro), crebrescere 939.
 (credibilis), credibile 196, 611, 657-658.
 credo 650; credere 683, 997; credatur 1019; cre-
 di 810; credendum 616, 875, 888, 990; creden-
 da 991.
 (credulitas), credulitate 402.
 (cribro), cribrandum 986-987.
 (culpa), culpe 300.
 cum 6, 12, 27, 28, 48, 67, 69, 91, 92, 99, 110, 125,
 142, 145, 159, 179, 186, 199, 203, 210, 214, 229,
 239, 258, 275, 317, 330, 343, 377, 392, 410, 418,
 420, 422, 439, 443, 458, 467, 475, 500, 525, 531,
 571, 576, 578, 585, 590, 597, 598, 599, 620, 637,
 638, 686, 696, 704, 712, 737, 767, 779, 797, 800,
 808, 822, 823, 850, 856, 863, 885, 896, 905, 913,
 916, 930, 935, 966, 982, 990, 996, 1034, 1039;
 cumque 955.
 (cunctus), cuncta 73.
 (cupio), cupiunt 279; cupiens 886.
 (cura), curam 209.
 (curiositas), curiositatis 168-169, 187; curiosita-
 te 161, 262, 313, 315.
 curiosus 165, 167.
 (curo), curat 156.
 (curro), currimus 665.
 cursus 525.
 (custodio), custodierit 560; custodiri 216.
 custos 928.
 cymbalum 21, 1064; cymbali 44, 46, 80; cymba-
 lorum 1, 1069.
 (*damnatio*), damnationis 555-556.
 (damno), damnata 362.
 Daniel 93, 481, 487, 488, 585-586, 608-609, 686,
 688, 724, 731, 734, 752, 770, 778, 799, 800; Da-
 nielis 52, 125, 481, 577, 625, 672, 693, 779, 784,
 794, 796-797, 832, 847, 875, 887, 892, 993; Da-
 niel 465, 493, 804, 813, 852, 912, 1030; Da-
 niel 579-580, 581, 591-592, 604, 607, 695,
 720, 757; Daniele 579, 580, 1003, 1042, 1046.
 David 50, 951.
 de 9, 14, 36, 62, 68, 85, 102, 105, 113, 125, 133,
 140, 152, 197, 200, 212, 223, 226, 227, 241, 242,
 244, 249, 283, 292, 307, 312, 324, 336, 339, 357,
 359, 370, 371, 378, 384, 397, 402, 434, 438, 440,
 444, 445, 448, 483, 485, 489, 495, 538, 540, 541,
 551, 552, 554, 562, 569, 576, 580, 591, 593, 605,
 610, 667, 692, 693, 694, 738, 750, 786, 787, 789,
 797, 809, 837, 841, 856, 865, 866, 870, 875, 877,
 879, 883, 906, 908, 915, 921, 931, 950, 973,
 1015, 1021, 1022, 1030, 1033, 1068.
 (debeo), debet 193-194, 202, 721, 830; debent 308,
 1062-1063; debeant 602.
 debilis 44.
 decada 371, 384; decadam 381, 388.
 decem 660, 661, 663.
 (deceptio), deceptionis 564; deceptionem
 566-567.
 (decet), deceat 915.
 (decimus), decimum 726.
 (declaro), declarat 568, 701-702; declarare 73; de-
 clarato 608, 695, 720, 780.
 (declino), declinet 922.
 (decor), decore 947.
 (decurro), decurrit 657; decurrat 690.
 (deduco), deducam 92.
 (defectivus), defectiva 1050.
 defectus 1006; defectum 710.
 (deficio), deficit 1051-1052; defecit 718; defece-
 runt 905; deficiet 706; deficeret 710; deficere
 401, 407.
 (degluti[n]o), deglutinavit 972.
 deinde 71, 518, 674, 1038, 1039, 1040.
 (deitas), deitatis 183.
 (delacero), delacerant 949.
 (delectatio), delectationem 273.
 (delector), delectantur 274.
 delirius 222.
 (delucido), delucidant 1066.
 (denarium), denarius 661.
 (denego), denegant 831; denegaret 221; denega-
 tur 860; denegabitur 960.
 (denoto), denotat 141; denotent 27.
 (denuntio), denuntiabant 63; denuntient 557; de-
 nuntiar 42-43; denuntiandum 25.
 denuntiatio 44, 47.
 (dependeo), dependet 367.
 (deputo), deputarent 631.
 (derivo), derivetur 190-191; derivari 1070.
 (descendo), descendentem 227.
 (describo), describat 577.
 (desero), desertam 297.
 desiderium 545; desiderio 405; desideria 277.

- (designo), designatur 77.
 (desino), desinent 955.
 desolatio 705; desolationis 490, 578-579, 590; desolationem 589, 698, 1025.
 (despicio), despiciere 645.
 (destruo), destruxisset 714.
 (desum), deest 470; desunt 939; defuit 295.
 determinate 152, 327, 337, 346, 354-355, 685.
 (determino), determinavit 475; determinare 94, 785; determinatur 89; determinaretur 128; determinari 348; determinata 128, 341, 360; determinatum 103; determinatam 155, 307; determinato 653, 898, 1016; determinandum 96, 98, 991.
 detestatio 550.
 (detestor), detestanda 1010.
 (detineo), detinebat 1031.
 detractor 583.
 detrimentum 848
 Deus 67, 73, 164, 173, 200, 275, 277, 435, 439, 441, 456, 463, 473, 506, 507, 509, 511, 611, 616, 628, 821, 830, 869, 997; Dei 2, 56, 133, 146, 228, 229, 271, 272, 281, 302, 305, 336, 467, 473, 479, 496, 651, 667, 788, 918, 919, 931; Deo 227, 234, 235, 290, 362, 430, 448, 583, 777, 817, 823, 864, 990; Deum 118, 246, 413, 415, 514, 588, 888, 907, 921, 924; deorum 588.
 (devasto), devastavit 666.
 (devenio), devenitur 106.
 (devio), deviandi 925.
 devium 922, 922-923; devio 921.
 (devero), devoret 984.
 (devotio), devotionem 937.
 (devotus), devoto 943.
 diabolus 518.
 (dico), dicit 49, 142, 249, 349, 357, 358, 377, 378, 403, 582, 597, 598, 599, 665, 680, 682, 702, 709, 999, 1045; dicimus 391; dicunt 267, 421, 456, 859; dixi 844; dixit 97, 98, 207, 251, 332, 333, 349, 677, 805, 1034; dixerunt 319, 902; dixerat 1035; dic 319; dicat 199, 259, 260, 686, 872; diceret 323, 913; dicere 414; dicens 497; dicentis 1006; dicenti 383; dicente 138, 899; dicentes 903; dicentium 450; dixerit 220, 797, 1018; dicitur 4, 12, 36, 117, 120, 163, 177, 180, 245, 558, 569, 582, 590, 696, 749-750, 753, 816, 832; dicebatur 818; dicatur 1041; dici 28; dicta 408, 608, 807, 814; dictum 58, 113, 203, 224, 318, 343-344, 344, 407, 500, 520-521, 634, 641, 806, 812, 837, 869; dicte 1046; dictam 579, 1043; dictorum 1062; dictis 567, 811; dicenda 808; dicendis 811.
 dies 40, 49, 97, 100, 109, 110, 116, 118, 119, 135, 382, 500, 501, 506, 509, 514, 571, 678, 688, 698, 724, 731, 734, 735, 736, 758, 770, 778; diei 502, 675; diem 110, 112, 120, 293, 295, 299, 374, 380, 441, 573, 636, 739; die 114, 317, 370, 378, 437, 440, 444, 448; dierum 94, 102, 124, 139, 141, 746, 749, 863, 1045-1046; diebus 90, 111, 122, 738.
 differentia 790.
 (difficilis), difficile 159, 652, 685.
 diffugium 853.
 (digitus), digitos 349, 350.
 diligenter 596, 1063.
 (diligio), diligenti 280, 673.
 (dimidius), dimidia 143.
 dimidium 736-737; dimidio 706.
 (diminuo), diminutum 472.
 (dimitto), dimittant 693.
 (directio), directionem 471, 824.
 (directivus), directivum 291.
 (direptio), direptioni 952.
 (dirigo), dirigit 304; direxit 304; dirigentem 298.
 (diruo), diruet 957.
 (discedo), discessuram 221.
 (discepto), disceptabo 92.
 (discerno), discernendi 350-351.
 disciplina 253, 918, 930.
 (discipulus), discipulis 338.
 (disco), discet 964.
 (discordo), discordarent 773.
 (dispergo), dispergit 239, 240; dispersit 718.
 (dispono), disposuerat 507.
 (dissipo), dissipabit 704.
 (dissolvo), dissolveretur 777; dissolverentur 630.
 (distinguo), distinguit 485; distinxerit 506;
 diu 21, 29
 (divido), divideretur 741.
 (divinitas), divinitatis 274-275.
 (divinus), divina 263, 328, 366, 410, 425, 449, 560, 891, 908; divinum 330; divine 175, 555; divinum 329, 355, 363, 365, 534, 881, 915; divinarum 311-312; divinis 434.
 (divulgo), divulget 819; divulget 540.
 (do), dat 360, 572; dedi 120; dedit 57, 208, 212; dabo 843; dabit 139; dabunt 83, 958; det 592; dare 915; datur 12; dabitur 825, 979; data 298; datum 493; dato 373, 1009; datis 281.
 (doceo), docet 102, 570, 764, 830; docebat 880-881; docentes 268; docendo 265; docti 833, 835.
 (docibilis), docibiles 835.
 doctor 331; doctoris 8, 343; doctores 134, 147, 182; doctorum 531-532, 627; doctoribus 194, 259, 990.
 doctoratus 263.
 doctrina 269, 916-917, 917-918, 919, 931; doctrine 285, 542; doctrinam 881, 915.
 documentum 733, 743, 766; documento 398, 732, 768; documentorum 24; documentis 783, 792, 857.
 (dogmatizo), dogmatizasse 409.
 (dolor), dolore 965.
 (dolosus), dolosa 583.
 dolum 907.
 dominus 50, 258, 292, 328-329, 404, 452, 575, 596, 600, 605, 609, 928, 999-1000; domini 351, 421, 422, 489, 618, 713, 1038, 1040; domino 138, 312; dominum 218, 500, 1044-1045; domine

- 69, 320.
 (domus), domum 953, domo 15, 651.
 donec 318, 822, 954, 983.
 (donum), donis 485.
 (dormio), dormientem 60.
 draco 988; draconem 517.
 (dubium), dubio 203, 1058.
 dubitabiliter 150.
 (dubito), dubitans 219.
 ducenti 100, 699, 736; ducentos 742.
 (duco), duxit 751.
 duo 97, 360, 407, 546, 563; due 82; duorum 791;
 duobus 455, 657, 671; duabus 420, 421; duos
 894; duas 519, 703.
 duodecim 122.
 duomilia 678.
 (duplex), duplici 417, 795.
 dupliciter 477.
 duratio 638, 657, 690; durationis 498, 525, 632;
 durationem 508; duratione 676.
 (duro), duraturum 671.
 dux 294; duce 704.
- e* 432.
 (ebrius), ebriorum 252.
 ecce 48, 49, 168, 620, 708.
 ecclesia 5, 19, 24, 28, 71, 115, 189, 226, 229, 613,
 617, 823, 931; ecclesie 1, 17, 27-28, 137, 149,
 160, 168, 213, 217, 259, 279, 466, 468, 472, 539,
 562, 621, 763, 783-784, 818, 821, 826, 833, 878,
 880, 885, 919, 1057, 1062, 1069; ecclesiam 202,
 220-221, 581, 788; ecclesias 189.
 (Ecclesiasticus), Ecclesiastici 163.
 (ecclesiasticus), ecclesiastica 10.
 (edifico), edificare 279.
 effectus 64, 1005; effectum 31, 1010, 1012;
 efficaciter 83-84, 544; efficacius 284.
 efficax 875.
 (effundo), effundit 273.
 (Egiptus), Egipti 961.
 ego 387, 488, 797, 805, 939, 999, 1035; mihi 946,
 991, 994; me 180; mecum 240.
 egregie 337.
 (eicio), eiciet 950; eiecit 717; eicitur 1002.
 (elatio), elationem 267; elatione 174.
 (elegans), elegantiore 902.
 eleganter 68, 323.
 (elevo), elevabitur 587; elevatum 419.
 Elias 82, 130.
 (elicio), eliciant 282.
 (eligo), electis 589.
 Elisabeth 59, 60.
 (elongo), elongatus 947.
 (eloquium), eloquia 648, 669, 832; eloquiorum
 673, 825, 847, 854; eloquiis 823.
 (elucesco), elucescit 257, 1052; elucesceret
 1005-1006.
 (elucido), elucidandam 1012-1013.
 (emerge), emergat 479.
 (emitto), emissum 829.
 (emo), emit 246.
 (enigma), enigmata 1066.
 (enigmaticus), enigmaticum 86.
 enim 33, 85, 96, 152, 153, 165, 235, 263, 377, 456,
 578, 619, 633, 658, 678, 696, 775, 786, 795, 882.
 Enoch 83, 130.
 (enodo), enodatam 1070.
 (eo), ire 211.
 epistola 370, 398.
 ergo 182, 382, 404, 408, 421, 528, 616, 620, 668,
 872, 930, 934, 1009.
 Erithea 219, 781; Erithee 993.
 (erro), errare 402, 407; errantes 277;
 (erroneus), erroneum 192, 255, 859, 869.
 (error), errorem 397.
 (erudio), eruditur 931.
 (eruo), erue 200.
 essentia 183.
 (estimatio), estimatione 656.
 (esuries), esurium 16.
 (esurio), esuriit 111.
 et 3, 12, 13, 17, 20, 29, 30, 43, 44, 47, 48, 49, 50,
 56, 57, 60, 62, 64, 68, 69, 79, 82, 83, 86, 89,
 90, 91, 92, 97, 99, 103, 113, 119, 126, 128, 130,
 139, 140, 144, 148, 154, 162, 164, 166, 167, 169,
 172, 173, 175, 178, 184, 195, 197, 198, 199, 200,
 201, 209, 215, 216, 217, 225, 226, 236, 237, 238,
 243, 244, 246, 247, 248, 251, 253, 257, 260, 261,
 265, 267, 270, 272, 273, 275, 276, 277, 281, 286,
 293, 300, 301, 321, 327, 331, 346, 350, 359, 369,
 378, 379, 380, 400, 401, 407, 408, 413, 416, 419,
 420, 421, 423, 424, 432, 437, 444, 445, 447, 448,
 458, 464, 465, 473, 477, 478, 480, 483, 484, 486,
 487, 498, 507, 510, 518, 526, 540, 548, 549, 557,
 558, 577, 580, 581, 583, 584, 585, 586, 587, 588,
 593, 594, 596, 598, 602, 614, 617, 621, 622, 630,
 631, 633, 643, 644, 648, 655, 660, 667, 675, 677,
 682, 694, 695, 697, 703, 704, 706, 709, 710, 714,
 715, 718, 733, 736, 740, 749, 750, 754, 755, 759,
 761, 766, 769, 773, 795, 797, 798, 805, 807, 811,
 812, 813, 819, 827, 831, 833, 835, 838, 842, 843,
 853, 855, 858, 863, 865, 867, 873, 877, 878, 879,
 880, 882, 884, 885, 886, 895, 898, 899, 902, 903,
 904, 911, 914, 916, 921, 922, 923, 925, 928, 929,
 930, 933, 936, 940, 945, 952, 957, 958, 961, 962,
 963, 965, 971, 978, 982, 984, 985, 988, 989, 990,
 993, 995, 996, 1000, 1003, 1006, 1015, 1017,
 1024, 1025, 1028, 1029, 1032, 1033, 1047, 1048,
 1051, 1057, 1063.
 etc. 114, 140, 144, 321, 344, 753, 1008.
 etenim 23, 64.
 (eternus), eterni 8, 305, 343; eterne 116, 512-513,
 769; eternum 874, 989; eternorum 545.
 etiam 205, 218, 245, 253, 340, 369, 373, 396, 412,
 419, 494, 536, 575, 608, 614, 636, 695, 710, 738,
 773, 780, 830, 886, 891, 922, 923, 936, 994,
 1022, 1035, 1051.
 etsi 379.
 (evacuo), evacuabitur 976.

- (evado), evadet 956; evadant 555.
 (evanesco), evanescit 171.
 (evangelicus), evangelici 1066; evangelice 551.
 evangelizatio 552.
 (evangelizo), evangelizare 547-548; evangelizans 153-154; evangelizantium 79-80.
 (evenio), eveniret 739-740, 1004-1005; eveniret 737.
 eventus 820, 822; eventum 822, 867; eventu 734, 1033; eventuum 824.
 (eversio), eversionem 708, 709, 711, 722.
 (evidentia), evidentiam 661-662.
 (evito), evitandum 547.
 (evolo), evolat 176.
 ex 123, 161, 234, 254, 262, 280, 287, 289, 290, 296, 315, 319, 334, 425, 433, 534, 567, 642, 648, 658, 660, 661, 664, 699, 826, 890, 916, 991, 998.
 (exagito), exagitate 250.
 (exalto), exalta 559; exaltabitur 173; exaltari 887.
 (exaltatio), exaltationem 941.
 (excedo), excedit 162, 169.
 (excellentia), excellentie 176.
 (excelsus), excelsum 419, 586.
 (excito), excitavit 60; excitabit 967; excitari 56.
 (excludo), excludere 328; excludentur 836.
 (excuso), excuset 829.
 exemplar 204.
 exemplum 487-488; exempla 939.
 (exerceo), exercent 192.
 (exhortor), exhortari 624.
 exhortatio 618.
 exilis 44.
 (existo), existentes 299, 300.
 (Exodus), Exodi 292.
 (expecto), expectet 886.
 (expedio), expedit 158, 399, 543, 546, 554, 561-562, 625-626, 640, 819, 885; expedit 631; expedit 538; expeditabat 629, 880, 882; expeditet 337; expedit 575; expeditens 646.
 (experior), experiret 615; experientes 822; experirendum 1011-1112; experta 964.
 (explico), explicatam 885.
 (expono), exponit 323; exponere 765; exponens 518-519, 776; exponende 1054.
 expositio 1009, 1042, 1050; expositionis 1006, 1014; expositioni 780; expositionem 945, 1004, 1027, 1058; expositione 767; expositiones 447-448, 519, 1011, 1063; expositionibus 1021, 1057.
 (expositor), expositoribus 1055.
 expresse 215, 258-259, 360, 387, 438, 532, 575, 577, 699, 832, 1029, 1033, 1035, 1045; expressus 282.
 (exprimo), exprimit 596, 598; exprimat 600; expresserit 809; exprimere 156; exprimitur 93, 447, 682, 695, 696, 1037; expressa 375; expressum 542; expressam 378.
 (exquiro), exquisita 1054.
 exquisite 108.
 (exsurgo), exsurget 986.
 (extendo), extendunt 815.
 (extensio), extensione 502.
 (exterreo), exterriti 794.
 (extollo), extollentur 914.
 (extremus), extrema 437-438; extremam 988.
 (exulto), exultantes 855.
 Ezechiel 120; Ezechielis 561; Ezechiele 87-88.
 facies 422, 423, 428; faciem 420, 430-431.
 (facio), facit 1069; faciunt 181, 267, 736, 760; feci 844; fecerunt 181, 320, 760, 907, 1065; fac 203; faciat 377, 591; faciant 448, 1064; fecerit 211, 275; fecissent 317-318; facere 507; fit 470; fiunt 23; fiet 599; fiat 443, 483; fiant 823; faciendos 264; facta 469, 491, 686; factum 143; factam 478; factis 269; facienda 790.
 (facilis), facili 197, 397;
 (facultas), facultatis 325, 345, 390, 394.
 facundia 942.
 (falsarius), falsarium 131; falsarii 572-573.
 falso 900, 1015.
 (falsus), falsum 777, 858, 859; falsa 569.
 (fastigium), fastigia 957.
 (fateor), fateatur 341; fatebitur 214.
 (fedus), federis 973.
 (felicitas), felicitatis 286.
 (felix), felicissimis 63.
 fere 737, 941.
 ferocitas 979.
 fides 234, 856; fidei 213, 236, 762, 848, 850, 941; fidem 244; fide 305.
 fidelis 133, 281, 698, 872, 927; fideles 8-9, 398, 606, 621, 624, 854, 855, 874, 889; fidelibus 32, 80, 290, 366, 538, 575, 883, 940.
 (figo), figure 646.
 (figmentum), figmenta 312.
 figura 203; figure 24.
 (figuro), figurat 428; figuret 422; figurata 303; figuratum 291.
 filius 440, 650-651, 986; filii 184, 913, 1047, 1049; fili 680; filios 987; filiiis 988.
 (fingo), finxere 894; fingendos 896; fictis 249.
 (finio), finietur 497-498, 526, 654-655.
 finis 77, 88, 681, 704; finem 284, 428, 435, 436, 541, 548, 677, 679, 705, 920; fine 290, 433, 569, 702.
 firmiter 650.
 flagellum 555, 565.
 (floreo), florebat 665.
 (fluo), fluet 963; fluxerunt 664, 687; fluxisset 662.
 (fons), fontes 249.
 (forma), forme 186; formam 1059.
 (fortis), fortiora 163.
 fortiter 59, 87; fortius 938.
 fractura 958.
 framea 200.
 (frango), fractis 965.
 (frater), fratres 13, 211.
 fremitus 978.

(fructifer), fructifera 650.
 (fructus), fructum 52.
 frustra 338, 467, 591, 592, 603, 613, 614, 820, 870.
 (fugio), fugiat 557.
 (fulcio), fulciri 857.
 fundamentum 194; fundamento 498, 515, 724.
 (fundo), fundatur 417; fundatis 669.
 (funis), fune 972.
 fur 928.
 furia 981.
 (furor), furoris 966, 988; furoribus 957.

Gabriel 57.
 garritus 977.
 (geminus), gemina 956.
 generalis 636.
 (genus), genere 485-486.
 Genesis 749; Genesi 430.
 (genitus), genitis 975.
 (genitrix), genitricem 202.
 gens 666; gentem 903; gentes 91; gentium 42, 904.
 gentilis 219.
 genus 510.
 Germania 965.
 germen 50.
 (gero), gerantur 23.
 (giganteus), giganteis 966.
 gladium 556; gladio 987.
 gloria 178, 999; gloriam 264, 266, 271.
 (glorior), gloriantur 645.
 glossa 443.
 (gradior), gradieris 843.
 (gradus), gradum 30.
 gratia 268, 676; gratie 38-39, 299.
 gratis 759.
 Grecia 952.
 (grecus), grecorum 220.
 (grex), gregem 237; grege 238.
 (grossus), grossas 29, 64, 1066; grossior 51; grossioris 47, 80; grossissima 57-58.
 (gubernator), gubernatoris 75.

Habacuc 68.
 (habeo), habet 670; habent 936; habebit 523; habere 376; habuerit 205; haberent 883; habere 308, 538, 641, 874; habens 584; habentem 228; habentia 923; habetur 98, 446; habebitur 105; habeatur 536; haberi 127, 372, 383, 593, 866; habendum 535.
 (habitor), habitatores 949, 985.
 hebdomada 706, 750, 862, 863; hebdomade 514, 746, 748, 753; hebdomadam 388; hebdomadam 53, 851; hebdomadas 702, 753, 756; hebdomadis 123, 706, 710-711, 866.
 hebdomadalis 745; hebdomadali 122-123; hebdomadales 758, 771.
 hebreus 787; hebreorum 712.
 (heres), heredibus 645-646.
 Hesygium 370.

(hibernus), hibernorum 978.
 hic 114, 995; hec 155, 157, 393, 798; hoc 17, 51, 151, 153, 178, 297, 312, 321, 324, 339, 353, 386, 389, 426, 507, 608, 672, 770, 916, 947, 991, 1034; huius 77, 83, 114, 151, 176, 190, 297, 428, 429, 431, 433, 435, 438, 496, 657, 679, 926, 1064; huic 13, 780; hanc 8, 416, 693; hac 358; hii 249, 270, 273, 774; has 252; hiis 101, 222, 245, 397, 445.
 (hierarchia), hierarchie 231.
 (Hierosolyma), Hierosolymam 65-66.
 Hierusalem 227, 490, 708, 709, 714, 722, 754, 987, 1026.
 hinc 874.
 Hispania 981; Hispanie 984.
 (historia), historias 712; historiis 893.
 homo 173, 174, 379, 940; hominis 171, 680-681, 924, 1047; homini 363, 368; hominem 383-384; homine 342; homines 243, 275, 348, 354, 628; hominum 78, 758-759; hominibus 135, 416, 425, 430, 435, 439.
 hora 20, 54, 77, 81, 143, 378, 379, 404, 444, 448, 684; horam 83, 380, 441, 684.
 hostia 706.
 (humanus), humana 313, 315, 330, 368, 396; humanum 330; humane 169, 345, 351, 394; humanam 400; humanas 309, 356, 361, 373; humanis 358.
 (humilio), humiliet 985.
 (humilitas), humilitatem 341; humilitate 827.

Iacob 750.
 (iaculum), iaculis 647.
 iam 81, 234, 333, 463, 652, 657, 670, 690, 735, 741, 807, 1019, 1032.
 (iamdictus), iamdicte 625.
 Iannes 244.
 ibi 93, 110, 281, 682, 832.
 ibidem 4, 93, 214, 216, 347, 356, 376, 505.
 idcirco 16, 896.
 idem 391; eadem 76, 398, 930; eiusdem 96, 418, 838, 913; eidem 684, 828; eumdem 679; eandem 12, 18, 888; eodem 345, 680, 880.
 ideo 11, 38, 86, 89, 163, 321, 327, 331, 347, 397, 442, 478, 506, 558, 628, 631, 648, 682, 728, 858, 1010.
 (idiota), idiotas 936.
 idolum 959.
 (ieiuno), ieiunasset 111.
 Ieremias 49; Ieremie 491; Ieremiam 489.
 Iesus 111, 898; Iesu 894.
 igitur 8, 13, 27, 41, 67, 125, 241, 254, 279, 367, 393, 514, 525, 534, 599-600, 605, 661, 720, 763, 783.
 (igneus), igneis 316.
 ignis 294, 296, 300, 983.
 (ignoro), ignorat 198; ignorarent 632; ignorari 106; ignorato 106.
 (ignosco), ignotum 434, 435.

- ille 36, 251, 331, 349, 373, 469, 571, 682, 683, 822, 861, 864; illa 44, 56, 76, 103, 130, 150, 164, 327, 345, 347, 354, 364, 379, 491, 531, 544, 546, 616, 627, 684, 686, 695, 797, 811, 1022; illud 69, 90, 141, 142, 159, 172, 321, 390, 434, 499, 516, 520, 568, 662, 700, 701, 818, 890; illius 41, 52, 98, 108, 483, 566, 576, 577, 614, 656, 727, 889; illi 38, 182, 382, 559, 572, 615, 816, 868; illum 517, 518, 808, 903; illam 403, 603, 685, 694; illo 90, 687; illorum 30, 127, 139, 242, 342, 367, 415, 550, 637, 854; illis 90, 152, 343, 364, 459, 620; illos 300, 519; illas 65.
- (illicitus), illicitum 159-160.
 (illiteratus), illiteratum 941.
 (illuceo), illuxit 38.
 (illudo), illusus 989.
 (illuminatio), illuminationis 937-938.
 (illumino), illuminet 301, illuminare 935-936; illuminabuntur 935; illuminati 945.
 illusor 583.
 (illustro), illustratum 34.
 (imago), imaginem 1026, 1044.
 (imitatio), imitatione 74, 264.
 (imitor), imitentur 1067; imitari 203, 763.
 (immisceo), immiscentur 276.
 immo 549, 634, 836.
 (immoderatus), immoderata 971.
 imperceptibilis 151-152; imperceptibilem 1064-1065.
 (imperitus), imperitis 998.
 (impetus), impetu 986.
 impietas 873.
 (impius), impii 832, 834; impii 837, 860.
 (impleo), impleant 914; impleta 756.
 (implecto), implexus 95.
 implicite 43.
 (impono), imposuit 206; imposito 401.
 impossibilis 362; impossibile 685; impossibilem 368.
 improprius 740; improprium 331.
 imprudentia 870-871.
 (impudicus), impudico 960.
 (impugno), impugnare 759.
 impune 974.
 in 3, 4, 6, 9, 12, 18, 20, 23, 46, 55, 57, 59, 60, 69, 71, 73, 76, 81, 90, 92, 100, 101, 103, 110, 112, 113, 115, 125, 143, 145, 164, 167, 176, 177, 185, 191, 194, 195, 199, 202, 203, 204, 218, 219, 230, 233, 237, 241, 245, 248, 252, 260, 263, 271, 272, 277, 279, 291, 293, 294, 298, 299, 300, 301, 303, 306, 314, 316, 317, 318, 320, 331, 335, 343, 369, 374, 393, 397, 398, 400, 407, 418, 423, 430, 437, 440, 443, 452, 467, 472, 476, 483, 487, 488, 489, 498, 506, 508, 509, 511, 512, 525, 540, 558, 589, 598, 637, 642, 643, 646, 652, 655, 680, 681, 686, 691, 694, 698, 699, 700, 702, 710, 715, 717, 720, 742, 743, 747, 757, 767, 769, 777, 781, 784, 791, 817, 818, 823, 835, 842, 843, 848, 862, 865, 868, 872, 883, 891, 893, 901, 902, 905, 909, 909, 921, 922, 924, 926, 932, 934, 938, 944, 947, 949, 950, 961, 966, 982, 985, 988, 989, 992, 997, 1003, 1012, 1024, 1025, 1031, 1035, 1037, 1039, 1057, 1059.
- inanis 856.
 (incantatio), incantationem 601.
 (incanto), incantet 606.
 (incertus), incertum 86-87, 89.
 (incipio), incipit 1; incipiat 683.
 (includo), includetur 382, 725.
 inconueniens 1005.
 (incoo), incoare 102; incoandus 682; incoanda 674.
 incorruptibilis 271.
 (increpo), increpari 871.
 (incumbo), incumbit 288.
 indesinenter 298.
 (indeterminatus), indeterminatum 86.
 (indico), indicandum 67.
 (indignatio), indignatione 949-950.
 (indiscretus), indiscreto 980.
 (indomitus), indomita 979.
 indubitanter 147, 356, 412, 934.
 (induco), inducere 285; inducantur 544.
 (induo), induamini 318.
 (induro), indurantum 644.
 (inexpers), inexpertem 59-60.
 (infero), infert 347.
 (infidelitas), infidelitatem 401-402.
 (infinitus), infinitis 276.
 (inflammo), inflammet 301.
 (informatio), informationem 282.
 (informo), informans 398; informati 783; informandum 920-921.
 infra 395, 443, 527, 726.
 (infructuosus), infructuose 187.
 (ingenium), ingenii 174; ingenio 907.
 (inguen), inguinibus 963.
 inimicus 930; inimici 849.
 initium 101, 104, 108, 428, 429, 431, 678, 695-696, 721, 1023, 1041; initio 599, 700.
 (iniungo), iniunxit 208; iniunctum, 556.
 (innitor), innitens 495, 887.
 (innotesco), innotescet 615; innotesceret 638; innotescerent 365.
 (innuo), innuit 39, 387, 575; innuere 333; innuatur 304; innuente 215.
 inobedientia 197.
 inquantum 605, 623, 1051.
 (inquo), inquam 299.
 (insero), inserui 995-996.
 insimul 83.
 (insinuo), insinuat 618; insinuans 491.
 (institutio), institutionem 233-234; institutione 287.
 (insto), instant 1019; instet 571; instante 54, 81.
 (instructio), instructionem 281.
 (instruo), instruum 843.
 insufficientis 1022; insufficientes 1011.
 (insulto), insultantur 855.
 insuper 290, 411, 645, 740, 846, 1012.

- intantum 55, 644, 773.
 intellectus 340, 353, 480, 761, 774, 776, 784, 801-802, 825, 828, 847, 872; intellectui 429, 780, 993; intellectum 182-183, 184-185, 335-336; 356, 376, 842-843.
 intelligentia 833; intelligentiam 831, 836.
 (intelligo), intelligit 854, 869; intelligent 833; intelligebant 492; intellige 680; intelligat 109, 658, 679, 688, 724-725, 731, 771, 778, 819, 1043; intelligere 360, 992; intelligens 350; intellexerit 800; intellexisse 809-810; intelligitur 112, 451, 452-453, 861; intelliguntur 110; intelligitur 878-879; intelligatur 744-745; intelligantur 745-746; intelligi 876; intelligendi 800-801.
 (intendo), intendens 341, 505.
 intentio 353-354; intentione 606.
 intentum 427.
 inter 189, 621.
 (interdico), interdicitur 178-179.
 interdum 25, 255.
 (interimo), interempti 906.
 (interemptio), interemptionem 494.
 (interitus), interitum 874.
 (intersum), interesse 1068.
 (intermedius), intermedium 141.
 interminabilis 513.
 (interpretatio), interpretatione 486.
 (interpretor), interpretatur 910.
 (interrogatio), interrogationem 14, 19, 317.
 (interrogo), interrogant 3; interrogant 3; interrogant 315; interrogare 10, 18; interrogans 798; interrogantibus 12, 312-313, 339; interrogandi 319, 332-333.
 (introduco), introducit 516; introducunt 246; introduci 197.
 (introitus), introitum 652.
 (intueor), intueri 159; intuentis 177; intuendo 408.
 (inuitatus), inuitatus 761.
 (invenio), invenerunt 902; invenire 652; invenitur 451; inveniri 689.
 invicem 982.
 (ioannes), Ioannis 258, 843; Ioanni 224.
 Iob 473.
 (Ioel), Ioelis 90.
 Iosaphat 92.
 ipse 265, 346, 665, 667, 787, 797, 805; ipsa 57, 60, 72; ipsum 70, 264, 305, 431-432, 465, 474, 613, 626, 823, 829, 944; ipsius 150, 231, 287, 393, 428, 666-667, 849, 886, 936, 938, 982, 1014; ipsi 180, 276, 715, 957; ipsam 539, 955; ipso 591, 797; ipsorum 291, 549, 553, 649, 884; ipsis 538, 551; ipsos 298, 324, 901.
 ipsemet 701.
 irrationabilis 803, 816.
 irrationabiliter 741.
 (irrideo), irrideret 855; irridendo 977.
 (irrisio), irrisio 547.
 (is), ea 606, 622, 919; id 114, 169, 180, 334, 346, 390, 431, 474, 697, 711; eius 43, 47, 165, 167, 172, 216, 233, 260, 376, 399, 405, 470, 608, 611, 658, 704, 755, 772, 775, 824, 838, 853, 860, 867, 878, 882, 1038; ei 634, 638, 652, 686, 752, 798, 800, 806, 913, 999, 1033, 1035; eum 246, 312, 409, 492, 624, 900, 935; eam 11, 127, 416, 427, 535, 536, 567, 615, 821, 956, 1003, 1052; eo 239, 342, 392, 452, 512, 621, 637, 676, 988, 1060; eorum 151, 248, 278, 322, 357, 536, 787, 827, 849, 912, 1000, 1004, 1031; eis 261, 323, 359, 547, 556, 558, 629, 719, 842, 852, 872, 874, 876; eos 197, 277, 293, 717, 898, 936; eas 866; Isaias 48, Isaie 418, 422, 558, 837.
 Israel 4, 6-7, 91.
 (iste), ista 604; istud 505, 855; istius 1059; isti 268; istorum 865; istos 301.
 ita 136, 140, 745, 920, 925, 1057.
 Italia 962.
 (iter), itineris 294.
 iterum 48, 144, 303, 716, 842, 843, 860-861, 922.
 Iuda 91.
 (iudaicus), iudaicam 903.
 (iudeus), iudei 760; iudeorum 763, 885-886, 1031, 1032; iudei 715, 848; iudeos 1024.
 (iudicium), iudicii 137, 370, 374, 380, 382, 437, 442, 572, 573, 636.
 (iugis), iuge 99, 697, 701, 718.
 iumentalis 982-983.
 (iuro), iuravit 144.
 (iurista), iuristarum 450.
 (iustitia), iustitiae 37.
 (iustus), iustum 50; iustorum 35.
 iuxta 39, 94, 142, 172, 335, 382, 450, 473, 481, 764, 1004.
 (*karissimus*), karissimi 13, 118.
 (karitas), karitatis 236, 289.
 (*labium*), labia 584; labiis 274.
 (laboro), laborant 115.
 (lacero), laceratis 963.
 (lano), laniare 645; laniabitur 981-982.
 (latus), latera 970.
 (latinus), latina 942; latinam 788; latinorum 788-789.
 latro 928.
 (laus), laudem 909; laudibus 1068.
 (ledo), ledere 565.
 (lego), legant 893; legentes 492; legitur 87, 223, 292, 418, 561, 666, 913.
 (leo), leonibus 962.
 (levis), levi 689.
 (leviter), levius 564.
 (lex), legem 719; leges 587.
 (legisperitus), legisperiti 892, 894; legisperitis 877.
 (liber), libri 815; librum 813; libris 489.
 (liberatio), liberationem 754.
 (libero), liberandam 904.
 (licenter), licentius 640.

- (liceo), licet 34, 157, 288, 491, 534; licebat 719; liceat 117-118, 159; licitum 261.
 (lingua), linguarum 486; linguis 316.
 (liqueo), liquet 625.
 (litargicus), litargici 56.
 (littera), littere 1029; litteram 579, 744, 1042, 1044.
 litteralis 1054-1055; litterali 1052.
 (litteratura), litterature 944.
 (littus), littore 950.
 (locus), locis 747.
 (longe), longius 171.
 (loquor), loquitur 102-103, 473, 606, 610, 738; loquebatur 684, 1030, 1033; loquetur 586, 588-589; loquatur 786; loqueretur 789, 1020; loqui 226; loquens 68, 336, 485; locutus 251; locuti 358; loquendo 591.
 (Lucas), Luce 841.
 lumen 139, 649, 937.
 luna 139.
 (lunaris), lunari 121; lunares 688, 725, 728-729, 731-732, 778, 785; lunarium 749; lunaribus 730, 786, 788.
 lupus 929; lupis 962.
 (lutum), luto 643.
 (luxuria), luxurias 248.
- magis* 171, 172.
 (magistra), magistre 13.
 (magister), magistri 245, 274.
 (magisterium), magisterii 266.
 (magnifico), magnificabitur 588.
 (magnificus), magnifica 589.
 (magnitudo), magnitudinis 598.
 (magnus), magna 22, 597; magni 156, 537; magno 543; magnarum 55; magnas 64-65.
 (magus), magorum 311.
 (mahometicus), mahometice 981.
 (maiestas), maiestatis 170, 175, 176, 178, 188.
 (maior), maius 940; maiori 348; maiorem 381, 631, 661; maiores 730; maioribus 450.
 (Malachia), Malachiam 36.
 (maledictio), maledictionis 1036.
 (malignus), maligno 585.
 malitia 871.
 Mambre 244.
 mane 97, 677.
 (maneo), manet 89; maneat 989.
 (manifesto), manifestavit 911; manifestando 130; manifestum 230.
 (mansuesco), mansuescat 979.
 (manus), manu 200.
 mare 212, 971; maris 950, 978; mari 971.
 (margo), margine 909.
 (martyrium), martyrii 215-216.
 mater 4, 5; matri 13; matrem 8.
 materia 358.
 (materialis), materiales 27.
 (maternus), materno 585.
 (Mattheus), Matthei 138, 320, 403, 439, 578, 619, 1045.
 maturus 995.
 (matutinus), matutinum 31, 72.
 maxime 9, 47-48, 82, 162, 261, 410, 458, 621, 828, 935, 1058.
 (meus), mea 950; meam 16, 201.
 (medela), medelam 964.
 (medietas), medietate 598.
 (medium), medii 105; medio 41, 69, 710, 717, 721.
 (meditatio), meditatione 280.
 medullitus 408.
 membrum 222; membra 926.
 (mendax), mendaces 245-246; mendacia 584.
 (mens), mentis 341, 414, 623; mente 243, mentes 15.
 (mensis), mensem 380; mense 370, 384; mensium 124, 746, 863.
 (menstruum), menstrua 972.
 mensura 537; mensuram 598, 632.
 mentio 444; mentionem 377-378, 448.
 (mereor), merentibus 974.
 (meridies), meridie 252.
 merito 871.
 messias 894-895; messie 892; messiam 897, 899, 903; messia 906.
 (meus), meum 37; meo 948.
 mille 100, 118, 119, 500, 502, 503, 515, 518, 519, 533, 698, 736, 742; milia 97.
 (milito), militanti 226, 229.
 millenarius 660; millenarium 511, 521, 522, 527-528, 772; millenarii 524, 527, 656, 658, 663, 664-665; millenario 117, 498, 525, 655, 769; millenariis 508.
 milvus 889.
 minister 470; ministris 977.
 (ministerium), ministerii 73.
 minor 122; minorem 381; minori 348.
 minus 532, 565.
 (miraculum), miraculis 217.
 (mirus), miro 942.
 (mitis), mites 830.
 (mitto), missis 113; mittendum 316.
 (moderamen), moderaminis 254; moderamine 1020.
 (modernus), modernis 642.
 (modestus), modestum 257.
 modo 599.
 (modus), modum 328, 332; modo 17, 319, 611, 834; modis 455.
 (momentum), momento 506; momenta 314.
 (monachus), monachos 1-2.
 (monarchia), monarchiam 985.
 (moneo), moneat 620; monentur 8.
 (monitio), monitionem 403.
 (mons), monte 204.
 (mordeo), mordebitur 963.
 (morior), moriendi 633, 637.
 (mors), mortem 708-709; 893-894; morte 723.

- (mortalis), mortales 987; mortalium 285, 1017.
 (mos), moris 998; more 743, 789.
 (motivus), motivum 670.
 (moveo), movet 87.
 multiplex 1003.
 multiplicitas 125, 128; multiplicatam 675, 1013.
 multipliciter 121, 167, 803, 1053.
 (multiplico), multiplicabitur 983; multiplicari 54-55.
 multitudo 6, 236, 966-967; multitudinis 5-6, 191-192.
 multo 890.
 (multus), multa 186; multum 603; multi 247; multis 95, 705, 940; multisque 216-217.
 (mundanus), mundanam 267.
 (mundus), mundi 77, 96, 422, 424, 433, 498, 521, 525, 570, 599, 636, 1064; mundo 947; mundum 998.
 (munus), munere 938.
 (murmuro), murmurante 899.
 (muto), mutare 587.
 mutuo 937, 945.
 mysterium 146, 1069; mysterio 1, 20; mysteria 10.
- Nabucodonosor* 1024, 1031.
 nam 56, 77, 87, 106, 109, 132, 193, 283, 363, 400, 406, 466, 494, 547, 556, 570, 580, 630, 634, 654, 665, 688, 712, 753, 776, 804, 848, 862, 876, 905, 939, 972, 982, 1018, 1059.
 (nascor), natus 49; natis 962.
 (nativitas), nativitas 54; nativitatem 33-34; nativitate 668, 727.
 (naturalis), naturali 411-412; naturales 310; naturalium 272.
 (navigo), navigantes 967.
 Nazareus 988-989; Nazareni 894.
 ne 163, 165, 472, 559, 629, 1064.
 (nebula), nebule 250.
 nec 62, 127, 295, 333, 346, 440, 443, 466, 559, 560, 599, 611, 627, 634, 652, 800, 809, 938, 974, 997, 104.
 necessarius 478; necessarium 165-166, 357, 819, 826; necessarie 471, 864; necessario 732.
 necesse 64, 106, 501, 775, 864.
 (nego), negant 270; negavit 452; negabunt 247; negaverunt 899; negaverant 900; negare 893.
 negligentia 550.
 (negotior), negotiabantur 249.
 nemo 156, 334, 379, 414, 440, 869, 990.
 nequaquam 309.
 neque 440.
 (nequeo), nequeunt 327; nequeant 410; nequiret 857; nequirent 345, 354.
 (nescio), nescitis 404.
 nidus 962, 976.
 nihil 152, 331, 467, 590, 1060.
 nihilominus 108-109, 794, 816.
 (Nilus), Nili 985.
 nimis 86, 127, 996.
 nisi 128, 206, 327, 378, 441, 444, 446, 448, 594, 720, 736, 872, 898, 1005.
 (nitor), nititur 175; nituntur 232, 850; niti 668.
 (nolo), noluit 628, 869; noli 167; nolit 611; noluerit 691.
 nomen 37, 206, 646; nomine 609, 748, 815.
 non 38, 43, 52, 62, 88, 93, 103, 104, 105, 117, 156, 157, 159, 165, 167, 192, 231, 233, 234, 238, 240, 254, 262, 267, 268, 288, 313, 319, 324, 328, 329, 330, 332, 333, 334, 339, 340, 342, 344, 349, 351, 354, 357, 359, 379, 383, 386, 387, 389, 399, 408, 410, 415, 416, 427, 439, 441, 442, 446, 448, 452, 459, 466, 468, 474, 484, 492, 501, 523, 528, 534, 552, 594, 629, 639, 644, 682, 736, 737, 738, 749, 770, 772, 775, 777, 790, 791, 796, 797, 800, 801, 805, 807, 809, 816, 821, 831, 832, 834, 836, 850, 858, 860, 871, 893, 900, 906, 940, 943, 955, 995, 1004, 1010, 1011, 1033, 1034, 1048, 1050.
 nonaginta 100, 699, 736, 742.
 nondum 316-317, 637-638, 804.
 (nonus), noni 488, 702.
 nos 246; nobis 49, 319-320, 487, 839, 856.
 (nosco), noscant 822-823; noscent 333; noscere 390; nosse 269, 313, 332, 334, 335; novisse 389; notum 907; note 862; nota 844.
 (noster), nostra 856.
 notabilis 944.
 notabiliter 332.
 (notificatio), notificationi 619; notificationem 325, 614.
 (notifico), notificabunt 84; notificarent 364; notificaverit 70; notificatur 79.
 notitia 127-128, 341, 361, 536, 566, 577, 593-594, 607, 638; notitiam 308, 415, 535, 538, 554, 562-563, 576, 637, 915.
 (novissimus), novissimo 1035-1036.
 novus 951; novo 303.
 nox 40; noctis 41; nocti 34; noctem 294, 296, 300; noctibus 111.
 (nubes), nubis 293, 295, 299; nubibus 1047.
 nullus 462, 475, 529, 854, 898; nulla 235, 552; nullum 1005; nullo 347.
 (numero), numerandi 350.
 numerus 660, 682, 683, 804, 1039; numeri 104-105, 108, 308, 674, 1023, 1041; numero 53, 94, 103, 242, 347-348, 371, 385, 457, 461, 464-465, 476, 496, 531, 543, 610, 653, 699-700, 789-790, 791, 1016, 1030-1031; numerum 102, 105, 381-382, 389, 395, 489, 512, 612, 771-772, 808, 851, 1021.
 numquam 609, 739; nunquam 295.
 nunc 150, 867.
 (nuntio), nuntiabant 130.
 nuntius 788.
 nusquam 409, 743-744.
 nutrix 981.
 (nutus), nutu 961.
- (*obedientia*), obedientiam 221.

- (obfusco), obfuscare 759.
 (obicio), obiciendo 377; obicientes 856.
 obitus 628.
 (obligo), obligaverat 752.
 (obmutesco), obmutuerunt 795.
 obscure 43.
 (obsuro), obscurabitur 139.
 (obscurus), obscura 996; obscuram 127.
 (observantia), observantiam 787.
 (observo), observat 20, 76, 747.
 (obsto), obstat 466, 627, 634.
 (obtego), obteget 977; obtegetur 961.
 (obtenebro), obtenebrent 761; obtenebrare 850.
 (obtimeo), obtineat 190.
 (obtundo), obtundens 176.
 (obumbro), obumbret 300-301.
 (obvio), obviam 383.
 (ocasio), occasionem 639.
 (occido), occidetur 703.
 (occiduus), occidui 953.
 (occisio), occisionem 639.
 (oculto), occultent 762.
 (octavus), octavam 773.
 (oculus), oculis 166, 171, 175; oculos 177, 180, 838.
 (odium), odio 973.
 officium 286; officii 555.
 olim 217.
 oliva 650.
 omnis 5, 6, 236, 861, 916; omne 497; omni 829; omnem 588, 873; omnes 91, 134, 146, 492, 572, 835, 861, 1058; omnia 412, 620, 755, 814; omnium 349, 839, 904, 1062; omnibus 44, 589, 646, 831-832, 860, 911, 991-992.
 omnino 152, 361-362, 509, 511.
 (operarius), operariis 113.
 (operatio), operationis 184.
 (operor), operatur 747; operaturus 436.
 (opinio), opiniones 357.
 (opinor), opinari 806.
 oportet 268.
 (oppono), opposita 927.
 (opprimo), opprimetur 178.
 opprobrium 547.
 (opto), optant 874; optanti 399.
 opus 67, 69, 497; operibus 165, 434, 467, 472-473.
 (opusculum), opusculi 1059.
 orbis 190, 643; orbem 718.
 (ordinarius), ordinariis 1022.
 (ordinatio), ordinatione 425, 479, 890-891.
 (ordino), ordinasset 457; ordinatur 920; ordinata 235; ordinate 6.
 (ordo), ordinis 201, 230, 234; ordinem 30, 70, 72, 76, 232, 804; ordine 920.
 (orior), oritur 37, 454; orientis 63, 304; oriente 305; ortus 54; ortum 61, 63.
 (ostendo), ostendit 64, 226-227; ostendi 732; ostendam 224, 1035; ostendat 593; ostenderet 226; ostenditur 172, 315; ostenderetur 427-428; ostensa 423; ostensum 424.
 (otiosus), otiosum 467; otiosi 115.
 (ovile), ovilis 237; ovili 238.
 (ovis), oves 209.
 pactum 705; pacto 714; pacta 716.
 pagina 477; pagine 275-276, 366, 530.
 palam 130, 527.
 pallium 853.
 (palpo), palpate 252.
 (pando), panduntur 1060.
 panis 15.
 parabola 112.
 (paries), parietem 252.
 (pario), peperit 58.
 pars 663; partem 631; parte 777; partes 658; partium 537; partibus 450.
 particulariter 466, 468-469.
 (parvus), parvum 21, 1064; parvi 45, 156, 537; parvo 543; parvam 28.
 (pasco), pascere 209.
 (passio), passionis 853, 867, 882, 1038; passionem 713, 878, 1028, 1040; passione 877.
 (passus), passu 369; passibus 906.
 pastor 929; pastore 238.
 (pateo), patet 126, 254, 296, 320, 353, 376, 393, 430, 433, 514, 534, 540, 567, 642, 679-680, 699, 1022, 1044; patuit 465, 670; patebit 409, 952.
 pater 314, 325; patrem 113; patre 185; patrum 36; patribus 897.
 paulo 356, 680, 703, 812.
 (peccatum), peccatis 630-631, 633.
 (pecco), peccandum 629-630; peccandi 640.
 (pelagus), pelago 966.
 (penitentia), penitentiam 135-136.
 per 5, 77, 78, 79, 103, 109, 110, 112, 113, 127, 141, 144, 177, 182, 184, 233, 292, 293, 295, 296, 297, 299, 300, 303, 309, 310, 329, 332, 335, 348, 350, 353, 355, 361, 363, 364, 365, 372, 373, 376, 383, 393, 400, 401, 427, 430, 432, 465, 468, 476, 492, 494, 506, 507, 508, 519, 535, 536, 539, 541, 543, 551, 593, 608, 611, 632, 637, 649, 658, 678, 679, 688, 695, 712, 718, 720, 724, 731, 734, 738, 745, 753, 755, 757, 770, 778, 806, 851, 866, 878, 888, 892, 897, 898, 901, 903, 926, 936, 944, 945, 1002, 1003, 1043, 1044, 1052.
 perceptibilis 44, 47; perceptibilior 51.
 (perditio), perditionis 246, 986; perditionem 247.
 (peregrinatio), peregrinatione 926, 932.
 (pereo), periturus 645.
 (perfectus), perfecta 917, 918.
 (perfidia), perfidiam 764.
 (periclitor), periclitabitur 968.
 periculum 564; periculo 967, 1018.
 (periculosus), periculosum 160.
 peritia 998.
 (peritus), peritorum 937.
 (periclitor), periclitabitur 968.
 (perscrutor), perscrutari 161; perscrutantur 182; perscrutamam 170.

- persecutio 133, 154, 615, 725; persecutionis 556, 565, 595, 596, 600, 604, 612, 625, 635, 1016; persecutionsi 148-149; persecutionem 548-549, 576, 622.
- persona 184, 185, 423, 558; personarum 306; personis 183.
- (personalis), personale 131.
- personaliter 38, 725-726.
- persuasio 454; persuasione 417.
- (pertineo), pertinet 521; pertinent 622, 920; pertinentibus 10, 530.
- (pertranseo), pertranseunt 1007-1008.
- (perversitas), perversitatis 849; perversitatem 912.
- (pes), pedes 421, 422, 423, 428, 432, 436; pedibus 211.
- (pestiferus), pestiferum 222.
- (Petrus), Petri 117, 245, 499; Petro 207.
- (philosophicus), philosophice 411; philosophicarum 271-272.
- (philosophus), philosophi 172; philosophorum 311.
- pignus 216.
- (placitum), placito 750.
- (plaga), plagas 88.
- plene 600.
- (plenus), plenam 915; plenius 615; plenissime 822.
- (plurimus), plurimi 1003, 1008.
- plus 603, 1019; plures 186; pluribus 165, 167, 747.
- (pollex), pollices 963.
- pollutio 974.
- (pomposus), pomposa 269.
- (pono), ponit 700, 1022; posuit 314; posuerunt 1026; ponamus 661; ponebatur 529; ponetur 697-698; ponatur 778; posito 108; posita 99, 697, 1025.
- (pons), pontis 958.
- (pontifex), pontificis 17; pontifici 221; pontifice 190; pontificibus 218.
- popularis 968-969.
- populus 560, 704, 713, 886; populi 133, 281, 698, 754, 837-838, 912, 914; populo 296, 557, 847, 891, 899, 901, 903, 959-960, 979; populis 540.
- (positio), positionem 416, 454.
- (possum), potest 28, 123, 218, 331, 335, 372, 380, 383, 394, 656, 732, 741, 786, 810, 827; possumus 446; potestis 324; possunt 348, 623, 783, 836, 874, 893; potuit 334, 866; potuerunt 56; poterat 506, 943-944; poterit 426, 477, 494, 1016; poterunt 282; possit 379, 449, 519, 587, 876; possint 197, 785-786, 796; posset 127, 183, 346, 383, 401, 414, 593, 649, 689, 792, 871; possent 407; posse 415.
- possibilis 363; possibile 157, 307, 675, 770.
- post 134, 136, 138, 249, 356, 433, 435, 478, 522, 680, 702, 703, 705, 708, 709, 711, 713, 721, 798, 867, 893, 986, 1040, 1045, 1048.
- postea 29, 1038.
- (posterior), posteriora 422, 424, 524, 526, 655-656.
- (posterus), posterum 483; posteris 470, 907, 911, 985.
- postmodum 21, 51, 808, 945-946.
- postquam 809.
- potestas 191; potestate 314; potestatum 643.
- (pravitas), pravitatis 981.
- (pravus), pravus 584.
- (preallego), preallegato 369.
- (precaveo), precavendam 820.
- (precedo), precedebat 292-293; precessit 33, 40, 432, 434, 1027; precedentia 814; precedentium 374.
- preceptum 258, 828; precepti 289.
- (precipio), precepit 164.
- (precipuus), precipuum 67.
- precise 786.
- preco 826, 1015; precones 27, 150, 279, 539, 543, 621, 784, 794-795, 846, 878, 934, 997, 1062, 1065; preconum 30, 648, 668, 1057; preconibus 168, 259, 288, 542, 545-546, 555, 685, 691, 789.
- (precognosco), precognoscat 886; precognoscant 888-889; precognoscatur 617.
- (preconsidero), preconsiderandum 624.
- (predicatio), predicationem 79.
- (predico), predicabunt 573.
- (predico), predicat 610, 708, 710, 754; predicunt 152, predixi 620; predixit 622, 755; predixisset 614; predixissent 896; predicatur 1002, 1003; predicuntur 623; predictus 427, 804, 1049; predicta 352, 362, 393, 621, 692, 780, 990, 1050; predicti 1023, 1041; predicte 515, 619, 721; predictam 231, 454, 711, 1044; predicto 789, 834; predictis 219, 254, 534, 757, 783, 784, 792, 996-997.
- (preficio), prefecerunt 903.
- (prefigo), prefigit 405; prefigat 400.
- (prefinio), prefinitum 482, 800, 801, 1007; prefinito 493.
- (prehabeo), prehabebant 575, prehabere 554, 562.
- (prelatus), prelati 191.
- premium 115.
- (premunio), premunire 602; premunita 563; premuniendum 606.
- (premunio), premunitio 889-890.
- (prenosco), prenoscit 612; prenoscere 329, 626; prenoscit 327, 410, 449; prenoscendi 328.
- (prenuntiatio), prenuntiationis 821; prenuntiationem 1015; prenuntiationes 823-824.
- (prenuntio), prenuntiat 497, 739; prenuntiant 151; prenuntiavit 53; prenuntiaverunt 31; prenuntiabant 283; prenuntiare 158, 546, 1017; prenuntians 220; prenuntiantis 1013; prenuntiando 461; prenuntiatum 103-104, 612; prenuntiatum 821; prenuntiatum 85, 613; prenuntiatum 1053, 1060; prenuntiate 734.
- (preostendo), preostensa 913.
- (preparo), preparat 558.
- (prescio), prescire 158, 379-380, 380, 395.
- presens 528; presentis 508, 526, 1019-1020; presenti 932.

- presentia 343.
 (preservo), preservabitur 1017-1018.
 pressura 979.
 (presumo), presumis 386; presumit 387; presumimus 390; presumere 391.
 (presumptio), presumptionis 187; presumptionem 322; presumptione 174, 829-830.
 (pretendo), pretenderent 321.
 pretereā 459-460.
 (pretereo), preterierat 1032; preterita 25; preterito 1033.
 (prevideo), provideant 556-557; providere 546; previsa 565.
 (primatus), primatum 190, 213, 217.
 (primevus), primeve 509; primevam 505.
 primo 101, 315-316, 360, 477, 563, 597, 795, 803.
 (primus), prima 484, 520, 662; primum 406; primo 268, 469, 866-867, 904; primi 852, 882.
 (princeps), principibus 968.
 principalis 1055; principali 238, 1052.
 principium 183, 924; principio 106, 488; principia 923, 927; principiorum 933; principis 931.
 (prior), priorem 1
 prius 21, 376, 571, 673, 1037.
 priusquam 573, 613, 879, 892.
 pro 6, 34, 116, 120, 121, 193, 463, 498, 570, 577, 603, 700, 855, 863.
 (probabilis), probabili 656, 733; probabilius 649.
 (probabilitas), probabilitate 653.
 probabiliter 670, 783.
 (probo), probet 768; probatur 852.
 (procedo), procedit 479; procedunt 235; procedat 330; procedant 309; procederet 185; procederent 373; processerint 305.
 procella 956; procellam 967.
 (processus), processu 46.
 procul 202-203, 1058.
 (proditor), proditores 243.
 (productio), productione 512, 513.
 (profano), profananda 1050-1051.
 (profanus), profana 949, 950.
 (profero), profertur 359.
 (proficio), proficent 3, 12.
 (profiteor), profites 305-306.
 (prohibeo), prohibentur 168; prohibitum 160, 161, 188, 451; prohibite 256.
 (prolixus), prolixa 996.
 (promissio), promissionis 297, 717, 720.
 (promitto), promissus 42; promissum 897.
 propheta 109; prophetam 489-490; prophetarum 46, 78, 569, 839; prophetis 85.
 prophetia 735, 779, 875, 876-877, 879; prophetie 125, 624, 712, 887, 1006; prophetiam 126, 485, 577, 693, 888, 892.
 (propheticus), prophetica 692-693; prophetice 1013; propheticō 60; propheticis 796.
 prophetissa 62.
 (propheto), prophetata 737.
 (propinquitas), propinquitatem 793.
 (propono), proponit 487, 519-520; proponunt 10, 274; proponi 14; propositum 687; proposito 862; propositis 9.
 proprie 286.
 (proprietas), proprietate 503-504, 515.
 (proprius), propria 962; proprium 286; proprii 978; proprie 345, 390; proprio 907, 972; propriis 391, 957.
 propter 264, 266, 273, 289, 563, 794, 885, 1015.
 propterea 402, 451-452.
 (prosequor), prosequatur 921.
 (prosum), prosit 566, 567; prodesse 480.
 (prosterno), prosternitur 643.
 (protego), protegat 301.
 (protendo), protensa 971.
 (protervus), protervi 243.
 (proverbium), Proverbiis 177, 582.
 (provincia), provinciis 647.
 (proximus), proximo 997; proximum 61; proximorum 282; proximos 279.
 (prudencia), prudentie 398.
 (psalmus), Psalmo 200, 260, 842.
 pseudo 569.
 psitacus 17.
 puella 219.
 puer 48.
 pullus 982; pullorum 976.
 (pulsatio), pulsationis 76; pulsatione 71.
 (pulso), pulsat 29; pulsare 21.
 (puto), putabant 909; putabit 587.
 quadragesimus 722; quadragesimo 667-668, 712-713.
 quadraginta 111, 136.
 (quadringentesimus), quadringentesimo 667.
 qualis 599.
 (qualitas), qualitatem 594, 597-598.
 qualiter 566, 567.
 quamvis 426, 441, 785, 792, 1050, 1054.
 quando 93, 155, 162, 221, 318, 337, 357, 480, 488, 492, 610, 680, 702, 805, 805-806, 851, 959, 1002.
 quandocumque 9.
 quandoque 24, 112, 116, 119.
 (quantitas), quantitatem 594, 597.
 quanto 170-171, 283, 649.
 quantum 30, 151, 299, 300, 367, 446, 455, 456, 510, 543-544, 594, 595, 600, 601, 617, 618, 675, 728, 729, 741-742.
 quapropter 625, 638.
 quare 866.
 quartus 722, quantum 726; quarti 717, 721.
 quasi 65, 70, 78, 92, 143, 321, 557, 685, 1067.
 quatuor 88.
 quemadmodum 1065.
 (quero), querant 262; quesieris 163; queritur 594; querenda 342.
 (questio), questionem 194; questiones 241, 253; questionem 272; questionibus 276.
 qui 52, 63, 93, 122, 123, 182, 189, 222, 230, 238, 239, 241, 244, 246, 251, 260, 263, 266, 269, 270,

- 279, 285, 312, 343, 349, 357, 364, 382, 517, 573, 615, 664, 729, 730, 787, 803, 826, 830, 833, 848, 900, 936, 939, 941, 972, 999, 1030, 1045, 1066; quis 198, 213, 648, 668, 757; que 5, 58, 65, 72, 164, 166, 262, 263, 268, 303, 351, 374, 437, 463, 507, 594, 622, 623, 659, 694, 871, 986, 1022, 1035, 1047; quod 19, 23, 43, 56, 59, 67, 85, 87, 90, 108, 135, 141, 144, 147, 151, 153, 154, 160, 169, 177, 188, 193, 204, 230, 242, 254, 258, 261, 286, 291, 292, 296, 304, 314, 334, 337, 341, 345, 347, 354, 360, 363, 370, 373, 376, 377, 379, 383, 386, 387, 391, 393, 394, 399, 409, 412, 414, 415, 418, 419, 421, 424, 426, 428, 431, 432, 434, 438, 442, 443, 449, 451, 452, 456, 462, 463, 467, 470, 473, 475, 479, 481, 482, 483, 486, 491, 499, 500, 501, 505, 507, 514, 520, 522, 523, 524, 525, 526, 527, 529, 531, 534, 536, 559, 571, 572, 575, 587, 591, 605, 608, 611, 616, 625, 628, 634, 635, 642, 644, 650, 654, 655, 656, 658, 662, 664, 665, 666, 670, 672, 678, 683, 686, 691, 699, 701, 710, 715, 720, 724, 738, 739, 744, 745, 750, 768, 769, 770, 774, 775, 778, 784, 787, 796, 801, 806, 810, 816, 819, 825, 827, 830, 831, 832, 833, 836, 841, 846, 854, 856, 858, 859, 864, 870, 873, 875, 891, 893, 900, 908, 910, 915, 916, 920, 922, 925, 935, 940, 992, 997, 1003, 1005, 1006, 1009, 1021, 1022, 1023, 1029, 1030, 1041, 1042, 1043, 1045, 1053, 1062; quid 62, 109, 114, 435, 519, 798; cuius 131, 331, 712, 781, 861, 966, 1068; cui 41, 205, 207, 209, 212, 213, 429, 469; quem 39, 105, 328, 335, 356, 382, 395, 504, 609, 674, 899, 901, 909; quam 5, 77, 122, 133, 134, 136, 170, 214, 505, 533, 541, 542, 571, 593, 603, 619, 725, 995, 1019, 1027; quo 36, 68, 102, 103, 202, 238, 489, 515, 612, 662, 681, 697, 700, 724, 818, 1024, 1025; qua 223, 292, 403, 404, 418, 509, 627, 676, 684, 743, 843, 850; quorum 402, 445, 520, 895, 912; quarum 417, 520; quos 248, 896, 949, 1031; quas 851; quibus 102, 168, 242, 250, 296, 360, 387, 412, 438, 584, 642, 658-659, 673, 689, 751, 854, 872, 958.
- quia 16, 34, 102, 121, 156, 157, 180, 316, 319, 329, 332, 349, 353, 358, 396, 404, 429, 450, 466, 477, 481, 542, 551, 582, 589, 608, 613, 629, 719, 728, 740, 751, 771, 777, 803, 812, 816, 820, 835, 844, 847, 851, 859, 861, 869, 889, 906, 908, 943, 996, 1019, 1030, 1033, 1052.
- quicumque 115, 387; quaecumque 23, 235, 844; quodcumque 196, 917; quascumque 310-311.
- quidam 994; quidquam 161, 446, 472, 692; cui-
dam 944; quarumdam 35; quibusdam 113.
- quidem 161, 173, 555, 837, 859, 1030.
- (quies), quietis 513, 769.
- (quiesco), quievit 509-510; quiescet 511.
- (quilibet/quislibet) cuilibet 469; quolibet 385.
- quingenta 136.
- quinque 123, 746.
- (quintus), quinto 258.
- (quiquam/quisquam) cuiquam 639; quoquam 342.
- (quisquis), quidquid 282.
- (quivis/quisvis), quemvis 381; quovis 371.
- quomodo 73, 201, 205.
- quoniam 118, 196, 233, 274, 290, 325, 365, 390, 469, 502, 602, 614, 681, 694, 722, 735, 790, 832, 864, 879, 904, 947, 956, 1037, 1051.
- quoque 51, 76.
- quot 687.
- (quotidianus), quotidianis 73.
- quotidie 632, 637.
- quousque 951.
- Rachel* 750; *Rachele* 752.
- ratio 68; rationis 20; rationi 412; rationem 308, 1054; ratione 76, 555.
- (rationabilis), rationabile 605, 683, 806.
- rationabiliter 28.
- rebellio 197.
- (res), rebus 166.
- (recito), recitare 357; recitata 767-768.
- (reciprocus), reciproca 981.
- (recolligo), recolligantur 663.
- (recorder), recordari 830.
- recte 74, 251, 580, 581.
- (rectus), rectos 276.
- (recurro), recurrere 9; recurratur 11.
- (redarguo), redarguendam 322.
- (redemptio), redemptione 883.
- (reduco), reductur 953.
- (reedificatio), reedificationem 754.
- (refero), refert 667.
- (reformo), reformata 955.
- (refulgeo), refulgens 229.
- (regibilis), regibilem 238.
- regimen 131.
- (regno), regnabit 50.
- (regnum), regni 208, 686-687; regna 982.
- (regula), regulam 450.
- (religio), religionis 195, 284, 564.
- relinquo 990-991; reliquise 214; reliqua 715.
- (reluco), reluceat 233.
- (remaneo), remaneret 636-637; remanerent 715.
- (rememoro), rememorat 29-30.
- (remitto), remittit 592, 607, 609; remittat 577-578; remitteret 604.
- (reparo), reparare 951.
- (repentinus), repentino 986.
- (reperio), reperitur 744.
- (repeto), repetit 474.
- (repleo), replendus 585.
- (repono), reponeret 531.
- (reprehendo), reprehendi 1015.
- (represento), representandum 25.
- (reprimio), reprimuntur 1001; reprimendam 322.
- (reprobus), reprobi 244.
- (repulsio), repulsione 971.
- (reputo), reputari 275.
- res 737; rei 256, 429, 734; rerum 512, 513; (reservo), reservatur 251; reservetur 999; reser-

- vanda 1010-1011.
 (resisto), resistunt 244.
 (resolvo), resolvunt 231; resolvit 349.
 (respectus), respectu 38.
 (respondeo), respondet 385; respondent 853-854;
 respondit 313, 322-323, 339; respondebo 19;
 respondere 212; respondebitur 463; responderi
 426, 477, 494; responsum 798.
 (responsio), responsione 362.
 respuo 997.
 (restringo), restringat 675; restrinxerit 532; res-
 tringitur 785; restringeretur 128.
 (retineo), retinuit 325.
 (retorqueo), retorquerentur 436; retorqueantur
 807.
 (retributio), retributionis 116.
 retrorsum 1000.
 (retundo), retundendi 858.
 revelatio 469, 470, 483, 491, 882, 884; revelatio-
 nis 456, 479-480; revelationem 94-95, 329, 355,
 363, 365, 445, 446-447, 461-462, 476, 478,
 941-942, 943, 994; revelatione 327-328, 366,
 410, 449, 460-461, 995; revelationes 471; reve-
 lationibus 280-281, 530.
 (revelo), revelavit 463, 466; revelaverit 459; reve-
 lasset 458; revelare 415, 439, 441, 442, 457; re-
 velatur 468; revelari 416; revelantis 479; reve-
 latus 805; revelatum 460, 468; revelandus 571.
 rex 50, 972; regis 970; rege 979; reges 303; regum
 4; regibus 63.
 (ridiculus), ridiculum 547.
 (roboro), roborare 417.
 robur 15.
 (robustus), robustiorem 902.
 romanus 713, 716; romana 5, 189; romani 17; ro-
 mane 214, 217, 1068, 1069; romano 190, 221;
 romanorum 957; romanos 39-40.
 (ruina), ruine 958.
 (ruinosus), ruinosus 912.
 rursus 119, 952.
 rursus 396.
- sabbatum* 512, 523, 769
 (sacer), sacra 110, 274, 476-477, 648, 669, 765, 862;
 sacri 134, 216, 447; sacre 366, 495, 530, 775;
 sacram 270, 289, 1063; sacro 374; sacrorum 627,
 673; sacris 823; sacras 280.
 (sacerdos), sacerdotes 894; sacerdotibus 966.
 sacrificium 99, 697, 701, 706-707, 718; sacrificii
 710, 1023, 1027, 1039, 1040, 1041.
 (sacrifico), sacrificare 719.
 saltem 380.
 salutaris 398.
 (salvator), salvatoris 31.
 (salvo), salvaretur 437.
 (samaritanus), samaritanum 452.
 sanctuarium 703-704.
 sanctus 1044; sanctum 316, 468, 1002; sancti 185,
 485, 1058; sancte 179; sancto 465, 469, 501;
 sanctam 227; sanctorum 36, 447, 455, 460, 462,
 475, 529, 1011, 1061; sanctis 458, 460, 465;
 sanctos 586.
 (sanus), sane 414.
 sanguis 963; sanguinis 974; sanguinem 873.
 sapiens 50; sapientes 1000.
 sapientia 73-74.
 (satago), satagit 72-73; satagens 223.
 satanas 518.
 (saturitas), saturitatis 15.
 (Scala), Scale 2.
 (scibile), scibilia 412.
 scientia 263-264, 602, 916, 1004; scientie 271,
 1054; scientiam 270, 1000; scientiarum 175.
 scilicet 35, 37, 58, 82, 154, 202, 253-254, 265, 269,
 305, 372, 394, 464, 499, 529, 538-539, 563, 654,
 663, 698, 745, 748, 814, 839, 910, 933, 1068.
 scinifex 984.
 (scio), scit 379, 440; scitis 23; sciant 601; scirent
 628, 629; scire 308, 337, 543, 685, 687; scitur
 442; sciretur 108; sciendi 162.
 (scriba), scribarum 911.
 (scribo), scripsisset 943; scribere 909; scripsisse
 942; scribitur 90, 96, 144, 481, 499; scripta 491;
 scriptum 841; scripte 887.
 scriptura 110, 377, 438, 747-748, 863, 908; scrip-
 ture 290, 364-365, 495, 592-593, 653-654, 743,
 761, 764, 767, 774-775, 859-860, 911, 1013,
 1053; scripturam 288-289, 534-535, 593, 897,
 1002, 1063; scripturarum 261, 539, 540, 831,
 834; scripturas 78, 259-260, 280, 828-829, 842,
 900.
 (scrutabilis), scrutabile 162.
 scrutator 177-178; scrutatoris 176; scrutatores 276.
 (scrutor), scrutantur 189, 260; scrutamini 259;
 scrutentur 262; scrutaretur 648; scrutari 157,
 167, 175, 257-258, 280, 288, 534, 1063; scrutan-
 tis 162; scrutatus 164; scrutandi 828.
 scrutinium 168, 170, 178, 187, 192, 255-256, 261,
 539, 827, 834; scrutinio 624, 673.
 (secretum), secreto 994; secreta 175.
 (secularis), secularium 643.
 seculum 528, 671; seculi 77-78, 83, 86, 94, 126,
 151, 155, 283, 307, 337, 372, 385, 389, 396,
 409-410, 428, 429, 431, 433, 435, 436, 438, 457,
 461, 464, 476, 496, 508, 526, 530-531, 535, 548,
 630, 639, 647, 650, 653, 657, 677, 678, 679, 690,
 692, 693-694, 768, 772, 926, 1019.
 secundum 155, 204, 213, 308, 504, 512, 579, 659,
 719, 771, 787, 1026, 1027, 1054, 1059.
 secundus 1001; secunda 117, 245, 499, 568; se-
 cundum 363, 456; secundo 3, 319, 473, 494,
 564, 713, 904-905.
 (securus), securus 691.
 sed 52, 79, 97, 108, 130, 145, 153, 155, 159, 164,
 192, 232, 255, 263, 266, 289, 307, 320, 330, 340,
 355, 369, 411, 426, 431, 441, 470, 501, 503, 536,
 538, 567, 592, 640, 645, 681, 686, 732, 773, 789,
 991, 996, 1010, 1012, 1060, 1066.
 (sedeo), sedete 318; sedentem 419.

- (sedes), sedis 1069.
 semen 42, 273.
 (semino), seminator 195-196; seminantes 272.
 semper 164, 478.
 (sempiternus), sempiternum 817.
 (senectus), senectute 995.
 (senior), senioribus 960.
 (sensibilis), sensibili 343.
 sensibiliter 23.
 sensus 761; sensum 39, 504, 842, 854; sensu 257;
 sensuum 59, 865.
 sententia 560-561, 627; Sententiarum 433.
 (sentio), sentis 386; sentit 222, 392, 394.
 (separo), separet 987.
 septem 751, 983.
 septenarium 748.
 (septimana), septimane 711.
 (septimus), septima 509; septimi 145, 147, 148;
 septimo 769; septimum 143, 510-511, 772.
 (septuagesimus), septuagesimum 727.
 septuaginta 490, 753.
 (sequax), sequacibus 905.
 (sequor), sequitur 294-295, 432-433, 703; sequun-
 tur 264, 1046; sequetur 522-523; sequentur 247;
 sequeretur 1005.
 seraphim 419-420.
 (servo), servat 72; servabunt 1058; servaverit
 69-70.
 (series), seriem 1029, 1037.
 sermo 489, 580, 740, 861, 864; sermones 482, 586,
 799, 813, 816-817, 868, 1007; sermonum 486.
 (serpens), serpentem 517.
 (serpiginosus), serpiginosa 970.
 (servio), serviendum 751-752.
 (servitus), servitute 904.
 servus 928; servum 406; servis 402.
 seu 14, 86, 497, 927, 1052, 1054.
 (sevitia), sevitiam 988.
 sex 420, 506, 508.
 sexaginta 123, 702, 746.
 sextus 723; sexti 524, 527; sexte 522; sexto 498,
 525, 655, 769; sextum 521, 522, 727.
 si 104, 193, 233, 261, 305, 320, 337, 344, 386, 456,
 460, 648, 654, 668, 672, 688, 691, 724, 734, 738,
 740, 757, 770, 776, 778, 804, 811, 821, 826, 854,
 869, 870, 876, 889, 1004, 1015, 1058.
 sic 3, 12, 273, 382, 432, 471, 512, 514, 718, 773,
 870.
 Sicilia 954.
 sicut 96, 112, 118, 119, 170, 273, 320, 430, 434,
 500, 502, 503, 514, 618, 749, 755, 760, 839, 939,
 998, 1011, 1064, 1066.
 sigillum 143; sigilli 148.
 signum 131-132, 291, 572; signo 29, 570; signa
 24, 74, 137, 958, 1046, 1047; signorum 374; sig-
 nis 217.
 (signo), signavit 852; signa 813; signatique 482,
 799, 1007; signatis 74.
 (significo), significat 510; significat 840; signi-
 ficare 741; significatur 5; significaretur 507.
 silentium 143.
 silva 962.
 (Simeon), Simeone 62.
 (similis), simili 878; similem 76; similia 186.
 similiter 89-90, 435, 738, 752, 762, 1057.
 (simplex), simplici 402-403; simplices 936.
 simul 65.
 (simulacrum), simulacrorum 961.
 (simulo), simulati 973-974.
 sinceritas 353; sinceritatem 340.
 sincerus 995.
 sine 20, 250, 253.
 singulariter 212.
 Sion 951.
 sitis 964.
 (sitis), sitiunt 873.
 sive 309, 310, 689, 725, 778, 807, 829, 928.
 sol 36, 37, 139; solis 61; solem 58-59, 63.
 solaris 122; solari 121; solares 689, 725, 729, 732,
 779, 785; solarium 749.
 (soleo), solent 565.
 solito 647.
 solitudo 950.
 solium 419, 420; solio 973, 1068,
 (sollicito), sollicitare 16; sollicitamini 324.
 solum 273, 445, 872, 887.
 (solus), sola 327; solum 52, 159, 192, 231, 254,
 288, 369, 411, 644-645, 732, 772, 850, 858, 1011;
 solo 623.
 (sono), sonavit 59; sonare 379; sonantes 65.
 sonus 45, 46, 52, 55, 151; sonum 57, 83, 1065;
 sono 78, 80, 1067.
 (spatium), spatium 89; spatia 524, 527, 656, 658.
 specialiter 369, 545, 554, 562.
 (species), speciem 510.
 (specto), spectante 462.
 (speculatio), speculationes 310.
 (speculator), speculatores 763.
 (spero), sperant 801; sperare 827, 835-836.
 spes 11, 800.
 spiritus 185, 485, 1044; spiritum 316, 1002; spi-
 ritu 61, 501, 585, 934.
 (spiritualis), spiritualium 24.
 (splendor), splendore 34-35.
 sponsa 220, 233, 954; sponse 179, 287, 953, 972;
 sponsam 198-199, 223, 224, 225, 644; sponsas
 225.
 sponsus 929; sponsi 287.
 (stabilitus), stabiliti 230.
 (sto), statis 114; stant 115; stabant 420.
 statera 583.
 statim 138, 141, 226, 798, 1046.
 (statuo), statuit 415-416, 439; statuerit 441, 442;
 statuisset 821; statuisse 459; statutum 813,
 817-818, 1055; statuta 705.
 status 932; statum 919; statu 299, 300.
 (stella), stelle 140, 939; stellam 303; stellarum 35.
 (stilus), stilo 942.
 (stringo), stringunt 795; stringere 955.
 (studeo), studentes 645.

- (studium), studio 733; studia 949.
 studiose 576, 846.
 (stultus), stultam 1000; stultas 253.
 sub 53, 179, 385, 449, 457, 461, 464, 476, 496,
 531, 536, 543, 604, 609, 610, 652, 657, 664, 676,
 684, 689, 714, 744, 748, 793, 815, 946, 979,
 1016.
 (subditus), subditorum 970; subditis 196.
 (subicio), subiciens 967; subiciensque 984.
 (subiungo), subiungit 226; subiunxit 619; subiun-
 gitur 475, 1039.
 (sublimis), sublime 176.
 submersio 958.
 (submitto), submissis 70.
 (subsequor), subsequantur 137; subsequencia 814;
 subsequenibus 812.
 (subtilitas), subtilitatis 174.
 (subtraho), subtrahere 908.
 (subverto), subvertitur 195.
 (succedo), successit 1048-1049; succedens 148.
 successive 471, 894.
 (sufficio), sufficit 601, 991; sufficiunt 351; suffi-
 ceret 687.
 sufficienter 437.
 (suggestio), suggestione 959.
 sui 74, 340, 629, 777, 909, 931, 988, 998; sibi 247,
 325, 774; se 269, 334, 377, 387, 389, 452, 558,
 634, 752, 797, 815, 926; seipso 487; seipso 601,
 607; semetipso 278.
 sum 939; est 4, 5, 42, 47, 49, 64, 68, 85, 86, 95,
 101, 103, 106, 113, 114, 122, 132, 133, 143, 152,
 154, 157, 159, 160, 161, 165, 170, 180, 188, 199,
 222, 224, 251, 252, 255, 257, 258, 261, 285, 286,
 290, 292, 297, 298, 303, 330, 332, 334, 342, 344,
 349, 354, 357, 362, 363, 389, 407, 434, 435, 468,
 469, 478, 489, 493, 500, 501, 502, 503, 514, 520,
 522, 524, 528, 529, 536, 542, 552, 556, 580, 583,
 605, 611, 616, 633, 654, 658, 671, 674, 677, 678,
 683, 694, 697, 711, 752, 768, 770, 790, 791, 798,
 803, 806, 812, 818, 819, 824, 830, 837, 841, 846,
 859, 862, 864, 869, 871, 873, 880, 888, 906, 923,
 924, 925, 927, 931, 940, 946, 947, 996, 998,
 1023, 1029, 1037, 1050, 1051, 1052, 1062; sunt
 24, 153, 166, 236, 242, 262, 268, 358, 366, 413,
 416, 437, 481, 660, 730, 756, 799, 835, 849, 858,
 861, 871, 895, 923, 927, 1007; erat 44, 787,
 1030; erant 1053; fuit 234, 430, 599, 700, 722,
 806, 877, 912, 1025, 1034; fuerat 804-805; fue-
 runt 896, 905; eris 167; erit 51, 93, 145, 201,
 205, 480, 512, 589, 597, 691, 769, 816, 918,
 1004; eritque 950; erunt 155, 245, 572, 839; esto
 635; sit 63, 104, 229, 307, 344, 362, 396, 404,
 467, 500, 571, 585, 682, 770, 775, 847, 864, 930;
 sint 186, 243, 533, 776, 817, 834, 835, 991; es-
 set 109, 235, 294, 426, 547, 646, 651, 652, 685,
 740, 758, 777, 798, 856, 1010; fueris 164, 165;
 fuerit 99, 203, 675-676, 686, 696, 697, 701, 800,
 955, 1022, 1023, 1034, 1050; fuerint 423; fuis-
 set 34, 460, 491, 613, 735, 820; foret 1009; fo-
 rent 338; esse 126, 183, 198, 260, 284, 451, 501,
 573, 665, 708, 709, 787, 811, 826, 865, 899, 902,
 917, 992; fuisse 65, 424, 666; fore 452, 650; fu-
 tura 25, 153, 220, 329, 396, 622-623, 768-769,
 1035; futurum 104, 709; future 556; futuro 335,
 483, 1009, 1012, 1033; futuram 548, 708, 1013;
 futurorum 942.
 (sumo), sumitur 116; sumatur 676.
 (summus), summis 218.
 super 51, 88, 397, 419, 420, 676.
 superbia 175.
 supercelestis 56.
 (superducens), superducentes 247.
 superficialiter 408.
 (superfluum), superfluum 472.
 superius 542, 767, 818, 885, 887.
 (supervacuus), supervacuus 166.
 (suppono), supposito 1009.
 supra 323, 417, 465, 669.
 supradictus 1039; supradicta 1042; supradicti 234,
 289; supradicte 17; supradicto 791, 794, 993;
 supradictum 72, 1021; supradictam 837; supra-
 dictorum 1059; supradictos 770.
 (suscipio), suscipent 15; susceperant 317; sus-
 ceperit 215.
 (suscito), suscitant 241; suscitabo 50; suscitabit
 134, 997; suscitari 792-793.
 (suspiro), suspirabat 941.
 (suus), sua 262, 353, 883, 926; suum 67, 139, 918;
 sui 931; sue 54, 341, 499, 632, 853, 889, 964;
 suam 202; suas 831; suis 212, 339, 893, 905.
 (Syria), Syrie 949.
- (taceo), tacentibusque 960.
 tacite 550.
 talis 6, 410, 478; talem 70, 376, 538; tales 241;
 talia 623; talibus 251, 385, 684, 946.
 taliter 19, 529.
 tam 150, 540, 542, 814, 1063.
 tamen 16, 36, 92, 414, 427, 429, 436, 492, 545,
 636, 691, 792, 943, 1016, 1032, 1050.
 tamquam 522.
 tandem 81.
 tantum 153, 186, 205, 299, 340, 368, 393-394, 720,
 731, 1060.
 (tantus), tanta 873; tanto 34, 171, 284.
 tantummodo 207, 999.
 (tarde), tardius 730.
 (tardus), tardum 406.
 (tego), tegetetur 1056.
 (telum), tela 565.
 temerarie 186.
 (temerarius), temerarium 192, 255.
 (temeritas), temeritate 829.
 (templum), templo 55-56.
 (temporalis), temporalium 545.
 temporaliter 887.
 tempus 33, 98, 102, 104, 112, 141-142, 145, 147,
 148, 482, 502, 532, 568, 570, 612, 617, 625, 629,
 697, 700, 701, 739, 741, 799, 801, 813, 817, 818,

- 852, 886, 889, 892, 1007, 1023, 1024, 1025, 1027, 1037, 1038, 1040, 1041, 1055; temporis 38, 46, 89, 106, 156, 450, 502, 537, 552, 566, 607, 631, 638, 677, 679, 793, 884, 1016; tempori 38, 503; tempore 41, 54, 90, 99, 114, 134, 294, 321, 493, 524, 526, 532, 540-541, 541, 554, 562, 576, 655, 681, 694, 696, 735, 737, 760, 762, 809, 867, 897, 898, 901; tempora 94, 130, 150, 283, 314, 327, 338, 346, 347, 354, 364, 409, 438, 457, 461, 464, 476, 530, 544, 546, 587, 650, 653, 1019; temporum 127, 132, 325-326, 342, 361, 367, 415; temporibus 85, 126, 152-153, 283, 307, 336-337, 642, 674, 692.
- (tendo), tendentes 304.
(tenebra), tenebrarum 250.
(teneo), tenuit 516; tenetur 193, 627-628; teneri 194.
(tenuis), tenui 78.
(termino), terminaretur 528.
(terminus), terminum 400, 405-406; termino 105, 400, 793-794.
(ternarius), ternarium 306.
terra 717, 720, 950; terram 297.
(terrenus), terrene 285-286; terrenam 964.
(terreo), terrebuntur 1017; terrerentur 647.
(tertius), tertium 523, 766; tertio 686, 716.
(testamentum), testamenti 719, 1065-1066; testamento 291, 303.
testimonium 868; testimonio 351, 890; testimonio 260.
(testis), teste 312.
(testor), testatur 438, testante 239.
textualis 1029.
textus 447; textui 1042; textu 443, 1037, 1040. (thessalonicensis), thessalonicenses 568.
ticquan 910.
(timeo), timent 795; timeret 1015; timentibus 37.
timor 637, 803, 816, 1001; timorem 632.
(Timotheus), Timotheum 242, 253.
(titulus), titulum 263, 266.
Titus 1025; Titi 268, 1048; Tito 714.
(tolero), toleret 564-565; toleranda 1052.
(tono), tonanti 1067.
(torqueo), torquebitur 965.
totus 941; tota 114, 125, 717, 775, 777, 920, 926; totum 33, 112, 718, 739, 741; totius 471-472; toti 84, 466, 468, 562; toto 114, 781, 791.
tractatus 1.
(trado), tradit 277.
(tranquillitas), tranquillitatem 137.
(transactus), transacta 750; transactis 751.
(transeo), transibit 974; transeuntibus 296-297.
(transfero), transtulit 1024.
(transfundo), transfundere 937.
transgolatus 972-973.
transmigratio 1032.
(transverto), transvertentes 760.
trecenti 97, 678; trecente 746; trecentis 123.
(tremor), tremore 795.
tres 303, 736; tria 520, 983; tribus 62, 402.
tribulatio 597; tribulationem 138-139, 1045, 1048. (trituro), triturobitur 954.
(triumpho), triumphantem 202. (triumphus), triumpho 215.
tu 207, 210; tibi 164, 165, 843, 1035; te 163, 386, 843.
tuba 146.
(tumidus), tumidi 243.
tunc 62, 135, 436, 479, 480, 566, 597, 613, 615, 664, 689, 716, 771, 779, 853, 1020.
(turbo), turbaverunt 66.
(turbo), turbinius 250.
turpis 268.
turpiter 906.
tutelus 909.
(tuus), tuum 69; tui 914; tuam 559; tuis 166; tuos 180.
typice 1051.
typus 426.
- ubi* 142, 370, 378, 436, 445, 485, 568, 749, 753, 909.
(ultimus), ultima 133, 150, 409, 457, 461, 463, 476, 530, 649, 653, 998, 1019; ultimum 665, 920; ultime 148, 1016; ultimo 841; ultimorum 132, 326, 361; ultimis 85, 126, 283, 307, 336, 535, 657, 664, 692.
ultra 773.
unde 117, 120, 258, 344, 430, 434, 447, 458, 589, 737, 757, 767, 800, 808, 814, 823, 833, 1004, 1039.
undique 776.
(unguis), unguis 955.
unicornum 957.
(unicus), unica 201; unicum 198, 200-201.
unitas 229, 234; unitatem 231; unitate 195, 201, 236.
universalis 137.
universaliter 467.
(universitas), universitate 193.
universus 642; universos 1068.
unquam 206.
unus 118, 119, 402, 499, 501, 514; una 186, 199, 201, 205, 740; unius 237, 502, 711, 790; uni 482, 486; unum 205, 237, 487, 520, 733; unam 198; uno 238, 979.
usque 97, 480, 482, 599, 677, 683, 697, 799, 801, 813, 817, 963, 1007, 1055.
(usualis), usuales 110, 735, 736; usualibus 738.
usus 478, 479; usum 456.
ut 11, 14, 72, 110, 136, 223, 225, 244, 262, 265, 267, 278, 280, 294, 300, 304, 320, 323, 349, 358, 399, 407, 433, 465, 506, 539, 542, 544, 556, 557, 558, 561, 563, 582, 585, 592, 606, 611, 616, 629, 632, 641, 646, 649, 650, 669, 670, 672, 761, 780, 788, 818, 842, 846, 883, 886, 931, 987, 998, 1018.
(uterque), utraque 880; utrumque 26, 580; utroque 294; utrosque 560.

- (uterus), utero 277, 585.
 (utor), utuntur 358-359; usus 460, 530.
 utpote 136.
 utrum 182, 184, 185, 189, 190, 307, 731, 786.
 (uxor), uxorem 224-225, 225, 751.
- (*vacillo*), vacillantibus 196.
 (vado), vade 481, 799, 806.
 (vallis), vallem 92.
 (vanitas), vanitatem 271.
 vastitas 704.
 (vaticinium), vaticinia 569.
 ve 947.
 vel 24, 25, 121, 122, 124, 136, 156, 157, 174, 181, 184, 185, 186, 190, 222, 252, 255, 272, 311, 314, 342, 345, 371, 381, 382, 388, 389, 390, 395, 433, 440, 467, 511, 557, 558, 635, 639, 661, 732, 749, 766, 776, 780, 785, 786, 807, 863, 871, 916, 918, 926.
 (velo), velabant 420; velati 424; velata 423, 425. velut 44, 86.
 (venio), venit 88; veniunt 49; veniat 951; venturus 404; ventura 992; venturum 573, 897; venturi 137; venturo 704.
 verbum 505; verbi 676; verba 103, 274, 376, 393, 765, 794, 797, 807, 811, 839; verbis 9, 101, 125, 168, 249, 329, 331, 340, 360, 386, 387, 620, 684, 699, 757, 784, 796, 946.
 (vergo), vergeret 847-848.
 (verifico), verificatur 865; verificatum 865.
 veritas 429, 436-437, 712, 774, 1052-1053, 1055; veritatis 248, 602, 864, 868; veritati 244, 411, 960-961; veritatem 80, 232, 759, 762, 796, 850, 911, 977, 1012; veritate 213, 766-767.
 vermis 939.
 vero 21, 46, 54, 62, 71, 116, 189, 210, 213, 353, 404, 406, 454, 509, 518, 523, 561, 582, 596, 598, 599, 728, 729, 743, 778, 869, 874, 929, 946, 1001, 1037, 1038, 1040.
 (versor), versatur 919;
 versutia 912; versutiam 764.
 verumtamen 43.
 verus 36; vera 775, 1051; verum 501, 528-529, 633, 654, 770, 923.
 Vespasianus 1026; Vespasiani 1048; Vespasiano 714.
 (vespera), vesperam 523; vesperorum 21.
 vespere 77, 96, 97, 677, 679, 1064.
 vespertilio 983-984; vespertilionis 952-953.
 (vespertinus), vespertina 81.
 (vester), vestrum 313, 332, 334, 339, 344, 349-350; vestre 15; vestram 14, 18.
 (vetus), veteris 719, 1065; veteri 291, 891.
 (vetustas), vetustatis 1066.
 via 248, 843, 921, 922; vie 924; viam 293, 921; vias 830.
 (vicinus), vicinorum 973; viciniora 284.
 videlicet 19, 54, 57, 82.
 (video), videt 826; vidi 940; vidisti 204; vidit 419; videte 620; videat 675; videre 166; vidisset 418; vidisse 942; videtur 93, 379, 424, 448, 459; videbantur 333; videantur 763; videri 623; videntum 621.
 (vigilo), vigilate 404, 1018.
 (vinea), vineam 113.
 (vinco), victus 989.
 (violo), violassent 716.
 (vir), viri 1066; virum 940; virorum 35, 79.
 virginalis 58.
 virgo 48; virginis 57.
 (virtuosus), virtuosum 257.
 (virtus), virtute 289, 318, 330, 908; virtutes 140; virtutum 602.
 vis 790; vires 162, 169, 350, 351; viribus 324-325, 345, 390, 391, 394, 901.
 (viscus/viscera), viscerum 965.
 visio 686; visionis 426, 437; visionem 417-418, 914; visiones 672.
 visus 172; visu 623.
 vita 666; vite 114, 297, 638.
 (vitis), vitibus 973.
 (vitium), vitio 187; vitiorum 643; vitiiis 584.
 (vito), vitet 564; vitandum 566; vitandam 567.
 (vivifico), vivifica 69.
 (vivo), viventem 144; viventes 935.
 (voco), vocat 253; vocaberis 207; vocari 275; vocati 895.
 (volo), volebant 908; voluistis 16; velit 616; voluerit 216, 668, 669, 672; vellet 759; vellent 811; velle 888; volente 215.
 (volo), volare 181;
 (voluptas), voluptatibus 630.
 (volvo),olvebantur 524, 526.
 (voro), vorabuntur 958; vorans 983.
 (vorago), voraginem 964.
 vos 18, 324, 619, 844; vobis 37, 245, 249, 620, 845.
 (vox), vocis 145, 147; vocem 559; voce 46; vobis 71.
 vulva 277.
- (*wandali*), wandalorum 666.
- (*zelus*), zelum 936.
 (zizania), zizanium 272.

TAULA DE CITACIONS BÍBLIQUES

Són aplegades ací les referències al text bíblic tant del *De mysterio cymbalorum Ecclesiae* (= A) com del *De tempore adventus Antichristi* (= B); les xifres aràbigues remetent a les línies de la nostra edició. En alguns casos, la xifra corresponent a la línia és seguida de «ac» i remet a l'aparat crític de les línies indicades. Els llibres bíblics són ordenats d'acord amb la seqüència que tenen en les edicions de la *Vulgata* i citats de la forma que és normal per a tals edicions. Recordem que la numeració dels *Salmis* és també la de la *Vulgata*.

<i>Gen</i>		LVII,4 = A 277
I,1-II,15 = A 430		LIX,6 = B 51-52
XIX,9 = B 196-198		LXIII,7-8 = A 173
XVIII,18 = A 41-42		LXXV,6 = B 293-294
XXIX,27-28 = A 749-751		LXXXI,7 = B 262
28 = B 714-715		LXXXIX,4 = B 290-291
XLIX,1 = B 478-479		9-10 = B 282-284
		XCIV,8 = B 230-231
		CXI,7 = B 220
<i>Ex</i>		CXVIII,2 = A 260
XIII,21 = A 292-294		CXLIV,13 = B 482
22 = A 295-296		
<i>Num</i>		<i>Prov</i>
XXI,5 = B 309-310		III,32 = B 599
XXII,28 = B 1305		V,9 = B 212
		X,28 = B 200-201
<i>Deut</i>		XI,26 = B 111-112
XXXII,25 = B 298-299		XII,22 = B 600
32 = B 1460-1461		XV,26 = B 600
		XVI,5 = B 599-600
<i>1 Reg</i>		XXIV,9 = B 600
IX,19 = B 487-488		XXV,27 = A 177-178
<i>2 Reg (2 Sam)</i>		<i>Eccl</i>
XIV,14 = B 232-233		I,15 = B 313-31
XX,18 = A 3; A 12		III,19 = B 264-265
19 = A 4		VII,30 = A 275-276
		VIII,6-7 = B 378-379
<i>Iob</i>		8 = B 391-392
V,19 = B 223-225		10 = B 396
27 = B 34		IX,2 = B 379-380
XV,21 = B 170-171		
24 = B 172-173		<i>Cant</i>
XXI,14-15 = B 140-142		VI,4 = A 180-181
XXXIII,14 = A 473-474		8 = A 199
<i>Ps</i>		<i>Sap</i>
VIII,3 = B 1307		I,5 = B 1314-1315
IX B,8 = B 1367-1368		13 = B 5
XIII,1 = B 132		II,21 = B 1312-1313
2 = B 152-153		III,4 = B 200
3 = B 160-161		9 = A 831ac; B 749
XXI,21 = A 200		V,15 = B 202-204
XXXI,8 = A 842-843		XI,24 = B 6
XXXIV,9 = A 830-831; B 748		
XLIX,22 = B 806-808		<i>Eccl</i>
L,8 = B 1315-1316		III,22-24 = A 162-166
LI,10 = A 650-651		X,9 = B 268
LII,3 = B 152-153		XVIII,8 = B 285-286
4 = B 160-161		XLI,1 = B 257-260

- Is*
- I,2 = B 1459-1460
 VI,1-2 = A 418-421
 VII,14 = A 48
 IX,6 = A 48-49
 XIV,11 = B 268-269
 XXI,8 = B 83-84
 XXVII,9 = B 1438-1439
 XXVIII,15 = B 179-181
 19 = B 173-174
 XXIX,11 = A 838-840
 II,6 = B 1449
 XLIV,24-25 = A 999-1000
 XLV,11 = B 416-417
 XLVII,13-14 = B 404-406
 XLIX,6 = B 1450
 15 = B 11-12
 LII,8 = B 33
 LVI,10 = B 347
 LVIII,1 = A 558-559; B 30-31
 7 = B 101
- Ier*
- III,3 = B 241-242
 VI,17 = B 2; B 20; B 25-26
 23 = B 210-211
 XXIII,5 = A 49-51
- Lam*
- II,14 = B 398-399
 IV,4 = B 107
- Ez*
- III,17 = B 80
 IV,6 = A 120; B 575
 VII,2 = A 87-88; B 323
 XIII,4 = B 399
 XXX,1-6 = A 561
 XXXIII,2 = B 719
 2-6 = A 555-558;
 B 56-65
 7 = B 80
 11 = B 3
- Dan*
- I,1-7 = A 1031
 VII-XII, = A 672
 VII,25 = A 585-589
 VIII,1 = A 686-687
 14 = A 97; 677-678;
 B 568; 591-593
 17 = A 680-681; B 577
 19 = B 950
 26 = B 785
 IX,2 = A 487-490
 21 = A 1030
 22-27 = A 493
 24 = A 752-753; B 715-716
 24-27 = A 52-53; 851-852;
 A 877; B 868
- 25-26 = A 1038; A 1040-1041
 26 = A 702-703; B 626-627
 B 627-628
 26-27 = A 703-707
 27 = A 577; 718-719; 1043;
 B 629-631; 642;
 B 665-666
 XI,14 = A 913-914
 31 = A 1043
 36 = A 585-589; B 602-603
 37 = A 577
 XII,4 = A 813; 817-818;
 A 1003-1004; 1007-1008
 B 731-732; 1128-1129
 7 = A 93-95; B 582-583;
 B 610-611
 8 = A 794; 796-798;
 A 804-805; B 751-752
 9 = A 481-482; 798-800;
 A 806; A 1007
 B 730-731; 1128-1129
 10 = A 832-833; 860
 11 = A 99-100; 577; 696-699;
 A 774; 784; 847; 875; 887;
 A 1034; 1039; 1043;
 B 606-608; 657-658; 868;
 B 914-919; 948-949; 1036;
 B 1112; 1506-1508
 11-12 = A 136; B 787-788
- Os*
- III,4 = A 718-719
- Ioel*
- III,1-2 = A 90-92
- Mich*
- II,5 = B 400
- Hab*
- III,2 = A 68-69
- Mal*
- IV,2 = A 36-37
- Mt*
- II,1-2 = A 63; 303-304
 3 = A 65-66
 IV,2 = A 110-111
 V,19 = A 264-265
 VIII,12 = B 221-222
 X,20 = A 413-414 ac
 28 = B 249-251
 XII,30 = A 239-240
 XIII,24-30 = A 272
 XIV,28-29 = A 211-212
 XV,8 = A 274
 XVI,15-16 = A 212-213
 19 = A 207
 XIX,26 = A 412-413

- XX,1-16 = A 112-114
 31 = A 474-475 ac
 XXI,16 = B 1307
 XXIII,7 = A 274-275; B 1333-1334
 XXIV,1-2 = B 493-494
 2 = B 499
 3 = A 319-320; B 495-496
 14 = B 960-961
 15 = A 578; 590-592; 604;
 A 605-607; 875; 887;
 B 554-555; 926-928
 21 = A 597-599; B 462-463;
 B 933-934; 1115-1116
 22 = B 426-428
 25 = A 619-620;
 B 1118-1119
 29 = A 138-140; 1045-1047
 B 471-472; 527-528
 30-31 = B 530
 33 = A 541-642 ac
 36 = A 413-414ac; 439-441
 42 = A 403-404
 43 = A 641-642ac
 45 = A 641-642ac
 XXV,41 = B 215-216
- Mc*
- VII,6 = A 274
 XIII,23 = A 619-620;
 B 1118-1119
 32 = A 413-414ac; 439-441
 B 542-543
 37 = A 474-475ac
- Lc*
- I,26-33 = A 57
 42-45 = A 59-61
 II,25-26 = A 62
 36-38 = A 62
 XI,52 = B 1433-1434
 XIX,22 = B 329
 XXI,20 = B 502-503
 23-24 = B 504-506
 24 = B 651; B 1269-1270
 34 = B 801-804
 XXII,32 = A 209-211
 XXIV,45 = A 841-842; B 91-92
 49 = B 318-319
- Io*
- III,8 = B 393; 1303-1304
 10 = B 1179
 V,10-18 = A 760
 39 = A 258-260; 280; 288-289;
 828-829;
 B 90-91; 1152
 VI,45 = A 835
 VIII,21 = B 263
 52 = A 760
 IX,18-22 = A 760
- X,16 = B 793
 XV,13 = B 413-414
 15 = A 843-845
 XVI,13 = B 394; 418
 XXI,15-17 = A 208-209
- Act*
- I,6 = A 317; B 1024-1025
 7 = A 313-314; 332 i 334;
 A 343-344; 378-379;
 A 413-414ac; 466;
 B 273-274; 367-368; 537-538;
 B 1018; 1026; 1041;
 B 1051; 1499-1500
- Rom*
- I,24 = A 277-278
 25 = A 270-271
 III,12 = B 160-161
 XI,33-36 = B 824-828
 XIII,12 = A 40
- 1 Cor*
- II,14 = B 121-122
 X,1-13 = A 79-80
 11 = B 325-326; 333-334; 339-340
 XII,6-11 = A 484-487
 XV,23-28 = A 79-80
 51-57 = A 79-80
- Eph*
- V,15 = A 1018
- Phil*
- III,20-21 = A 79-80
- 1 Thess*
- IV,13-V,9 = A 79-80
- 2 Thess*
- II,1-2 = B 450-452
 3 = B 453; 456
 3-4 = A 568-570
 4 = B 464
 8 = A 571-572
 1-15 = A 79-80
- 1 Tim*
- IV,1 = B 334-335; 340-341
 I,1-II,15 = A 430
 XIX,9 = B 196-198
 XVIII,18 = A 41-42
 XXIX,27-28 = A 749-751
 28 = B 714-715
 XLIX,1 = B 478-479
- 2 Tim*
- II,23 = A 253
 III,1 = B 336; 340-341
 4 = A 242-243

	8 = A 243 16 = B 86-88	<i>1 Io</i>	II,27 = B 486
<i>Tit</i>	I,11. 16 = A 267-270		
<i>Iac</i>	IV,15 = B 280-281	<i>Apoc</i>	I-XXII, = A 79-80
<i>1 Petr</i>	II,15 = B 1323-1324 V,6-7 = B 14-16		I,7 = B 1245-1246 II,7 = B 37-38 III,10 = B 430-431 V,12 = A 1067-1068 VII,9-10 = A 1067-1068 VIII,1 = A 142-143; 147-149 B 794-795 X,3 = A 147-149 6-7 = A 144-146 16 = B 589-590 XI,3 = 130 XX,2 = A 516-518; B 1202-1203 XXI,9-10 = A 224-228
<i>2 Petr</i>	I,9 = A 252 16 = B 74-75 II,1-3 = A 245-249 17 = A 249-251 III,4-14 = A 79-80 8 = A 117-119; 499-500; B 1183-1184 10 = B 819-820		

Post-scriptum

1. A la llista de tractats escrits per contrabalançar la tesi escatològica d'Arnau de Vilanova, recordats en les pàgines 9-20, s'ha d'afegir el d'un altre mestre parisenc, Hugo de Novocastro, *Tractatus de victoria Christi contra Antichristum*, escrit el 1319 i imprès el 1471, on és transcrit el *Vae mundo in centum annis* (74-75), profecia també usada per l'infant fra Pere d'Aragó en text transcrit per Josep M. Pou i Martí, *Visionarios, beguinos y fraticelos catalanes*, Vic, Editorial Seráfica 1930, 370-372; i el fragment del *De mysterio cymbalorum Ecclesiae*, l. 928-930 de la nostra edició (101), és reproduït en el *Compendium de armis contra Antichristum* del Vat. lat. 9332, ff. 270^v, l. 24-27, del bisbe de Sant Papul, Pèire Cros (1376-1412).

2. El principi jurídic emprat per mestre Arnau en la l. 451 del tractat acabat de citar (78), sobre el qual hom pot veure la nota d'aparat crític a la línia esmentada, es troba en la recopilació d'Azo, *Brocardica*, Munic, Bayerische Staatsbibliothek, Clm. 213, f. 78vd, formulat «Quod a lege specialiter non prohibetur, tacite permittitur»; un text més pròxim al d'Arnau corregué pel Nord d'Europa en compilacions de brocards, on trobem «Quod non est prohibitum lege videtur concessum»; una d'aquestes acaba d'ésser publicada per Matthias Schwaibold, *Brocardica «Dolum per subsequenteria purgari»*. *Eine englische Sammlung von Argumenten des römischen Rechts aus dem 12. Jahrhundert* (Ius commune. Sonderhefte, Texte und Monographien 25), Frankfurt am Main, Vittorio Klostermann 1985, 93.

3. A les indicacions bibliogràfiques relatives al *Cant de la Sibila* de les pàgines 33-34, nota 93, hom pot afegir la versió pòstuma definitiva, recentment editada, de Manuel Sanchis Guarner, *El cant de la Sibila*, dins *Teatre i festa. De Nadal a Falles*. Edició i pròleg d'Alfons Llorens (Obra completa 6; Sèrie «La unitat» 113), València, Edicions Tres i Quatre 1987, 49-85.

APÈNDIX

ARNALDI DE VILLANOVA

TRACTATUS DE TEMPORE ADVENTUS ANTICHRISTI

[Biblioteca Vaticana, Vat. lat. 3824, ff. 50c-78c]

Incipit tractatus de tempore adventus Antichristi

«Constitui super vos speculatores. Audite vocem tube», *Jeremias*, VI, (17). Deus, qui «non vult mortem peccatoris, sed ut convertatur et vivat» (Ez XXXIII, 11), quemadmodum clamat per *Ezechielem*; qui «mortem non fecit nec letatur in perditione vivorum» (Sap I, 13), ut docet in *Libro Sapientie*; qui «dissimulat peccata hominum propter penitentiam» (Sap XI, 24), ut ibidem dicit, tanta affectione sollicitatur erga salutem humani generis et specialiter populi fidelis, quod viscera matris in affectione ad genitum et sollicitudine custodiendi sue pie affectioni nequeunt comparari, cum ipse sit fons pietatis et pura et indeficiens bonitas. Hoc autem ipse confirmat per *Isaiam*, dicendo: «Nunquid potest oblivisci mulier infantem suum? Et, si illa oblita fuerit, ego tamen non obliviscar» (Is XLIX, 15). 5 10

Huius affectionis noverat veritatem beatus PETRUS, qui salubri consilio nos instruens, ait: «Humiliamini sub potenti manu Dei, ut vos exaltet in tempore tribula-ff. 50d]-tionis, omnem sollicitudinem vestram proicientes in eum, quoniam ipsi cura est de vobis» (1 Petr V, 6-7). Tanta igitur cura prosequitur custodiam populi sui quod cavere studet ne ipsum per ignorantiam ruina preoccupet, sicut ex verbis propositis declaratur. 15

In quibus primo notificatur providentia Dei circa nos ad perniciosam ignorantiam effugandam, cum dicitur: «Constitui super vos speculatores» (Ier VI, 17). Speculatoris enim officium est imminentes adversitates de longe providere ac timenti populo significare vel ut fugiat vel ut se preparet ad conflictum. Providit igitur divina paternitas populo suo de speculatoribus, ideo ne per ignorantiam insultus futuri periret. 20

Secundo vero subiungitur monitio vitandi periculum, cum dicitur: «Audite vocem tube» (Ier VI, 17). Vox tube quidem est vox speculatoris. Etenim ille idem qui est speculator in quantum previdet futuras perplexitates, tuba dicitur in quantum efficaciter eas notificat, sicque corda somnolentorum aut torpentium evigilantur. Ad hoc enim [f. 51a] vox tube et buccine est efficacissima propter sui vigorem et altitudinem. Et ideo dicitur in *Isaia*: «Quasi tuba exalta vocem tuam» (Is LVIII, 1). 25 30

Monemur igitur hiis verbis audire vocem speculatoris, de qua dicitur in *Isaia*: «Vox speculatorum tuorum» (Is LII, 8); audire tamen auditu cordis, iuxta illud *Iob*: «Auditum mente pertracta» (Iob V, 27). Nam, qui solum auditu cor-

35 poris percipiunt, aures habent et non audiunt, quia, licet aures habeant corporis, non tamen audiunt auribus cordis. Et ideo, ad differentiam istorum, dicitur in *Apocalypsi*: «Qui habet aures audiendi audiat quid Spiritus dicat ecclesiis» (Apoc II, 7).

Spiritus igitur Dei, loquens in hiis verbis ecclesiastice multitudini, duo genera distinguit a parte fidelium in eadem, scilicet speculatores et auditores vocis eorum. Innuat etiam nihilominus quid ad salutem totius multitudinis utrisque conveniat. Speculatorum enim officium est, previsis imminentibus adversitatibus, clangere buccina vel tubam sonare taliter, inquam, ut previsa terribili voce significant. [f. 51b] Audientibus vero convenit ad evasionem periculi se preparare, partim fugiendo, partim ad armorum tuitionem currendo. Cum enim voce speculatoris terribilis eventus instare vel emergere pronosticatur, fugiendus est arcus vel gladius divine damnationis et muniendus est animus taliter armis virtutum quod pressura tentationis aut persecutionis particularis vel universalis absque spirituali ruina vel lesione toleretur. In signum enim huius est data nobis a Deo vox ipsorum speculatorum. Propterea dicebat PSALMISTA: «Dedisti metuentibus te significationem, ut fugiant a facie arcus» (Ps LIX, 6).

Quanta vero necessitas incumbat utrisque, scilicet speculatoribus clamandi, ceteris vero intendendi significationi clamoris, plenius elucidat ipse Doctor eternus, qui pro nostra salute paterna sollicitatur affectione. Inquit enim *Ezechiel XXXIII*: «Cum induxero super terram gladium», scilicet persecutionis, «et tulerit populus terre virum unum de novissimis [f. 51c] suis et constituerit eum super se speculatorem et ille viderit gladium venientem super terram et cecinerit buccina et annuntiaverit populo, audiens autem, quisquis ille est, sonitum buccine, et non se observaverit, veneritque gladius et tulerit eum, sanguis ipsius super caput eius erit, quia sonitum buccine audivit et non se observavit... Si autem se custodierit, animam suam salvabit. Quod si speculator viderit gladium venientem et non insonuerit buccina et populus non se custodierit, veneritque gladius et tulerit ex eis animam, ille quidem in iniquitate sua captus est, sanguinem autem eius de manu speculatoris requiram» (Ez XXXIII, 2-6).

Ecce quibus verbis divina clementia palam nobis loquitur, cum aperte dicat quod taciturnitas speculatoris et audientium clamorem illius desidia reos eterne damnationis utrosque constituent. Sic igitur patet quam sit salubris universis fidelibus observantia divine monitionis et in clamando quibus datum est speculari et auditoribus in cavendo [f. 51d] repentine tribulationis periculum.

Et licet speculatores ordinarii sint prelati et curam animarum habentes, unde et de apostolis, quorum vices prelati gerunt, ait beatus PETRUS: «Speculatores facti sumus magnitudinis eius» (2 Petr I, 16), nihilominus etiam speculatores existunt omnes missi ad predicandum, qui vices gerunt in ecclesia prophetarum. Nam et verba Dei referunt populo et futura prenuntiant, ius-

tis scilicet beatitudinis premia, peccatoribus vero damnationis eterne supplicia. Propterea Dominus, in persona prophetarum et cunctorum evangelizantium, loquens Ezechieli, ait: «Speculatorem dedi te domui Israel» (Ez III, 17; XXXIII, 7). Omnes vero dicuntur ab eadem ratione speculatores, eo videlicet quia, super speculam Domini sedentes ventura prospiciunt seu contemplantur, quemadmodum ISAIAS testatur, inquiens in persona sui: «Super speculam Domini ego sum, stans iugiter per diem» (Is XXI, 8). 80

Specula vero Domini est sacra Scriptura, quod verba testantur APOSTOLI, *Ad Timotheum*, cum dicit: «Omnis Scrip-[f. 52a]-tura divinitus inspirata utilis est ad docendum, ad arguendum, ad corripiendum, ad erudiendum in iustitia, ut perfectus sit homo Dei ad omne opus bonum instructus» (2 Tim III, 16). Et ideo etiam pro agnitione veritatis remittebat Dominus legisperitos et rectores populi ad sacram Scripturam, inquiens in *Ioanne*: «Scrutamini Scripturas» (Io V, 39). Et eadem ratione dicitur in *Luca* quod aperuit sensum discipulis, «ut intelligerent Scripturas» (Lc XXIV, 45), nam in eis sciebat contineri veritatem divinorum mysteriorum et operum. 85

Ex hoc autem iam patet quod in populo fideli quicumque scrutantur sacra eloquia speculatores Domini sunt ad populum suo modo. Nam per tranquillitatem meditationis et studii sedent supra speculam eius, contemplantes futura. Unde, licet ad clamandum non sint ex auctoritate ordinaria destinati, quia tamen divine veritatis hauriunt cognitionem, per ipsam debitores efficiuntur Deo et proximo. Deo quidem quia talentum creditum multiplica-[f. 52b]-re precepit. Proximo vero quia famelicos tenentur ex karitate reficere, iuxta verbum *Isaie*, dicentis: «Frange esurienti panem tuum» (Is LVIII, 7). Ordinata vero karitas magis obligat semper ad refecionem spiritualem quam corporalem, quanto spiritus est potior et dignior corpore. 95

Cum ergo ignari patiantur indigentiam notitiae salubris, que reposita est in horreo sacri voluminis, tenetur ille, cui communicata est, eisdem ad salutem communicare, ne vitium avaritiae vel negligentiae, de quo lamentabatur *Jeremias*, dicens: «Parvuli petierunt panem et non erat qui frangeret eis» (Lam IV, 4), possit eidem imponi. Quamobrem expedit ut frumentum sapientiae Dei, quod ibidem quisque collegerit, distribuat proximis velut bonus dispensator gratiae Dei, quantum viderit eos per ignorantiam ad spirituale disponi periculum, maxime cum sit scriptum quod «qui absconderit frumentum maledicetur in populis» (Prov XI, 26). 100

Sed qui de specula contemplantur vident [f. 52c] appropinquare delicias regni celestis et gloriam ac iocunditates nuptiarum eterni sponsi percipiunt advenire. Frustra tamen clamabunt terrenis hominibus ut ad ista currant, quia nemo nisi ad desiderata festinat. Sed qui vino mundane prosperitatis inebriantur nequaquam talia bona desiderant, quoniam non cognoscunt. Non enim optatur bonum, nisi aliquo modo cognitum. Eterna vero bona spiritualia sunt et solo spiritu vel intellectu percipiuntur. Unde, quorum cognitio non elevatur ultra sensualitatem, velut in brutis, nunquam ad spiritualia possunt affici. 115 120

Quamobrem eleganter ait APOSTOLUS quod «animalis homo non percipit ea, que sunt spiritus Dei, sed stultitia sunt illi et non potest intelligere» (1 Cor II, 14), quia, ut dicit, spiritualiter debent examinari sive intelligi. Hiis ergo qui balneantur et natant in deliciis et gloria mundi huius et solum presentis seculi felicitatem esse bonum desiderabile iudicant, nitentes hic nomen suum in terrenis heredibus perpetuare, quibus divitias accumulunt, [f. 52d] facultates augent, regna dilatant, castra edificant, amenas et solidas construunt mansiones, quid proderit si vocentur ad percipienda bona celestia?

Certe, quantum prodesset vocare porcos ad degustandum nectar imperiale. Nam sicut illis expositum nectar esset abominabile, sic et istis fastidium est audire quicquam de gloria Dei et maiestate Eius, quoniam insipienti, qui dicit in corde suo: «Non est Deus» (Ps XIII, 1), ridiculum est divinas exponere dignitates, sic et hiis, qui tantum de mundana prosperitate letantur. Horum enim dorsum incurvatum est, ut terrena semper appetant et mundana, et obscurati sunt oculi eorum, ne videant lumen eternum. Nam qui vino secularis felicitatis non miscuerunt aquam, scilicet insipiditatem austeritatis alicuius et timoris mortis ad temperandum, inebriavit eos et abstulit lumen interioris cognitionis in tantum quod, sepius in furorem superbie tumescentes, Deum non solum despiciunt, sed ignoscunt. De qui-[f. 53a]-bus ad litteram loquens, *Iob* ait: «Qui dixerunt Deo: "Recede a nobis. Scientiam viarum tuarum nolumus. Quis est omnipotens, ut serviamus illi? Aut quid proderit nobis, si oraverimus illum?"» (*Iob* XXI, 14-15). Ecce quibus verbis repudiantes instructionem divinam contemnunt et ignoscunt omnipotentiam eius.

Unde qui sunt absorpti deliciis ad amplectendum maiores attrahi nequeunt, nisi violenter separentur ab illis, a quibus illaqueantur. Nunquam enim asinus, qui gramine viridi pascitur copiose, poterit blanditiis ad granum frumenti devolvi. Sed ad prius deserendum pascua graminis, necesse est ut stimulis arceatur.

Viris quidem spiritualibus, quos ad celestia bona suspiria trahunt, rationaliter et fructuose delicie superne beatitudinis explicantur. Sed mundanis hominibus nihil prodest, quoniam nec Deum nec divina requirunt, testante DAVID expresse, qui dicit: «Deus de celo [f. 53b] prospexit super filios hominum, ut videat si est intelligens aut requirens Deum» (Ps XIII, 2; LII, 3). Notabiliter dixit: «Super filios hominum» et non: «Super homines». Nam «homines» sunt viri spirituales, qui vivunt per intellectum, quo dignitatem sortiuntur humane nature, quorum filii sunt mundani, qui tantum vivunt secundum sensum, quem habent communem cum animalibus brutis. Qui pro tanto «filii» dicuntur virorum spiritualium, quoniam spirituales viri paternis visceribus afficiuntur ad eos, optando salutem ipsorum et orando pro eis atque plangendo illorum interitum. De quibus postea subdit: «Omnes declinaverunt simul» (Ps XIII, 3; LII, 4; Rom III, 12), scilicet ab altitudine dignitatis humane ad bestialem infirmitatem, hoc est ab intellectualitate et ratione ad sensualitatem. Sequitur: «Inutiles facti sunt» et sibi et aliis, quantum ad com-

modum eterne salutis. «Non est qui faciat bonum..., usque ad unum», quia inter ducentes vitam sensualem non reperitur unus, qui bonum [f. 53c] operetur, proficiens ad eternam vitam. 165

Istis ergo clamor alliciens non debetur. Etenim sonus lyre vel musica melodia non movent equum aut asinum nec demulcent, sed excitantur ad cursum vehementi sono tube vel buccine. Ideo vox terroris est talibus necessaria. Quapropter, *Iob* sapienter ait: «Sonitus terroris semper in auribus impii» (*Iob* XV, 21). Sed si quesierit aliquis: «Quid terrebit eum?», ipsemet *Iob* respondet ad questionem, dicens: «Terrebit eum tribulatio et angustia valabit eum» (*Iob* XV, 24), iuxta illud *Isaie*: «Sola vexatio dabit intellectum auditui» (*Is* XXVIII, 19). 170

Vere quidem tribulatio flagelli et persecutionis et angustia mortis atque venturi iudicii potest eos terrore concutere, quorum corda non amiserunt omnino sensum eterne vite, quales sunt obstinati et reprobi. Hos enim nulla vox terret speculatoris, quoniam nec mortem metuunt nec infernum. Dicunt enim per *Isaiam*: «Percussimus fedus cum morte et cum inferno fecimus pactum. Flagellum imminens non veniet super [f. 53d] nos, quia posuimus in mendacio spem nostram et mendacio protecti sumus» (*Is* XXVIII, 15). Ecce ad quantam amentiam obstinati perveniunt, quia infernum sperant sibi esse propitium et cunctos principes tenebrarum, qui per «mendacium» denotantur, ac si eterna supplicia non infligeret virtus divine iustitie, sed potestas et voluntas inferni. 180 185

Sed hac vesania non minor est illa, qua credunt hic evasisse flagella, propter fedus, quod contraxerunt cum demone. Verumtamen cum infinitus sit stultorum numerus et sapientes sint illorum comparatione paucissimi, qua columna firmabitur hic sapientium assertio taliter ut non prevaleat eis stultorum opinio? Nam vulgus, ut experimur cotidie, multitudinem sequitur. Certe sufficit sapientibus quod divina eloquia consonant eorum sententiis. Quo refugio si carerent procul dubio turba stultorum obrueret eos. 190

Quid ergo Scriptura Dei testatur de hiis, qui cum inferno pactum fecerunt? [f. 54a] Quod descendunt in infernum viventes, quoniam in presenti vita se obligant inferorum principibus. Sed nunquid ex tali obligatione relevabuntur a pena? Super hoc audiant PSALMISTAM, dicentem: «Ipsi obligati sunt et ceciderunt», scilicet, a spe sua, «nos autem surreximus et erecti sumus» (*Ps* XIX, 9). 195

Iustus enim semper prosperatur in sua spe. Nam in *Libro Sapientie* scribitur quod spes iustorum «immortalitate plena est» (*Sap* III, 4). De spe vero impiorum dicitur in *Proverbiis* quod peribit (*Prov* X, 28). Et in *Libro Sapientie* quod «spes impii est tanquam lanugo, que a vento rapitur, et tanquam spuma gracilis, que a procella dispargitur, et tanquam fumus, qui a vento diffunditur, et tanquam memoria hospitis unius diei pretereuntis» (*Sap* V, 15). Patet igitur quam vana est spes eorum. Sed ex hoc etiam vanior apparebit, quoniam ille, cui se obligat, supplicia patitur et tandem torquebitur gravius, in- 200 205

valescente reatu ex cotidiana iniquitate.

Nec mensurare penam [f. 54b] erit in eius arbitrio, sed iudicis generalis. Et tamen, si ei committeretur, non minueret, sed auget, cum sit eius crudelitas insatiabilis, teste *Ieremia*, qui dicit quod «crudelis est et non miserebitur» (Jer VI, 23). Propter quod, benignitas Dei consuluit in *Proverbiis*, dicens: «Crudeli ne des annos tuos» (Prov V, 9).

Sed an iste crudelis cum suis complicitibus debeat eternaliter cruciari, iudex requiratur, qui predicat in *Mattheo* sententiam, quam in generali iudicio audituri sunt ab eodem, scilicet: «Discedite a me, maledicti, in ignem eternum, qui preparatus est diabolo et angelis eius» (Mt XXV, 41). Durus est hic sermo. Sed illorum corda durissima sunt, qui talis sententiae gladium evitare contemnunt. Quis non timebit atque terrebatur in promulgatione talis sententiae? Certe iustus solummodo tunc eripietur ab hoc timore, teste DAVID, qui dicit quod «in memoria eterna erit iustus et non timebit ab auditione mala» (Ps CXI, 7), hoc est, terribili [f. 54c] et ad malum eterni supplicii condemnante iniustos, quibus erit fletus et stridor dentium (cf. Mt VIII, 12). De hac etiam securitate iusti locutus est *Iob* eleganter, cum dicit: «In sex tribulationibus liberabit te et in septima non tanget te malum» (Iob V, 19). Per sex enim tribulationes intelliguntur omnes tribulationes vite presentis, que per sex decurrit etates, septima vero tribulatio est illa, que suscitabitur in generali iudicio, in qua procul dubio malum non tanget iustum.

Sed omissis illis mundanis, quos obstinationis malitia induravit et qui iam sortem cum Beelzebub elegerunt et regnare cum Satana, de ceteris est videndum, quibus dicitur: «Hodie, si vocem eius audieritis, nolite obdurare corda vestra» (Ps XCIV, 8). Nunquid poterit hos terrere vox speculatoris, si nuntiaverit eis mortem, cum in *Libro Regum* videant esse scriptum quod omnes morimur et quasi aqua dilabimur in terram, que non revertuntur?

Sed rationabiliter quis poterit opinari quod illa vox non erit eis terribilis, licet PHILOSOPHUS [f. 54d] dixerit ultimum terribilium esse mortem. Nam cursus eius communis est et usitatus et mala, que consueta sunt, non timeantur. Unde et in consistorio Romanorum, qui ad prelationes aspirant, obiectiones criminum non verentur. Nam antiquus usus obiciendi crimina timorem excludit confusionis, quemadmodum accidit publice meretrici. Et ideo tam isti quam illi, sicut meretrix, se propalant absque freno erubescencie vel timoris. Cuilibet autem istorum dicitur per *Ieremiam*: «Frons mulieris meretricis facta est tibi» (Ier III, 3).

Verumtamen, si forte dicerent quod documento Cathonis persuadentur non formidare mortem, qui dicit quod qui metuit mortem quod vivit perdit id ipsum, discant Cathonem loqui de timore, qui terminos rationis transgreditur et per quem vite presentis compositum regimen impeditur. Indiscretus enim est timor, qui turbat viventis animum, ne prosequatur quod expedit sue salubri prosperitati. Quem timorem abicere non solum Catho, sed ipsa docuit Veri-[f. 55a]-tas in *Mattheo*, cum diceret: «Nolite timere eos, qui cor-

pus occidunt, animam autem non possunt occidere. Sed potius eum timete, 250
 qui potest et corpus et animam perdere in gehennam» (Mt X, 28). Quibus
 verbis expresse nos instruit de utroque timore, scilicet rationabili et irratio-
 nabili, clare insinuans quod qui ex consideratione mortis in Deum non ordi-
 nat vitam suam, procul dubio veniet in gehenne perditionem.

Sed cur de dissimulatione loquimur, cum omnibus constet quod hiis, qui 255
 bus est presentis seculi vita dulcissima, nimis est amara memoria mortis? Nec
 istud testari divina Sapientia pretermisit. Ait enim in *Ecclesiastico*: «O mors,
 quam amara est memoria tua homini iniusto et pacem habenti in substantiis
 suis, viro quieto et cuius vie directe sunt in omnibus et adhuc valenti accipe-
 re cibum» (Eccli XLI, 1). 260

Clamet igitur speculator et non cesset, exaltando vocem suam et dicendo
 cum PSALMISTA: «Vos autem sicut homines moriemini» (Ps LXXXI, 7). Vel cla-
 [f. 55b]-met cum Domino in *Ioanne*: «Moriemini in peccato vestro» (Io VIII,
 21). Aut potius insonet cum *Ecclesiastico*: «Unus est hominum et iumentorum
 interitus et equa utriusque conditio» (Eccl III, 19), scilicet quantum ad 265
 necessitatem moriendi et quantum ad resolutionem corporis. Nam in escam
 vermium computrescit et in cinerem vertitur, propter quod dicitur in *Eccle-
 siastico*: «Quid superbis, terra et cinis?» (Eccli X, 9). Et *Isaias* clamat: «Subter
 te sternetur tinea et operimentum tuum erunt vermes» (Is XIV, 11). Hic autem 270
 speculatori iam aperitur via terrendi efficacissime. Nam si memoria mortis
 terret amatores vite presentis et mundane prosperitatis, multo fortius terrebit
 auditus festine mortis.

Sed obiciet aliquis: non est datum speculatoribus «nosse tempora vel mo-
 menta», que Deus sibi retinuit (cf. Act I, 7), quod est absque dubio conce-
 dendum. Nam illa tempora, que sue scientie reservavit, scilicet dies et hora 275
 mortis cuiuslibet aut consummationis seculi, ut infra patebit, nullus, nisi cui
 Deus revelare dig-[f. 55c]-nabitur, potest nosse.

Licet ergo speculatori tegatur annus aut dies vel hora mortis humane in
 speciali, generaliter tamen de mensura vite hominum nos instruit sapientia
 Dei, que testatur per *Iacobum* quod vita hominis «vapor est ad modicum pa- 280
 rens» (Jac IV, 15). Sed quam modicum pareat determinare non desiit, inquires
 per PSALMISTAM: «Anni nostri sicut aranea meditabuntur. Dies annorum nos-
 trorum septuaginta anni. Si autem in potentatibus octoginta anni. Et amplius
 eorum labor et dolor» (Ps LXXXIX, 9-10). Sed quantum amplius ultra octo-
 ginta possunt extendi, sic aperit in *Ecclesiastico*, cum dicit: «Centum anni, ut 285
 multum, numerus dierum hominis» (Eccli XVIII, 8). Si ergo annus octogesi-
 mus et centesimus sunt, ut plurimum, termini longioris vite sitque penosum
 ultra septuagesimum vivere, nunquid poterit speculator in veritate clamare
 quod celeriter homines morientur? Quid enim respectu durationis intermi-
 nabilis sunt centum anni? Cum [f. 55d] mille anni ante oculos Dei sint tan- 290
 quam dies hesterna, que preteriit (cf. Ps LXXXIX, 4). Sicut enim preteriit una
 dies, sic preteribunt et centum anni, nullam relinquentes facultatem utendi

rebus amatis in vita presenti, quia dormierunt omnes viri divitiarum somno mortis et nihil invenerunt in manibus suis (cf. Ps LXXV, 6).

295 Cum igitur illis amatoribus huius mundi, qui pertingunt centesimum annum, sit vita brevissima, quanta erit illorum vita, quibus infra quinquagesimum annum prescinditur, nullo potentie vel etatis aut complexionis privilegio dante dilationem? Nam omnes vastabit gladius mortis, «iuvenem simul ac virginem, lactantem cum homine sene», sicut comminatur in *Deuteronomio* divina auctoritas (cf. Deut XXXII, 25) et cotidiana probat experientia.

300 Filii tamen huius seculi hec omnia parvipendent et speculatoribus inquirunt: Non oportet nobis hec dicere, quoniam bene novimus ea. Talis enim est cursus mundi et taliter [f. 56a] transierunt anteriores nostri et simili conditione transibimus, nec mundus nobis potius quam eis est innovandus. Quamobrem
305 ex auditu talium nec moventur nec punguntur eorum corda, quoniam apud eos hec et similia monita iam assiduitate diutina viluerunt. Nec mirum, quoniam illis desipiunt, quibus aliquando sapida videbantur. In quorum figura legitur in *Libro Numeri* dixisse populum veterem et carnalem de manna, quo cibatus extiterat multis annis: «Nauseat anima nostra super isto cibo levissimo» (Num XXI, 5). Nam documenta spiritalis intelligentie, que per manna signantur, sepius audita vilescunt et fastidium generant precipue in carnalibus et mundanis, qui multitudinis turbam sequuntur. Contra quos inquit *Ecclesiastes*: «Perversi difficile corriguntur et stultorum infinitus est numerus» (Eccl I, 15). Et Augustinus inquit quod non minus ardebunt qui cum multis
310 ardebunt.

Incumbit, ergo, speculatoribus ut inopi-[f. 56b]-nato clangore, quasi tonitruo vehementi et repentino, percutiant aures istorum, qui tentoria sua finxerunt in pratis seculi huius, vacantes lusibus et melodiis, epulis et nuptiis et iocunditatibus animi, studentes in perituris heredibus suam perpetuare memoriam. Et annuntient eis finem et consummationem status presentis, ut cognoscant se stulte laborare, cum non sit duraturus cursus huius seculi, quem
320 allegant, ducentis annis, ut probabiliter ex Pagina divina colligitur. Iam enim clamare possunt cum *Ezechiele*: «Finis venit, venit finis» (Ez VII, 2).

Aliquis tamen de numero predictorum stultorum hanc vocem parvipendet, obiciens APOSTOLUM dixisse: «Scripta sunt hec ad correctionem nostram, in quos fines seculorum devenerunt» (1 Cor X, 11). Unde cum fateatur fines seculorum ad apostolos devenisse iamque multa fluxerint a tempore illorum annorum centenaria, non est nunc consummatio seculi plus timen-[f. 56c]-da quam tunc. Cui respondebitur: «De ore tuo te iudico, serve nequam» (Lc XIX, 22). Nam si per illa verba testatur APOSTOLUS quod seculum est habiturum finem, ex tunc, quanto plures anni fluxerunt, tanto finis vicinior potest credi.

330 Speculatoribus tamen est necessarium ut non superficialiter ista considerent. Nam ipse idem, qui dixit *Ad Corinthios*: «In quos fines seculorum devenerunt» (1 Cor X, 11), inquit *Ad Timotheum*: «Spiritus manifeste dicit quod in novissimis temporibus discedent quidam a fide» (1 Tim IV, 1), etc. Et ite-

rum: «Hoc scito, quod in novissimis diebus instabunt tempora periculosa» (2 Tim III, 1), etc. Cum igitur in Scriptura sacra nulla sit repugnantia, cum a Spiritu Sancto tota sit edita, quomodo verificabitur APOSTOLI sermo, qui ex una parte dicit se fore de numero eorum, ad quos fines seculorum deven- 340
erunt (cf. 1 Cor X, 11), et ex alia prophetat de novissimis temporibus, ad que non pervenit? (cf. 1 Tim IV, 1; 2 Tim III, 1).

Hec enim duo dicta stare simul non poterunt, nisi APOSTOLUS intellex-
erit esse differentiam inter fines seculorum et novissima tempora, quam, qui
non novit, repugnantiam tollere non valebit. Proinde, [f. 56d] ne turba pe- 345
reuntium vel stultorum obstruat ora speculatoribus, expedit eis diligenter no-
tare differentias eloquiorum temporaque distinguere, ut Scriptura concordet,
ne conveniat eis testimonium *Isaie*, dicentis: «Speculatores eius, omnes ceci»
(Is LVI, 10).

Dicant igitur stultis et ignorantibus quod APOSTOLUS per «fines seculo-
rum» non intelligit seculi consummationem aut finem, quod ex hoc patet, 350
quia non dixit «finem» sed «fines», aperte significans quod plura tempora con-
tinentur sub una finali mensura durationis mundi; finalis autem mensura du-
rationis mundi, sub qua plura centenaria continentur, est ultima etas, que a
Christo incepit et sub qua etate fuerunt apostoli et universi mortales usque
ad finem mundi. Per novissima, vero, tempora dat intelligere ultima 355
annorum centenaria illius etatis. Ad que nos, qui nunc ab adventu Domini com-
putamus mille ducentos nonaginta septem annos, procul dubio venimus, ut
probabiliter credi potest. Que ideo ultima revera dicuntur, quia, priusquam
duo cente-[f. 57a]-naria compleantur, status presentis seculi finietur. Cum igitur
etatis ultime iam non restent nisi ultimum et penultimum centenaria et ista 360
duo constet esse novissima, certum est quod per novissima tempora, in qui-
bus prophetat Apostolus esse futuras quamplures iniquitates, intelligit hec cen-
tenaria.

Sed dicetur speculatoribus: Quomodo constat vobis quod iam duobus cen-
tenariis integre seculum non durabit? Quibus respondebunt, ad efficaciam ter- 365
roris: Quia sedentes supra speculam istud intuitu claro cognoscimus et videmus.

Et tunc, si obiecerint scriptum esse quod «non est vestrum nosse tempora
vel momenta» (Act I, 7), etc., respondebitur eis quod lapis, quem prociunt,
reflectetur in eos. Nam quia Scripturam sacram allegant, per eandem silen-
tium imponetur eis. Etenim Scriptura nos certificat probabiliter de duobus. 370
Primo, scilicet de tempore, quo superveniet ultima persecutio populi fidelis,
quam suscitabit filius [f. 57b] perditionis. Secundo, de brevitate durationis se-
culi post tribulationem predictam. Itaque aperte nobis insinuat quod post eam
unum annorum centenarium non restabit. Sed constat probabiliter per Scrip-
turam quod in sequenti centenatio, quod erit decimum quartum a Salvatoris 375
adventu, superveniet persecutio Antichristi. Quare, hiis elucidatis, patebit pro-
positum.

Sed obiciunt scriptum esse < octavo > *Ecclesiastes*: «Multa hominis afflictio,

que ignorat preterita et futura nullo scire potest nuntio» (Eccl VIII, 6-7). Item
 380 in eodem, nono: «Omnia in futuro servantur incerta» (Eccl IX, 2). Ex quibus
 arguunt quod, aut hic erit Scriptura mendax aut speculatoribus eius erunt
 ignota predicta futura.

Quibus respondebitur quod obiectio nulla est in proposito. Tum quia illa
 Scriptura loquitur solum de futuris pertinentibus ad progressum particula-
 385 rem cuiuslibet, hic autem sermo fit de futuris pertinentibus ad statum uni-
 versalem ecclesie ac etiam [f. 57c] totius generis humani; tum quia ibi, sicut
 ex antecedentibus et subsequentibus patet, fit mentio de notitia futurorum
 contingentium, quantum ad facultatem humane cognitionis. Hic autem de
 hiis, quorum notitia per revelationem habetur Spiritus Sancti, qui potest uni-
 390 versaliter et particulariter, quando et quibus voluerit, revelare futura. Nam,
 paulo post primam auctoritatem, dicitur in *Ecclesiaste* quod «non est in ditio-
 ne hominis prohibere spiritum» (Eccl VIII, 8) et de ipso testatur Dominus in
Ioanne quod «ubi vult spirat» (Io III, 8) et in eodem etiam ait expresse de ipso:
 «Ventura annuntiabit vobis» (Io XVI, 13).

De futuris igitur contingentibus nemo sapiens querit certificari per indu-
 395 striam humane cognitionis, quoniam hoc est vanitas, ut tangit *Ecclesiastes* (cf.
 VIII, 10). Et qui tali curiositate nituntur annuntiare futura, procul dubio sunt
 mendaces prophete, de quibus dicitur per *Ieremiam*: «Prophete tui viderunt
 tibi falsa» (Lam II, 14) et per *Ezechielem* dicitur: «Prophete tui vulpes» (Ez
 400 XIII, 4), et *Micheas* ait quod hii sunt prophete, «qui seducunt populum» (Mich
 III, 5). [f. 57d]

Nec minus mendaces sunt astronomi quam alii curiosi ad habendum de
 futuris contingentibus certitudinem. Unde et contra eos dicitur specialiter
 per *Isaiam*: «Stent et salvent te augures celi, qui contemplantur sidera et sup-
 405 putant messes, ut ex eis annuntient tibi ventura. Ecce facti sunt quasi stipula.
 Ignis combussit illos» (Is XLVII, 13-14).

Speculatores autem ecclesie, tanquam filii lucis, tantum innituntur revela-
 tioni divine, sive particulari, quam dignatur facere servis suis secundum dis-
 410 pensationem multiformis gratie Spiritus Sancti, sive universali, quam ad di-
 rectionem et regimen totius ecclesie scribi fecit per suos electos. Deus enim
 qui ecclesiam suam, velut sponsam gratissimam, tanta dilectione amplexus
 est, ut illius sibi naturam uniret et unitam pro illius redemptione morti ex-
 poneret, inquires quod «maiolem hac dilectionem nemo habet quam ut ani-
 mam suam ponat quis pro amicis suis» (Io XV, 13), [f. 58a] inter cetera mu-
 415 nera dilectionis hoc fuit unum, scilicet eidem ad cautelam revelare futura. Et
 ideo rectoribus ecclesie loquens per *Isaiam*, dicit: «Ventura interrogate me su-
 per filios meos» (Is XLV, 11). Et hoc specialiter promisit se daturum in infu-
 sione Spiritus Sancti, cum dixit: «Ventura annuntiabit vobis» (Io XVI, 13).

Inter cuncta vero futura, nullum expediebat magis ecclesiam prescire quam
 420 illud, ex quo maiora pericula toti ecclesie possunt emergere ac per cuius noti-
 tiam possunt caveri magne ipsius deceptiones. Tale vero futurum est illa se-

vissima et ultima tribulatio, que tam periculosa quidem erit in seipsa, quod nulla periculosior ea, teste Domino in *Mattheo*, qui dicit quod erit tam magna, qualis nunquam fuit ab initio mundi nec fiet. Et ut magnitudo eius non intelligatur quantum ad spatium temporis, sed quantum ad qualitatem persecutionis et magnitudinem periculi, statim subiungit quod, nisi breviati fuissent dies illi, non fieret sal-[f. 58b]-va omnis caro. Sed, ut dicit, propter electos breviabuntur (Mt XXIV, 22), scilicet ut non cadant a statu salutis propter tribulationis fervorem. Tunc enim erit illa ultima tentatio, a qua servare promittit ecclesiam in *Apocalypsi*, cum dicit: «Ego te servabo ab hora tentationis, que ventura est in orbem universum, tentare omnem terram» (Apoc III, 10), id est, omnes habitatores terre.

Ut igitur ecclesie filii se premuniant adversus tam validam tentationem, valde necessarium fuit eam prenoscere. Voluit ergo Custos eternus ipsius, qui non deficit in necessariis nec utitur superfluis, ad hanc premunionem ecclesiam suam preinstruere de tribulatione predicta. Et insuper, ad considerandum eam tanquam signum infallibiliter cognoscendi falsa vaticinia de consummatione seculi, quibus decipi et in errorem deduci possent ecclesie filii. Multi enim mendaces precones iam in ecclesia surrexerunt et adhuc de die in diem pullulare non cessant, qui vel ad ostentationem [f. 58c] sui vel seductionem populi, consummationem presentis seculi nuntiant, aliqui cito, aliqui tarde, nullam habentes veritatis notitiam, sed innitentes apocryphis scripturis aut peregrinis rationibus et fallacibus argumentis. Unde qui tardius prenuntiant esse futuram, ad mundane felicitatis amplexum in se et in sua prosperitate huius seculi amatores inflammant.

Qui vero predicunt eam citius venire quam sit futura, simplices fideles atque devotos perducunt ad indiscretum timorem et consequenter in errorem credendi falsis prophetis et hypocritis, tanquam nuntiis mittendis a Christo circa finam mundi, sicut plene colligitur ex verbis APOSTOLI, *Secunda ad Thesalonicenses*, II, cum dicit: «Rogamus vos, fratres, etc., ut non cito moveamini a sensu vestro neque terreamini neque per spiritum neque per sermonem neque per epistolam, tanquam per nos missam, quasi instet dies Domini» (2 Thess II, 1-2), scilicet consummationis et iudicii, «ne quis vos seducat ullo modo» (ibid., 3), etc. Ubi, ad cognoscendam falsitatem an-[f. 58d]-nuntiantium celeberrimum adventum consummationis seculi, docet Apostolus tribulationem Antichristi notare, quoniam illam prius necesse est advenire (ibid., 3).

Volens igitur Salvator noster certum signum ecclesie sue dare ad percipiendum erroneas denuntiationes consummationis, statuit notitiam illius ultime tribulationis pro signo, ad quod semper monemur respicere, non solum per APOSTOLUM in predicta *Epistola*, sed etiam per Dominum in *Mattheo*, a quibus tam diligenter describitur, ut nemo in eius consideratione fallatur. Nam ex eo quod dicit Dominus eam fore tam magnam quod nunquam fuit nec erit ei similis (cf. Mt XXIV, 21); et ex eo quod dicit APOSTOLUS quod tunc filius perditionis sedebit in templo Dei (cf. 2 Thess II, 4), hoc est, dominabi-

465 tur in collegio fidelium, ostendens se tanquam ipse sit Deus, aperte cognoscitur eos fuisse mendaces, qui aliquam de preteritis tribulationibus aut presentibus dixerunt esse signum instantis consummationis, quoniam cuilibet earum fuit aliqua similis et in nulla earum regnavit filius perditionis, ut [f. 59a] Scriptura regnaturum testatur.

470 Ex eo vero quod Dominus ait signa consummationis esse apparitura statim post illam tribulationem, cum dicit: «Statim autem post tribulationem dierum illorum sol obscurabitur» (Mt XXIV, 29), etc., manifeste cognoscuntur esse mendaces illi qui asserunt quod post illam tribulationem durabit seculum tantum aut plus quam duraverit. Clarum igitur est quod Doctor veritatis instruit ecclesiam de futuris novissimis, quorum notitiam expedit ipsam
475 universaliter prehabere, quod iam longe ante adventum suum ei promiserat per Iacob, qui, appropinquante obitu eius, ut legitur *Genesis*, XLIX, vocans filiorum suorum collegium, ait illis: «Congregamini, ut annuntiem que ventura sunt vobis diebus novissimis» (Gen XLIX, 1). Cuius figure veritas adimpleta fuit quando verus Iacob, scilicet Salvator noster, appropinquante passionis sue tempore, predixit eis ventura in diebus novissimis. Ab eo igitur qui
480 «fidelis est in verbis suis et sanctus in [f. 59b] omnibus operibus suis» (Ps CXLIV, 13), queramus certitudinem de tempore Antichristi, ita ut, non solum habeatur certitudo per ipsum de qualitate tribulationis, quam suscitabit, ut patuit, sed etiam de tempore, quo regnabit. Nam, ut scribitur *Prima Ioannis*, secundo: «Unctio eius docet de omnibus» (1 Io II, 27), et ipse promittit in *Libro Regum*, dicens: «Omnia indicabo tibi, que sunt in corde tuo» (1 Reg IX, 19).

Audiamus igitur de quibus interrogaverunt eum filii sui, scilicet Apostoli, quando novissima predixit eis, et qualiter ad interrogata responderit, ut de sua responsione nobis aperiatur ianua veritatis, quam querimus. Inquit enim
490 *Mattheus*, XXIII quod accesserunt discipuli ad Iesum, ut ostenderent ei edificationes templi. Ipse autem respondens, ait illis: «Videtis hec omnia? Amen dico vobis, non relinquetur hic lapis super lapidem, qui non destruatur» (Mt
495 XXIV, 1-2). Post hec autem interrogaverunt eum secreto, dicentes: «Dic nobis, quando hec erunt et quod signum est adventus tui et consummationis seculi?» (Mt XXIV, 3). Ecce tres [f. 59c] questiones.

Prima fuit de tempore desolationis vel eversionis templi, quam dixerat esse futuram, quando dixit: «Non relinquetur lapis supra lapidem» (Ibid., 2). Secunda fuit de signis ultimi adventus Domini. Tertia, de signis consummationis seculi. Responsionem vero quam dedit ad primam questionem omisit
500 *Mattheus*. Sed *Lucas*, XXI capitulo, scripsit eam, inquiring: «Cum videritis circumdari ab exercitu Hierusalem, tunc scitote quia appropinquavit desolatio eius» (Lc XXI, 20). Et paulo post, ait: «Erit enim pressura magna super terram et ira populo huic et cadent in ore gladii et captivi ducentur in omnes gentes et
505 Hierusalem calcabitur a gentibus donec impleantur tempora nationum» (ibid., 23-24).

Constat autem quod obsessio Hierusalem et eversio et captivatio populi post tempus Christi fuit per Titum et Vespasianum peracta et ex tunc fuit illa terrena et sacrilega Hierusalem a gentilibus possessa et calcata frequenter et etiam erit donec impleantur tempora, post que plenitudo gen-[f. 59d]-tium ingredietur ecclesiam Dei per conversionem ipsorum ad fidem catholicam, quod erit in sequenti centenariio. Ex quo patet quod, cum verbum Christi sit immutabile, frustra nituntur citra tempus illud fideles possessionem illius Hierusalem acquirere et tenere pacifice.

Responsionem autem quam dedit Dominus ad secundam questionem et tertiam, *Mattheus* plenarie scripsit, ex cuius verbis aperte colligimus tres gradus signorum communium consummationi seculi et eius adventui ad iudicium. Primus gradus est signorum significantium quod illa duo sunt propinqua. Secundus, quod sunt propinquiora. Tertius, quod sunt propinquissima. Quos tres signorum gradus per ordinem explicuit Dominus.

Nam primo expressit personale regnum Antichristi et illam sevam et generalem tribulationem, quam faciet suo tempore. Secundo, solis et lune obscurationem et casum stellarum. Tertio, signum Filii hominis appariturum in celo, quod signum crucis creditur esse. *Lucas* autem inter signa se-[f. 60a]-cundi gradus enumerat confusionem sonitus maris et fluctuum et arefactionem hominum pre timore. Cum autem Dominus, post prima signa dicat quod statim sequetur obscuratio siderum et casus (*Mt XXIV, 29*), expresse innuit quod tempus Antichristi erit signum propinque consummationis seculi et propinqui adventus Domini. Sed cum signa, que subiungit (*ibid.*, 30-31), hec duo significant esse propinquiora, credi potest rationabiliter quod tempus Antichristi significabit illa esse prope quantum ad paucitatem annorum. Signa vero secundi gradus, quantum ad paucitatem mensium. Signa vero tertii, quantum ad paucitatem dierum sive horarum.

Sed quia discipuli voluerunt ab eo certificari de tempore, quo predicta omnia debent contingere, videndum est qualiter eis responderit ad questionem de tempore. Ait enim *Actuum*, primo: «Non est vestrum nosse tempora vel momenta, que Pater posuit in sua potestate» (*Act I, 7*). Quod si fuisset intentio sua dicere quod notitiam temporis omnium pre-[f. 60b]-dictorum retinuerat sibi Pater, frustra quereretur a nobis. Non tamen fuit hec eius intentio. Quod per hoc patet, quia expresse determinavit illa tempora, que sue tantum notitie Pater servaverat. Inquit enim per *Marcum*: «De die autem illa et hora nemo scit, neque angeli in celo, neque Filius, nisi Pater» (*Mc XIII, 32*). Filius nesciebat prout loquebatur hominibus, scilicet ad revelandum eis tunc. Cum ergo expresserit quod diem et horam et per consequens momenta consummationis seculi et adventus ipsius Pater noluerit revelare hominibus, clare nos instruit quod anni consummationis mundi et sui adventus et anni, in quibus regnabit Antichristus, non sunt reservati tantum scientie Dei, sed sunt revelati hominibus vel revelabiles, quia, ut iura tradunt, «quod non invenitur prohibitum, intelligitur esse concessum». Propterea Dominus, in eo quod non

negavit se fore samaritanum, intelligitur concessisse.

Unde si quis diceret ei: «Domine Iesu Christe, revela nobis tempus Antichristi et suffi-[f. 60c]-cit nobis», ad hoc innuit respensionem in *Mattheo*, cum dicit: «Cum videritis abominationem desolationis dictam ad Danielem»,
 555 vel, secundum aliam litteram, «que dicta est a Daniele, stantem in loco sancto» (Mt XXIV, 15), etc. Quibus verbis aperte nos remittit ad *Danielem* et duo circa verba ipsius innuit esse notanda: primum est quod fides adhibenda sit verbis eius. Secundum est quod *Daniel*, sub nomine «abominationis», loquitur de actore illius validissime tribulationis, quam Dominus describit, scilicet Antichristo.

Ex primo autem istorum leviter inveniri potest quod queritur ab hiis, qui noverunt preteriti temporis portiones, scilicet quantum adhuc annus consummationis seculi distet ab anno, quem nunc peragimus. Nam si verba Danielis habent auctoritatem, ut Dominus testatur, sufficit de anno consummationis
 560 mundi tenere quod ipse scripsit. Ipse vero docet eum certo numero annorum determinare, quoniam ut legitur octavo capitulo *Danielis*, anno tertio regni Balthassar regis revelati fu-[f. 60d]-erunt ei per angelum anni durationis mundi, sub hiis verbis: «Usque ad vespere et mane, dies duo milia trecenti» (Dan VIII, 14), per «diem» autem intelligit annum. Nam unusquisque annus est una
 570 latio solis super terram de puncto ad punctum in proprio circulo, sicut iam plenius est expositum *Supra librum de semine Scripturarum*, ubi de prophetis dormientibus et de hac materia latius valde tractatur.

Sed quod ibi Spiritus Sanctus per «diem» intelligat annum patet ex duobus. Primo, per expositionem, quam ipsemet dat quarto *Ezechielis*, cum dicit: «Diem pro anno dedi tibi» (Ez IV, 6). Secundo, per declarationem visionis, quam angelus in eodem capitulo subiungit post illa verba, cum dicit: «Intellige, fili hominis, quoniam in tempore finis complebitur visio» (Dan VIII, 17). Unde, cum finis nondum advenerit, constat quod per «dies» non intellexit dies usuales. Nam duo milia trecenti dies usuales non faciunt nisi
 580 sex annos et centum et decem dies. Et sic, tempore [f. 61a] Danielis fuisset completa visio, quod est falsum, sicut lucide patet per verba angeli, qui dixit: «Et cum completa fuerit dispersio manus populi sancti, complebuntur universa hec» (Dan XII, 7).

Constat autem quod hec dispersio, scilicet universalis persecutio populi
 585 fidelis vel sancti, non fuit completa tempore Danielis nec est adhuc. Si quis ergo noverit annos, qui fluxerunt a tertio anno regni Balthassar, regis Babylonis, usque ad Salvatoris adventum et totum illud adiunxerit annis, qui iam fluxerunt ab eius adventu, procul dubio sciet quot adhuc anni restant usque ad annum, in quo cessabit omnis generatio et corruptio et tempus amplius
 590 non erit, ut ait IOANNES in *Apocalypsi*, quod est tempus consummationis seculi, de quo angelus *Danieli* locutus est aperte, cum diceret: «Usque ad vespere», id est, finem temporis vel seculi huius, «et mane», id est, initium nostre eternitatis vel alterius seculi, «dies duo milia trecenti» (Dan VIII, 14). Licet

autem per historiographos habeatur quod ab anno predicto [f. 61b] usque ad Christi adventum fluxerunt plus quam octingenti anni, tamen quia mihi non est certum quantum plus, ideo per hanc computationem non curo procedere ad declarationem intenti. Sed redeo ad tempus Antichristi, de quo *Daniel*, teste Domino, loquitur sub nomine «abominationis» et recte. Quoniam, ut Scriptura testatur in *Proverbiis*: «Abominatio est Deo omnis illusor... et arrogans... et detractor... et habens labia mendacia...et cogitationes pravas» (Prov. III, 32; XVI, 5; XXIV, 9; XII, 22; XV, 26), qualis erit ipse, cum sit super cunctos mortales spiritu maligno replendus. Et ut ait angelus *Danieli*: «Elevabitur et magnificabitur adversus omnem Deum et adversus Deum deorum loquetur magna» (Dan XI, 36). Audiamus igitur quali computatione *Daniel* docet tempus huius abominationis prenoscere. Inquit enim duodecimo capitulo, circa finem: «A tempore, cum ablatum fuerit iuge sacrificium et posita fuerit», id est, usque ad tempus, quo ponetur «abominatio in desolationem», scilicet populi fidelis, «dies mille ducenti nonaginta» (Dan XII, 11). Et hic, sicut supra, per «diem» an-[f. 61c]-nus intelligitur, quod patet per antecedentia, cum dicit: «Et cum completa fuerit dispersio manus populi sancti, complebuntur universa hec» (Dan XII, 7). Constat autem quod ante dixerat dispersionem populi sancti fore complendam per abominationem. Cum ergo dicat hic quod ponetur in desolationem fidelium vel populi sancti, quando a tempore quo ablatum fuerit iuge sacrificium fuerint completi mille ducenti nonaginta, iam facile potest perpendi et certo numero annorum prenosci quantum ab hoc nostro tempore distet tempus abominationis istius, habita notitia temporis, a quo docet sumere computationis initium, quod est tempus, in quo ablatum fuit iuge sacrificium. Quod multi ceci speculatores dixerunt esse tempus dominice passionis, pro tanto quia tunc corpus Domini, quod est iuge sacrificium in ecclesia Dei, fuit ablatum per passionem. Alii dixerunt esse tempus ascensionis, quia tunc, quantum ad presentiam visibilem, fuit ablatum.

Et utraque istarum opi-[f. 61d]-nionum supponit quod *Daniel* loqueretur de sacrificio Novi Testamenti. Quarum opinionum falsitas, iuxta presentem expositionem, per eundem detegitur, nono capitulo, circa finem, ubi ordine temporis docet succedere passioni Domini eversionem Hierusalem et dissipationem Templi; deinde ablationem sacrificii. Dicit enim: «Et post hebdomadas sexaginta duas occidetur Christus» (Dan IX, 26); et statim post subiungit: «Et civitatem et sanctuarium dissipabit populus cum duce venturo et finis eius vastitas et post finem belli statuta desolatio» (ibid.). Deinde dicit: «Confirmabit autem pactum multis hebdomada una et in dimidio hebdomadis deficiet hostia et sacrificium» (ibid., 27). Quibus verbis, primo annuntiavit eversionem Hierusalem quam cessationem hostie vel sacrificii.

Constat autem quod Hierusalem fuit eversa et populus captivatus per Titum et Vespasianum quadragesimo secundo anno post passionem vel ascensionem Domini, quoniam a passio-[f. 62a]-ne usque ad ascensionem non fuerunt nisi quadraginta duo dies. Unde patet quod *Daniel* non intellexit per

«iuge sacrificium», sacrificium Novi Testamenti sed Veteris. Quod cessavit omnino quando iudei omnino amiserunt regnare et habitare in terra promissionis, in qua solum licebat eis ex precepto legis sacrificare. Constat autem quod
 640 omnino amiserunt possessionem illius terre post eversionem Hierusalem, quod, secundum *Danielem*, videtur contigisse quarto anno post in eo, quod dicit: «Confirmabit autem pactum multis hebdomada una» (Dan IX, 27). Nam sive referantur hec verba ad Christum sive ad populum et duces predictum, nihilominus dicit quod post eversionem defecerit hostia et sacrificium in medio hebdomade, id est, in medio septem annorum. Sic enim ante locutus fuerat de hebdomadis. Medium autem septem annorum sunt tres anni et dimidius.

Quod autem dicit esse futurum post eversionem civi-[f. 62b]-tatis et dissipationem templi, scilicet et «in templo erit abominatio desolationis» et «usque ad consummationem et finem perseverabit desolatio», recte concordat cum verbis Domini in *Luca*, qui, post eversionem civitatis et captivationem populi, dixit: «Et Hierusalem calcabitur a gentibus» (Lc XXI, 24), etc., ut supra. Sic *Daniel* hic dixit quod in templo dissipato esset abominatio desolationis, id est, cultus gentilium, quod idem est quod ipsam calcari a gentibus. Abominatio enim desolationis fidelium nihil aliud est nisi cultus abominabilis Deo. Et ideo per abominationem desolationis, non solum Antichristus personaliter intelligitur, sed etiam omnes imitatores ipsius. Propter quod, duodecimo capitulo, cum dixit: «A tempore, cum ablatum fuerit iuge sacrificium», non dixit: «usque ad tempus, quo posita fuerit», sed dixit: «et posita fuerit» (Dan XII, 11), coniungendo vel copulando abominationem desolationis cum ablatione iugis sacrificii, ut innueret quod omnibus illis [f. 62c] annis, quos a tempore ablationis sacrificii enumerat, esset in templo reprobe Hierusalem cultus abominabilis Deo, propter dominium, quod ibidem est habiturus per totum illud tempus, ut plurimum, populus sceleratus usque ad ultimum principem talis populi, scilicet Antichristum. Quod autem in fine noni capituli dicit, scilicet: «Et usque ad consummationem», scilicet eorum, que propheta-
 655 ta sunt, «et finem», scilicet mundi, «perseverabit desolatio» (Dan IX, 27), referendum est ad eversionem templi et civitatis, que nunquam reparabuntur sicut antea fuerant, cuius oppositum iudei falso expectant.

Ibi tamen intentio *Danielis* clare per nostram litteram haberi non potest, quia translatio, sicut patet per hebraicam veritatem, est in tribus locis manifeste corrupta. Quod nobis tamen hic sufficit istud est, scilicet quod, completis mille ducentis nonaginta annis a tempore, quo populus iudaicus amisit possessionem terre illius, stabit, ut ait Dominus, abominatio desolatio-[f. 62d]-
 670 nis, scilicet Antichristus in loco sancto, quod erit circa septuagesimum octavum annum centenarii sequentis, videlicet quarti decimi a Salvatoris adventu. Nec determinare possum quantum ante vel quantum post, ideo quoniam determinare nescio quoto anno post eversionem Hierusalem perdidit iudaicus populus terram promissionis. Certum tamen est ex verbis prophete quod ille numerus complebitur infra centenarium dictum vel sequens, intelligendo

per «dies» annos lunares sive solares.

Sed si dicatur speculatoribus quod ista conclusio clare non sequitur ex premissis, nam licet inferatur ex auctoritate canonica, scilicet ex prophetia *Danielis*, que ultima tempora seculi prenuntiat sub numero certo, tamen quia numerus ille, quem exprimit, potest non solum verificari pro annis lunaribus aut solaribus, sed etiam hebdomadalibus, non est certum an debeat magis de hiis intelligi quam de illis, immo, arguere a multipli-[f. 63a]-ci ad determinatum esset committere fallaciam consequentis; respondebitur concedendo quod, procul dubio, non est certum. Et ideo predicta conclusio non dicitur clare sequi ex huiusmodi prophetia claritate certitudinis aut necessitatis, sed claritate possibilitatis, habentis evidentiam intellectus probabilioris et sanioris, tum quia huic intellectui concordant alie Scripture catholice, de quibus infra dicitur, tum quia catholice multitudini decet magis et expedit ut intelligatur sub tali acceptione.

Decet enim ideo quia, cum sit certum, ut supra patuit, quod *Daniel* sub nomine «dierum» dat intelligere annos et non dies usuales, convenit catholicis intelligere quod loquatur de annis lunaribus vel solaribus tantum, quia talis intellectus consonat communibus hominum conceptibus et veritati sacre Scripture communiter note. Nam communiter homines sub nomine «anni» vel solarem accipiunt vel [f. 63b] lunarem, qui ex duodecim mensibus lunaribus vel solaribus integratur. Nec aliquis sane mentis per absolutam anni acceptionem intelligeret annum hebdomadalem, qui constituitur ex centis sexaginta quinque hebdomadis annorum aut mensium vel dierum; immo cum istud dissonet communi conceptui, si quis affirmaret ita debere intelligi manifeste innueret quod, aut esset alienatus, aut vellet gratis impugnare veritatem et obfuscare, sicut iudei tempore Christi fecerunt et adhuc faciunt, transvertentes fidelium intellectus ad sensus inusitados Scripture, ut obtenebrent et occultent fidei catholice veritatem. Ne igitur speculatores ecclesie videantur imitari iudeorum perfidiam, docet potius asserere istud quam illud.

Et maxime quoniam in tota sacra Scriptura non invenitur quod anni acceptio fuerit ad litteram verificata de anno hebdomadali, sed e converso, scilicet quod hebdomada in pluribus locis eius acci-[f. 63c]-pitur pro hebdomada annorum solarium aut lunarium et non dierum, ut patet *Genesis*, XXIX, ubi dicitur de Iacob quod «acquievit placito et, hebdomada transacta, Rachel duxit uxorem» (*Gen* XXIX, 28). Et *Daniel*, nono, ubi dicitur: «Septuaginta hebdomade» (*Dan* IX, 24), etc. Quantum igitur splendor indicat rationis, decens est ut speculatores ecclesie predictum numerum intelligant et exponant sub acceptione annorum lunarium vel solarium, ne videantur ex illis, de quibus dicitur per *Ezechielem* quod aquas conturbant et flumina pedibus conculcant (*Ez* XXXII, 2).

Sed quod expedit, patet per hoc quia finem catholice doctrine, ad quem presens consideratio totaliter ordinatur, efficacius consequentur exponendo numerum illum de annis lunaribus aut solaribus quam de aliis. Nam per illos

725 adimplebitur prophetia de adventu Antichristi infra decimum quartum cen-
tenarium a Salvatoris adventu, circa terminum supra scriptum, per alios autem
longe tardius, [f. 63d] inestimabiliter quasi. Et quanto speculatores ecclesie
prenuntiabunt ultima tempora seculi esse viciniore, tanto efficacius retrahent
homines ab amore istius mundi et eos inducent facilius ad amplexum religio-
nis catholice, qui est finis proximus christiane doctrine.

730 Tamen si quis obiceret quod *Danieli* dictum fuit per angelum: «Vade, Da-
niel, quia clausi sunt signatique sermones. Pertransibunt plurimi et multiplex
erit scientia» (Dan XII, 9), unde non videtur quod per verba *Danielis* ulla cer-
titudinis possit de hiis haberi, dicendum quod per illa verba non denotabat an-
gelus iuxta predictam expositionem esse ambiguitatem in hiis, que clare reve-
735 labat, scilicet in computatione temporum, que revelavit. Nam postquam ini-
tium computationis et finem exprimebat, revelatio temporis non poterat esse
ambigua, sed ponebat ambiguitatem in illis, que dixerat esse ventura super
vario conflictu regis Austri et A-[f. 64a]-quilonis, per quos Christus et diabo-
740 lus mystice intelliguntur. Et tamen, quamvis illa dicta sint valde obscu-
ra et difficilis intellectus, non dixit quod omnibus essent clausa, sed impiis.
Unde expresse dicit quod «impii non intelligent» et subiungit: «docti tamen
intelligent». Unde non ab omnibus sed solum ab impiis exclusit intelligen-
tiam Scripturarum, sicut scriptum est per *Isaiam*: «Exceca cor populi huius
et aures eius aggrava et oculos eius claude, ut videant», scilicet Scripturas, «et
745 non cognoscant, audiant et non intelligent» (Is VI, 10).

Fideles autem mansueti tantum et non presumptuose sed cum devotione
et humilitate accedentes ad sacra eloquia docentur intelligere veritatem. Nam
Deus est qui docet mites vias suas, ut ait PSALMISTA (Ps XXIV, 9). Et in *Libro*
750 *Sapientie* scribitur quod «qui confidunt in eum intelligent veritatem» (Sap III,
9). Quamvis iterum rationabiliter posset dici quod illa verba angeli ad *Danie-
lem* et id quod immediate dixit [f. 64b]-rat *Daniel*, scilicet: «Ego audivi et non
intellexi» (Dan XII, 8) ad litteram retorquentur ad antedicta. Numerus autem
predictus postmodum est expressus.

755 Ut autem per diversos calamos ab uno Spiritu sonorum concordiam audia-
mus, non incongrue nobis occurrit hic consideratio vaticiniorum *Erithee Baby-
lonice*, que Grecis tempore raptus Helene predixit ex tunc omnes magnos even-
tus mundi usque ad tempus iudicii, que de Christo et discipulis eius et omni-
bus illius mysteriis evangelizavit mirabili claritate, dicens: «Regnante tauro
pacifico in Urbe», scilicet Octaviano, «veniet Agnus celestis, humiliabitur Deus
760 et iungetur humanitati divinitas, iacebit in feno Agnus et puellari officio edu-
cabitur Deus et homo», etc. Talique stilo prosequitur cuncta pertinentia Chris-
to et eius sequacibus, sicut *Evangelia* docent et *Actus Apostolorum*. Hec, in-
quam, discurrens successive per reges [f. 64c] Grecorum et Romanorum,
adventum descripsit bestie, scilicet Mahometi, a principio usque ad finem regni
765 ipsius, et ortum et fructum ordinis fratrum predicatorum atque minorum et
adventum abominationis, scilicet Antichristi, et ultimum adventum Agni ce-

lestis ad iudicium generale. Omnia vero, que predixit, completa sunt usque ad expulsionem Caroli regis ex regno Sicilie, cuius introitum et exitum et concussionem, nostris actam temporibus, et quem in proximo finem est habitura descripsit aperte. Post que, non restant nisi quatuor de hiis, que predixit: quorum primum est quod ecclesia Grecorum coacta reunietur ecclesie Latinorum; secundum est dissipatio barbare nationis (et illi iam regnant in parte, per quos hec implebuntur); tertium est adventus Antichristi; quartum vero est adventus Domini ad iudicium. A cuius dictis, Augustinus et ceteri sacri doctores acceperunt particulariter plenitudinem signorum iudicii.

Si consideremus igitur tempus quod, ut plurimum, cadit inter duos eventus ab ea pre-[f. 64d]-dictos et immediate sibi invicem succedentes, invenimus quod eius vaticinium de adventu Antichristi et regno eius adimplebitur in tempore supradicto. Nam, ut plurimum, viginti quatuor anni eventum ab eventu discriminant. Si ergo dentur negotio Grecorum viginti quatuor et negotio Saracenorum totidem et adventui Antichristi totidem: certum est quod eius regnum intra centenarium sequens, circiter terminum supradictum, occurret. Quod autem post tempus Antichristi non sit seculum uno centenario duraturum, ex predictis patet, acceptis prout superius exponuntur, et specialiter ex visione *Danielis*: «Vespere et mane» (Dan VIII, 26); et iterum ex eo, quod dicit post illum numerum, quo Antichristum dicit esse venturum, inquit: «Et beatus, qui expectat et pervenit ad millesimum tercentesimum trigesimum quintum annum» (Dan XII, 12), scilicet a tempore, a quo docuerat computare, quod est tempus ablationis sacrificii veteris.

Ideo vero beatus dicitur, qui pertinet illud tempus, ut exponunt sacri doctores, quia venit ad tempus universalis tranquillitatis et [f. 65a] pacis ecclesie, in quo per universum orbem cognoscetur veritas et adorabitur Christus et «erit unus pastor et unum ovile» (Io X, 16), hoc est, tempus apertionis septimi sigilli, de quo dicitur *Apocalypsis*, VII: «Et, cum aperuisset sigillum septimum, factum est silentium in celo», id est, pax et tranquillitas in ecclesia, «quasi dimidia hora» (Apoc VIII, 1). Per quod expresse testatur quod modicum in illa tranquillitate permanebit ecclesia, ut quasi dimidio anno aut medio centenario vel circiter, iuxta principia huius considerationis predicta. Et cum tunc nulla tribulatio sit ventura quantum ad seculum presens, necesse est ut veniat tribulatio repentina generalis iudicii, iuxta testimonium Domini, qui ad cautelam eorum, qui tunc erunt, ait XXI *Luce*: «Attendite vobis, ne forte graventur corda vestra in crapula et ebrietate et curis huius vite, et superveniet in vos repentina dies illa, tanquam laqueus enim superveniet in omnes, qui sedent super faciem omnis terre» (Lc XXI, 34). Nemo igitur in terrenis le-[f. 65b]-tetur amplexibus, sed iusti letentur et exultent in Domino et omnes recti corde glorientur in eo. Ceteris autem dicitur: «Intelligite hec omnes, qui obliviscimini Deum, nequando rapiat», cotidie per mortem, «et non sit qui eripiat» (Ps XLIX, 22) de manibus eius.

Astrologi vero, qui probant quod motus retardationis octave spere com-

810 pleri nequit in paucioribus annis quam in triginta sex millibus, debent scire
 quod suam potentiam et sapientiam Deus non alligavit naturalibus causis, sed
 sicut in productione mundi fuit supernaturaliter operatus, sic et in consum-
 matione huius seculi supernaturaliter operabitur. Et si totius retardationis re-
 815 volutio necessaria foret, ut asserunt, ad universalem perfectionem, nihilomi-
 nus Deus est potens motum orbium velocitare, quantum placuerit, et revolu-
 tionem complere brevissimo tempore, ita ut revolutiones quinquaginta vel
 centum annorum compleantur in uno anno vel dimidio, quod utique futu-
 rum esse circa [f. 65c] finem mundi Scriptura testatur, *Secunda Petri*, ultimo,
 820 dicens: «Adveniet dies Domini sicut fur, quo celi magno impetu transcur-
 rent» vel «transient» (2 Petr III, 10). Et idem testatur *Abulnea*, que dicit quod
 tunc imminuentur anni sicut menses, et menses sicut dies. Nemo ergo de scientia
 rerum naturalium confidat, neque per earum considerationem se credat
 posse metiri altitudinem sapientie Dei, sed dicat cum APOSTOLO, *Ad Roma-*
 825 *nos*: «O altitudo divitiarum sapientie et scientie Dei. Quam incomprehensi-
 bilia sunt iudicia eius et investigabiles vie eius. Quis enim cognovit sensum
 Domini aut consiliarius eius fuit? Aut quis prior dedit illi et retribuetur ei?
 Quoniam ex ipso et per ipsum et in ipso sunt omnia. Ipsi gloria in secula
 seculorum. Amen» (Rom XI, 33).

* * *

830 Premissis igitur intellectis, facile poterit obicientibus responderi, qui di-
 cunt, sanctos viros et ecclesie doctores arguere ac etiam increpare illos, qui
 aliqua computatione satagunt [f. 65d] futuros eventus certis temporibus as-
 signare, quia non intendunt opus condemnare, sed operandi modum. Non
 enim est eorum intentio dicere vel asserere quod sit inconveniens tempora
 835 futurorum eventuum velle per computationem determinate cognoscere, quo-
 niam multa sunt futura, que per computationem partium temporis certitudi-
 naliter prenoscuntur, sicut eclipses solares et lunares et ortus et occasus pla-
 netarum in diversis horis diei et noctis possunt per multa tempora, priusquam
 eveniant, previderi, sic scilicet quod longe ante scietur quod tali anno et tali
 mense et tali die mensis et tota hora diei orietur Saturnus vel occidet et eclip-
 840 sabitur sol aut luna.

Sed intendunt condemnare sacri doctores modum indebitum predicte sol-
 licitudinis. Modus autem indebitus est, cum quis nititur tempora futura pre-
 nuntiare per incerta principia et que non habent ordinem ad tales conclusio-
 nes. Sicut si aliquis vellet tempora futurarum eclipsium certe pre-[f. 66a]-dicere
 845 per observantias nautarum vel agricolarum. Hoc enim esset ridiculosum et
 valde inordinatum. Sed si per radices astronomie, que sunt principia demons-
 trationis in motibus et cursibus planetarum, processerit, non improbabitur.
 Nam cum omnes scientie sint de vero, quadruviales existunt specialiter de
 necessario quantum ad conclusiones in quantitativis quibuscumque. Simili-

ter quoque, si aliquis conaretur per mathematica vel naturalia principia certe notificare tempora contingentium futurorum, que ab illis principiis non dependent, argui posset et merito increpari. 850

Simili quoque consideratione arguuntur a sanctis et increpantur quicumque tempus durationis mundi vel tempora futurorum eventuum, qui nullo modo dependent a causis naturalibus vel ab humana industria, volunt per principia humane curiositatis certe prenoscere vel indicare. 855

Sed cum certitudo sit omnium futurorum in Deo, tunc [f. 66b] si ab ipso fuerint aliquorum futurorum tempora revelata, non erit inordinatum aut inconueniens illorum notitiam querere vel investigare computatione partium temporis, habita certitudine per revelationem de initio et fine et medio temporum futurorum. Nam hec est propositio per se nota et ab omnibus calculatoribus astronomie supposita, scilicet quod omne futurum tempus potest certa computatione prenosci, cuius initium et finis certis eventibus distinguuntur et medium certo numero dierum vel annorum aut fractionum determinatur. 860

Constat autem quod a Deo sunt revelata populo fideli tempora plurium eventuum, sicut tempus primi adventus Christi et tempus passionis ipsius, ut patet *Danielis* IX, et etiam tempus adventus Antichristi, sicut patet XII eiusdem. Revelatio enim istorum et expediebat ecclesie generaliter et decebat doctrinam divinam. Revelatio enim primi adventus Christi et passionis eius expediebat ecclesie, ut haberet certitudinem [f. 66c] de sua redemptione in generalem consolationem et corroboracionem ipsius. 865

Sed revelatio adventus Antichristi expediebat ei propter cautelam superius explicatam, maxime cum sit decens ut tempus premunitionis non minus cognoscat turtur quam milvus. Congruerat autem divine doctrine pro tanto quia, cum omnis scientia vel doctrina circa quodcumque considerabile debeat esse perfecta, maxime doctrina Dei vel disciplina erit perfecta circa suum considerabile. Constat autem quod doctrina Dei versatur circa ea, que ad statum ecclesie pertinent in ordine ad ultimum finem, ita quod tota ordinatur ad informandum eam de via in Deum et devio, ut viam in Deum prosequatur et devium declinet. Iterum etiam constat quod via in Creatorem et devium sunt contraria et habentia contraria principia. Est etiam verum quod principium proximum vie hominis in Deum est Christus, principium autem proximum deviandi a Creatore est Antichristus. [f. 66d] Ita quod Christus et Antichristus vel per se vel per sua membra in tota peregrinatione huius seculi sunt principia populi fidelis contraria vel opposita. Nam Christus est dominus et alius latro, Christus est pastor et alius lupus, Christus custos et alius fur, Christus est sponsus et amicus, alius vero adulter et inimicus. Cum ergo contrariorum eadem sit disciplina, congruum erat ut doctrina Dei, qua eruditur ecclesia de principiis sui status in peregrinatione presenti, contineat revelationem principiorum contrariorum, scilicet Christi et Antichristi. Neque sacri doctores negant predicta tempora fuisse populo fideli revelata per 870
875
880
885
890

ministerium *Danielis*.

895 Nec est audiendus iudeus, perfidus et prevaricator, qui, cum convincitur
Christum venisse per numerum hebdomadarum, quas signavit angelus *Da-*
nieli, tunc ad diffugium et pallium sue confusionis respondet quod nemo in-
telligit sensum illorum verborum. Hoc enim est nequi-[f. 67a]-tie perversitas
et absolute falsum. Et nequitia patet ex hoc, quia calumniatur Deum de im-
prudencia. Nam si nemo intelligit, noluit Deus aliquem intelligere. Quod si
900 sic, frustra communicavit populo fideli predictos sermones, cum tamen Deus
et natura nihil faciant frustra. Falsitas autem patet ex hoc, quia omnis ille ser-
mo intelligitur, cuius omnes acceptiones sunt note, sicut in proposito. Nam
hebdomada aut accipitur in sacra Scriptura pro hebdomada dierum aut mens-
ium vel annorum. Et cum ille sermo sit necessarie veritatis, quoniam est a
905 Deo, necesse est ut in aliquo istorum sensuum verificetur. Nec potest verifi-
cari, sicut patet per sacros expositores, nisi de hebdomadis annorum. Quare
per eas certitudo potuit haberi de primo adventu Christi et tempore passio-
nis eius, priusquam evenirent. Et nunc, post eventum, sunt illi sermones in
testimonium catholice veritatis.

910 Similiter nunc potest presciri vel certe prenosci, iuxta funda-[f. 67b]-mentum
premissum, tempus, in quo Antichristus regnabit, per rectam computatio-
nem partium temporis preteriti et futuri, cum principium computationis et
medium usque ad illud tempus fuerit expressum ab angelo *Danieli*, cum di-
xit: «A tempore, cum ablatum fuerit iuge sacrificium» (Dan XII, 11). Ecce ubi
915 computationis initium certo eventu distinxit ab aliis temporibus et presigna-
vit ipsum. Deinde sequitur: «Et posita fuerit abominatio in desolationem»
(ibid.). Ecce ubi finem temporis, cuius incoationem prelibavit, determinate
presignat regno personali abominationis vel Antichristi. Sequitur: «Dies mil-
le ducenti nonaginta» (ibid.). Ecce ubi, expresso numero partium, determi-
920 nat tempus fluens a predicto initio ad predictum finem. Patet igitur quod per
revelationem factam *Danieli* potest certa computatione prenosci tempus An-
tichristi.

Nec istud negat aliquis sacrorum expositorum. Alias, frustra diceret bea-
tus HIERONYMUS in prologo *Super Genesim* quod *Daniel* fuit conscius tem-
925 porum futurorum. Frustra etiam Christus rem-[f. 67c]-itteret filios ecclesie
Danieli, cum dicit: «Cum videritis abominationem dictam ad Danielem», vel
«dictam a Daniele» (Mt XXIV, 15). Si enim ad litteram dixit: «Dictam ad Da-
nielem», ut in quibusdam codicibus invenitur, ideo sic locutus est, ut expres-
se innueret quod a Spiritu Sancto vel ministro eius fuerat ei dicta vel revelata.
930 Cui fuit abominatio revelata quantum ad duo, scilicet quantum ad qualita-
tem regni vel persecutionis, quam faciet; et quantum ad tempus, in quo fiet.
Sed qualitatem regni vel persecutionis illius ipsemet Christus expressit, cum
ad *Danielem* remitteret. Ait enim: «Erit tunc tribulatio magna, qualis num-
quam fuit» (Mt XXIV, 21), etc., ut patuit supra. Pro discenda igitur qualitate
935 persecutionis illius non remittit ad *Danielem*, sed pro discendo tempore, in

quo fiet et quo durabit.

Ex predictis etiam patet quod antiqua expositio non est conveniens quantum ad numerum supradictum, quoniam illa ponit quod tempus ablati sacrificii, quod est ini-[f. 67d]-tium predicti numeri, fuit tempus, in quo Nabucodonosor transtulit Iudeos in Babylonem. Et tempus, quo posita fuit abominatio in desolationem, fuit tempus, in quo Titus et Vespasianus posuerunt imaginem Caesaris in Hierusalem. 940

Et secundum hanc expositionem, tempus ablati sacrificii precessit adventum et passionem Christi, quod est expresse contra vim et seriem littere textualis. Contra vim, quia constat quod angelus loquebatur *Danieli*, qui erat de numero eorum Iudeorum, quos Nabucodonosor captivos detinebat in Babylone, et sic transmigratio Iudeorum iam preterierat et tamen angelus tunc loquebatur de futuro eventu et non preterito, quia expresse dixit: «Cum ablatum fuerit» et non: «Cum ablatum fuit», et maxime, cum ante dixerit ei expresse: «Ego ostendam tibi que futura sunt in novissimo maledictionis» (Dan VIII, 19). Contra seriem vero est, quia in textu prius exprimitur [f. 68a] tempus adventus Domini, deinde passionis eius, deinde vero tempus ablationis sacrificii, deinde subiungitur numerus supradictus. Unde, cum in textu prenuntietur tempus ablationis sacrificii post passionem Domini, deinde dicitur quod tempus ablationis sacrificii sit initium predicti numeri, constat quod expositio supradicta textui contradicit ad litteram. 945 950

Quod autem per abominationem dictam a *Daniele* non intelligat Spiritus Sanctus ad litteram imaginem Caesaris predictam, patet per Dominum, *Matthei*, XXIV, qui dicit expresse quod post tribulationem dierum abominationis dicte a *Daniele* statim sequentur signa consummationis seculi et adventus filii hominis in nubibus celi (cf. Mt XXIV, 14 ss.), que tamen signa constat non apparuisse post tribulationem dierum Titi et Vespasiani, nec successit adhuc predictus adventus. 960

Doctores vero Parisienses, qui superscripta ut temerarie asserta condemnant, igno-[f. 68b]-rare non debent quod illud tantum asseritur temerarie, quod absque ullo genere probationis pertinaciter affirmatur. Que vero superius asseruntur de futuris eventibus, quamvis non philosophice, tamen catholice probantur, quia per eloquia sacra, secundum sanum et possibilem intellectum accepta. 965

Nec per hoc intellectui saniori preiudicatur, quia per superscriptam expositionem vel acceptionem eloquiorum sacre Scripture non negatur quod aliter possint exponi vel accipi, sed asseritur probabiliter quod sub tali acceptione vel intellectu possunt verificari. Et nemo sane mentis auderet oppositum dicere, quin iudicaretur temerarius absolute. 970

Cum igitur probentur catholice, constat quod nec temeraria nec falsa nec erronea possunt dici, sed eo ipso quod futura sunt, possunt ambigua vel dubia nominari. Que tamen dubietas neminem potest ducere in errorem. Nec etiam sequeretur inconveni-[f. 68c]-ens aliquod nocens catholice veritati vel 975

980 multitudini, si non eveniret futurum, ut asseritur supra, sed tantum expo-
nens defecisse cognosceretur et elucesceret quod expositio non fuerat neces-
sarie veritatis, sicut de quibusdam expositionibus antiquorum atque sacrorum
Patrum iam contigit, ut ostensum est paulo ante.

Nec propter talem ambiguitatem debet interdici fidelibus consideratio ex-
positionis propositae in hoc opere. Nam extinguere ipsam vel suffocare non
985 solum derogaret humane prudentiae sed officio militantis ecclesiae atque mo-
nitioni divinae doctrinae. Humana siquidem prudentia numquam suadet relin-
quere certum pro incerto. Cum igitur certum sit quod Scriptura, quae loquitur
de futuris eventibus suprascriptis, posset secundum expositionem vel sensum
990 ibidem expressum verificari, nec sit certum oppositum, scilicet quod non
sit verificanda in illo sensu, procul dubio imprudenter omitteretur consideratio
possibilis verificationis Scripturae [f. 68d] propter metum contrarietatis incertae.

Ad officium quoque militantis ecclesiae pertinet seipsam et filios suos ad-
versus astutias demonis premunire despiciendo terrenam felicitatem et appe-
titum ad caelestia dirigendo. Cum igitur tota expositio suprascripta dirigatur
995 ad istum finem, ut ex serie libri patet, nimis ecclesiastice sollicitudini dero-
gant qui nituntur suprascriptam expositionem extinguere et fideles abducere
a consideratione ipsius, cum sit catholice et possibilis veritatis et cum sit non
solum temerarium, sed erroneum dicere vel asserere quod sensus possibilis
verificationis eloquiorum sacrorum non sint a fidelibus contemplandi, preci-
1000 pue quando sunt utiles universitati fidelium, sicut ille, qui superius est ex-
pressus.

Sed obiciunt asserentes quod AUGUSTINUS, XVIII *De civitate Dei* dicit non
expedire fidelibus quod presciant tempus persecutionis Antichristi. Quae obie-
ctio multipliciter obiciuntibus adversatur. Primo quoniam ostendit eos potius
1005 inniti simplici dicto AUGUSTINI, de quo certum est [f. 69a] quod multa, quae
dixerat, retractavit, quam sane atque catholice rationi, quae dicat, melius esse
fidelium cetui quod premunitus expectet eventum persecutionis illius quam
si occuparetur ab ea ex improviso, cum «previsa pericula minus ledant» aut
levius tolerentur, et cum HIERONYMUS, in prologo *Apocalypsis* dicat quod
1010 tota Trinitas disposuit ecclesiae revelare tribulationes, quas erat passura, ut mi-
nus timeret eas.

Secundo, quia si Augustinum dicant habuisse dictam intentionem in pas-
su preallegato, necessario habebunt concedere quod ibidem asseruerit falsum
et contra evangelicam veritatem. Tria namque dicit per ordinem, quorum pri-
1015 mum est quod ultima persecutio erit illa, quam Antichristus suo tempore
suscitabit. Secundum est quod, si expediret scire quando esset illa persecutio,
frustra quereretur ab eo. Tertium, quod Christus discipulis interrogantibus
eum de futuris eventibus, respondit: «Non est vestrum» et cetera (Ac I, 7).
Si AUGUSTINUS igitur intenderet dicere quod idcirco non est [f. 69b] que-
1020 renda certitudo de tempore persecutionis Antichristi, quia Christus dedit pre-
dictam responsionem discipulis, iam ipse supponeret quod Christus per illa

verba responderit ad interrogationem factam de tempore Antichristi, quod est omnino falsum ad litteram, sicut expresse patet *Actuum* primo, ubi premititur interrogatio discipulorum ad litteram, sub hiis verbis: «Domine, si in hoc tempore restitues regnum Israel?» (Act I, 6). Ad quam interrogationem respondit Christus: «Non est vestrum» et cetera (ibid., 7). Non ergo per illa verba respondit Christus ad interrogationem factam de tempore Antichristi, sed de consummatione seculi, vel ultima conversione Iudeorum ad Christum. Cum igitur AUGUSTINUS non fuerit irrationalis in dicto suo nec ignoraverit veritatem predictam, necesse est dicere quod verba sue responsionis non ad tempus Antichristi sed ad consummationem seculi referat AUGUSTINUS, sicut ibidem paulo post exprimit, quando dicit: «Frustra igitur annos, qui remanent huic seculo computare ac diffinire conamur, cum hoc scire non esse nostrum ex ore veritatis audiamus».

Nec tamen huic dicto AUGUSTINI repugnat quod [f. 69c] superius dicitur, scilicet quod per numerum expressum a *Daniele* de futuris temporibus posset presciri annus consummationis seculi calculatione directa, si haberetur certitudo de initio temporis illi numero respondentis. Quoniam AUGUSTINUS per illa verba non intendit asserere quod hoc sit nullo modo possibile, sed quod non est possibile per humanam industriam. Et in hoc sensu intendit dixisse Dominum: «Non est vestrum» et cetera (Ac I, 7). Quod autem sic intelligat AUGUSTINUS innuit consequenter expresse, cum dicit non esse necessarium recitare opiniones eorum, qui de hac materia sunt loquuti, quia, ut dicit, «coniecturis humanis utuntur et non profertur ab eis aliquid certum de Scripture canonice auctoritate».

Cum igitur assertio suprascripta solum innitatur Scripture sacre auctoritatibus catholico sensu expositis, constat eam concordare sententiae AUGUSTINI et non contrariari, ut asserunt supradicti obicientes. Et tali modo prenoscere posse consummationis annum [f. 69d] non est ab homine sed a Deo sacris eloquiis revelante. Unde secundum AUGUSTINUM ibidem, cum Dominus dixit: «Non est vestrum» et cetera (Ac I, 7), idem est ac si diceret: «Non potestis viribus humane cognitionis noscere tempora vel momenta, que reservantur notificanda potestate divina», intendens per hoc redarguere vel reprimere humane curiositatis presumptionem, quam pretendebant interrogando. Et iuxta hunc sensum dicebatur superius quod, cum sacri doctores asserunt non esse possibile quod tempora consummationis seculi prenoscantur ab homine, non intendunt dicere absolute quod nullo modo possint prenosci, sed tantum quod non per humanam industriam.

Et ideo consequenter etiam fuit dictum quod, qui sacros expositores asserit aliud sentire quam istud, vel sacra non intelligit seu novit eloquia vel defectum patitur rationis vel loquitur spiritu mentis inordinate, quia nunquam fuit de intentione sacrorum expositorum asserere quod tempora consummationis seculi nequeant prenosci per revelationem divinam, ut patet per expositionem AUGUSTINI pretactam. [f. 70a] Unde, quia humana coniectura

1065 super hiis de levi precipitat in errorem, ideo beatus AUGUSTINUS, *Ad Hesychium* inquit quod, optanti adventum Christi non expedit ut eius adventui certum prefigat terminum et maxime brevem, quoniam in termino per humanam industriam imposito posset deficere et consequenter per infidelitatem errare.

1070 Ad aliud vero, quod in premissa obiectione asseritur, est dicendum, scilicet quod AUGUSTINUS et ceteri sacri doctores concorditer asserunt quod non expedit universaliter prescire diem et horam consummationis seculi vel particulariter diem et horam mortis, sed id non negant de anno consummationis seculi neque etiam negant ipsum fore revelatum aut revelandum populo fide-
1075 li priusquam eveniat, sicut patet per *Glossam* super illud *Matthaei* vel *Marci*: «De die autem illa» et cetera, ubi solummodo dicitur non expedire quod dies iudicii prenoscatur, nec ulla fit mentio de anno vel mense. Tamen, si quis obiciat quod AUGUSTINUS in *Epistola ad Hesychium de die iudicii* asserit quod nec [f. 70b] de mense nec de anno aut hebdomada vel decada vel quovis alio
1080 numero annorum consummationis seculi potest haberi certitudo, dicendum quod verum est per coniecturas humanas, ut dictum est, dato etiam quod ille coniecture procederent per considerationem signorum precedentium diem iudicii, que in sacro Canone sunt expressa.

Et talem habet intellectum ibidem AUGUSTINUS, ut patet per verba eius.
1085 Prius enim obiciendo contra se dicit quod, cum Scriptura non faciat mentionem expressam nisi de die et hora iudicii, ubi dicit: «De die autem illa et hora nemo scit», videtur sonare quod, etsi homo non possit prescire diem et horam aut mensem vel annum, potest saltem scire hebdomadam vel decadam vel centenarium aut quemvis maiorem vel minorem numerum, infra quem
1090 erit dies iudicii. Illi ergo qui sic posset obviare AUGUSTINO dicenti quod non potest haberi per hominem certitudo de mense vel anno aut hebdomada vel decada vel centenario aut quovis alio numero consummationis seculi, respondet [f. 70c] sub talibus verbis: «Si autem hoc te non presumis comprehendisse, hoc sentis, quod ego». Quibus verbis expresse innuit AUGUSTINUS quod qui-
1095 cumque non presumit se comprehendisse hebdomadam vel decadam vel centenarium consummationis seculi, hoc est, non confidit se novisse vel noscere istud viribus proprie facultatis (quia id presumimus vel presumere dicimur quod propriis viribus confidimus adipisci), idem sentit cum eo.

Patet igitur per verba ipsius quod in assertionem predictam hoc tantum sentit, scilicet quod viribus humane facultatis nemo potest comprehendere vel
1100 prescire numerum aliquem annorum, infra quem seculum finiatur. Sed hic asseritur quod annus consummationis seculi posset per revelationem factam *Danieli* prenosci, dum tamen haberetur notitia de initio temporis, cuius numerum exprimit. Et habere certitudinem de numero annorum consumma-
1105 tionis seculi per hunc modum non est habere eam per hominem vel eius coniecturam, sed per revela-[f. 70d]-tionem divinam. Nec AUGUSTINUS negat quin isto modo possit haberi, ut patet per supradicta, et maxime cum ipse asserat,

ut infra patebit, quod in sexto millenario debeat omnino cessare opus creationis. Ex quibus patet quod sacri expositores non negant esse revelatum vel revelandum numerum annorum consummationis seculi, multo minus negant esse revelatum vel revelandum tempus persecutionis Antichristi, cum videant sanctum *Danielem* aperto numero loqui de ipsius adventu sub nomine abominationis, sub quo nomine Sanctus sanctorum, loquens de ipso, remittit ad *Danielem* non pro qualitate vel quantitate persecutionis, cum Ipse qualitatem exprimat, cum dicit: «Qualis non fuit», et eius intentionem, cum dicit: «Erit tam magna», sed indubitanter pro tempore. 1110

Nec aliquis sane mentis audebit asserere vel quod Christus ad *Danielem* frustra remittat, maxime cum expresse dixerit, ut *Marcus* scribit: «Ecce dixi vobis omnia» (Mc XIII, 23; cf. Mt XXIV, 25). Sub quibus ab eo predictis fecit expressam mentionem de perse-[f. 71a]-cutione, quam faciet Antichristus, innuens manifeste quod expedit ut a fidelibus preconsideretur vel quod *Danieli* numerus designans tempus persecutionis predictae frustra fuerit revelatus, cum nihil sit otiosum in Dei operibus. Unde, cum omnis Scriptura divinitus inspirata communicetur humano generi maxime propter electorum instructionem, credibile est Deum velle quod intellectus predicti numeri habeatur aliquando a fidelibus ad eorum directionem. Nec aliqua nova expositio dictorum *Danielis*, dummodo sit catholica, debet a fidelibus execrari, cum ipsa Scriptura per *Danielem* expresse dicat «quod clausi sunt signatique sermones, pertransibunt plurimi et multiplex erit scientia» (Dan XII, 9.4). 1120

Quibus verbis palam testatur Spiritus Sanctus quod revelata *Danieli* erant multipliciter exponenda nec tamen omnes intelligerent sed docti tantum a Spiritu Sancto. Unde, posito quod in numero expresso per *Danielem* esset ambiguitas, cum tamen secundum sanam rationem ad numerum non sit referenda, ubi eius initium et medium et [f. 71b] terminus expresse determinatur, ut patuit supra, nihilominus qui expositionem suprapositam eloquiorum *Danielis* profanat et execratur, ideo quia non consonat expositionibus antiquorum Patrum, necessario supponit quod aliter non possint verificari quam exposuerint nostri Patres. Quod est non solum falsum, sed etiam erroneum. 1130

Falsum quidem quia, ut supra iam fuit ostensum, aliqua de antiquis expositionibus catholicorum inventa est defecisse. Erroneum vero, quia manifeste contradicit Spiritui Sancto, qui predixit futurum esse quod multipliciter exponerentur neque determinavit numerum illius multipliciter future. Cum ergo expositio suprascripta sit catholica et possibilis veritatis, non est profananda, sed acceptari debet a fidelibus et servari, sicut ille, que defecerunt, non solum ad experiendum in futuro effectum eius, sed insuper ad veritatem elucidandam prophetice Scripture prenentiantis multipliciter expositionis ipsius. Unde cum nemo sit certus an Deus or-[f. 71c]-dinaverit suprascripta eloquia *Danielis* verificari sub alia expositione quam supra scribatur, constat quod qui profanat illam directe contrariatur catholice veritati, que in sacris eloquiis traditur ecclesie militanti. 1140

Tertio quoque derogat execratio talis monitioni divine doctrine. Nam, cum Dominus inquit per *Ioannem*: «Scrutamini Scripturas» (Jn v, 39) et predi-
 ta expositio, cum sit catholica, pertineat ad scrutinium divine Scripture, nam
 1155 fidelibus aperit viam vel ianuam ingrediendi catholice ad intellectum multi-
 plicem sacrorum eloquiorum, constat quod, qui eam interdicat fidelibus et
 abducit a studio catholicorum, directe contrariatur divine monitioni et Sanc-
 to Spiritui se opponit.

Quod autem expediat ut pastores gregis et custodes civitatis et precones
 1160 exercitus Dei clament in auribus omnium catholicorum et maxime divitum
 et potentium: «Vigilate ut caute ambuletis, quoniam forte iam nimis appropin-
 quat ultima persecutio lu-[f. 71d]-pi rapacis et consummatio seculi pre-
 sentis» non est difficile videre, cum in omni provincia multo plus vigeat ter-
 renorum amplexus quam appetitus celestium et corda secularium potestatum
 1165 videantur intantum coagulari et indurari, quod sponsam Christi multiplici-
 ter affligere non verentur, immo, quod est deterius, gloriantur se parvipende-
 re auctoritatem illius. Nunquid igitur expedit universali ecclesie quod con-
 temptores ipsius et huius seculi amatores catholicis iaculis terreantur ut sic
 compuncti viam eterne salutis non deserant sed requirant?

Sed inquit unus predictorum theologorum quod, licet hoc expediret, non
 1170 tamen est asserendum quod presentis duratio seculi iam decurrat sub ultimis
 duobus centenariis durationis eiusdem, ut superius est assertum. Nam, ut ait,
 temerarie diceretur, pro tanto quia nullius sanctorum posset assertionem fulciri.

Cui respondebitur quod, si noluerit credere quod prophetia sancti [f. 72a]
 1175 *Danielis* de regno abominationis vel Antichristi debeat verificari sub sensu
 expositionis dicte superius nec voluerit credere quod *Sybilla Erithea*, cuius
 carmina solemniter approbat AUGUSTINUS, XVIII *De civitate Dei*, prenuntiat
 dictam abominationem venturam et regnaturam infra decimum quartum cen-
 tenarium a Christi nativitate, caveat sibi, ne Doctor eternus in die iudicii ar-
 1180 guat ipsum, dicens: «Tu es magister in Israel», ceteros magistrans et tamen ig-
 noras AUGUSTINI assertionem, qui XX *De civitate Dei* asserit atque probat
 documentis catholicis quod omne opus creationis complebitur seu finietur
 in sexto millenario durationis mundi, accipiens pro fundamento sue assertio-
 nis illud testimonium Scripture, *Secunda Petri*, tertio: «Unus dies apud Do-
 minum sicut mille anni» (2 Petr III, 8), quod dictum, cum sit a Spiritu Sanc-
 1185 to, necesse est esse verum?

Sed constat quod unus dies non est sicut mille anni extensione temporis,
 quoniam tempus unius diei non adequatur tempori [f. 72b] mille annorum,
 sed est sicut mille anni proprietate significationis. Secundum quem sensum
 ibidem AUGUSTINUS accipit istud verbum, intendens quod primevam crea-
 1190 tionem, quam Deus in momento poterat complere, distinxit ideo per sex dies,
 ut per hoc significaretur quod ea, que Deus creare et facere disposuerat, per
 totam durationem seculi presentis in sex annorum millenariis adimpleret, ut
 in *Tractatu de prophetis dormientibus* plenarie declaratur. Septima vero dies

primeve creationis, in qua Deus omnino quievit a rerum creatione quantum ad genus et speciem, significat septimum millenarium, in quo Deus omnino quiescet a creatione vel productione rerum secundum numerum. Et sic erit in eo sabbatum eterne quietis vel interminabilis cessationis a rerum productione. 1195

Sic igitur patet quod unus dies hebdomade apud Deum est sicut mille anni proprietate significationis predictae. Quo fundamento accepto, AUGUSTINUS introducit illud *Apocalypsis* XX: «Tenuit vel ap-[f. 72c]-prehendit draconem illum, serpentem antiquum, qui cognominatus est diabolus et satanas et alligavit illum mille annis» (Apoc XX, 2). Deinde vero, exponens quid per illos mille annos possit intelligi, duas expositiones proponit, in quarum prima asserit tria. 1200 1205

Quorum unum est quod illud dictum *Apocalypsis* pertinet ad sextum millenarium annorum mundi, tanquam sexte diei. Aliud est quod post sextum millenarium sequetur sabbatum, quod non habebit vesperam. Tertium vero quod asserit est quod suo tempore posteriora spatia sexti millenariiolvebantur. Cum igitur AUGUSTINUS asserat quod in sexto millenario durationis mundi cursus presentis seculi finietur et quod suo temporeolvebantur posteriora spatia millenarii sexti, verisimile est quod suo tempore fluxisset ad minus decima pars millenarii sexti, scilicet unum centenarium. Si enim per spatia millenarii partes eius intelligat, opinabile et credibile est quod illas [f. 72d] partes millenarii vocaverit absolute spatia eius, ex quibus consurgit et integratur secundum communem computandi acceptionem, hoc est centenaria. 1210 1215

Nam secundum communem computandi acceptionem millenarius numerus est qui ex centenariis decem consurgit. Ponamus igitur ad maiorem evidentiam propositi quod, cum AUGUSTINUS dixit vel scripsit quod posteriora spatia sexti millenariiolvebantur, fluxisset primum centenarium eius et inciperet secundum, ita quod adhuc essent tunc futura novem centenaria, et colligantur vel considerentur anni, qui fluxerunt a tempore Augustini citra; pro certo invenietur, secundum hoc fundamentum, quod presentis seculi cursus decurrit sub ultimis duobus centenariis millenarii sexti. Nam si verum est quod legitur in vita eius, scilicet eum vixisse tempore, quo gens Wandalorum Africam devastabat, quod ibidem dicitur fuisse quadringentesimo [f. 73a] quadragesimo anno incarnationis dominice, tunc etiam posito, quod per quadraginta annos ante scripsisset librum *De civitate Dei*, ubi predicta assertio continetur, adhuc nihilominus computatis annis, qui fluxerunt ab illo tempore citra, inveniretur hoc tempus decurrere sub ultimo centenatio millenarii supradicti. Cognoscant igitur prefati theologi quod supra scripta assertio, qua dicitur quod cursus huius seculi iam pervenit ad ultima centenaria, per assertionem AUGUSTINI, cui maxime innituntur, confirmatur expresse. 1220 1225 1230

Quapropter aut convenit eos acceptare vel saltem tolerare predictam aut pari ratione condemnare ac profanare AUGUSTINI assertionem. Aliter qui habitat in celis irrideret eos et Dominus procul dubio subsannaret, cum illa non 1235

1240 sit minus catholica quam assertio AUGUSTINI. Nam sicut assertio AUGUSTINI fundatur supra ministerium sex dierum creationis primeve, sic et ista supra numerum [f. 73b] expressum per *Danielem* de abominationis adventu. Ex quibus patet quod non obstante obiectione ipsorum expedit quod assertio supra scripta voce preconum ecclesie per universas catholicorum provincias divulgatur. Et probabiliter credo quod omnes impediens offendent ecclesiam triumphantem. Nam si IOANNES, loquens de secundo adventu Christi, primo *Apocalypsis* iussu Spiritus Sancti clamabat temporibus nascentis ecclesie: «Tempus prope est: ecce venit cum nubibus et videbit eum omnis oculus et qui eum pupugerunt» (Apoc I, 7) et cetera, quanto verius nunc, predictis consideratis, precones ecclesie poterunt id clamare? Protegat illos Deus a demonio muto et surdo, qui populum fidelem nituntur hebetare et a considerationibus veritatis abducere, ut preventus laqueis involvatur.

1250 Sed rursus obiciendo dicunt quod suprascripte assertiones non sunt divulgande, cum inter eas contineatur quod frustra nituntur fideles adqui-[f. 73c]-rere et tenere possessionem reprobe Hierusalem citra tempus plenitudinis gentium, quoniam talis assertio derogat universali ecclesie, que populum fidelem sepius invitat et sacris documentis hortatur ad invadendum cum armis predictam terram. Nam ut dicunt, si possessionem illius terre nequirent fideles 1255 acquirere et tenere, iam ecclesia non solum in predicatione vel exhortatione sua falleretur, sed etiam falleret, quod esset erroneum sentire de ipsa. Quibus pro constanti est concedendum quod universalis ecclesia, cum regatur sapientia eterni Gubernatoris, nec falli potest nec fallere, sicut est in proposito.

1260 Nam ipsa principaliter suadet populo fideli ut accingatur adversus infideles, possessores terre illius, ad vindicandum contumeliam Salvatoris exterminando populum nefandissimum, qui suis sceleribus non veretur polluere terram, quam Dominus proprio sanguine con-[f. 73d]-secravit. Et quotienscumque sancta mater ecclesia fideles inflammat ad istum zelum non fallit nec fallitur, quoniam filios suos per viam brevissimam ducit ad obtinendam possessionem celestis Hierusalem, quod est proprie proprium officii sui. Qui vero dicunt quod ipsa hortatur fideles accingi principaliter ad possidendum terrenam Hierusalem detrahunt ei nimis, quia non tantum asserunt eam ignorare verbum Magistri et Sponsi sui, dicentis in *Luca*: «Hierusalem calcabitur a gentibus donec impleantur tempora nationum» (Lc XXI, 24), sed etiam ignorare 1270 quid ad eam proprie pertineat ex ordinatione illius.

Tamen ubi ad tenendam possessionem reprobe Hierusalem intenderet hortari fideles ecclesia, non imprudenter est introducta assertio suprascripta. Non enim dicitur tantum ibi quod frustra nituntur fideles acquirere et tenere pacifice possessionem illius Hierusalem, sed duo adduntur, [f. 74a] quorum unum est «citra tempus plenitudinis gentium», aliud est quod illud tempus, in quo plenitudo gentium ingredietur ecclesiam, est tempus centenarii quarti decimi a Christi nativitate. Quod centenarium incoabit quando finietur computatio presentis anni, quo ecclesia numerat annos Domini mille trecentos. Quod

idcirco fuit appositum, quoniam *Erithea* prenuntiat evidenter quod infra se- 1280
quens centenarium dissipabitur secta Mahometi non solum in membris, sed
in suo capite. Prenuntiat etiam quod in eo unus erit pastor et unum ovile
in orbe toto.

Cum igitur iam nobis emergat tempus plenitudinis gentium, in quo, se- 1285
cundum testimonium Christi predictum, tenebit secure populus fidelis pos-
sessionem terrene Hierusalem, patet quod ad efficaciam exhortationis fide-
lium proderit divulgare suprascriptam assertionem, scilicet quod, licet usque
nunc, secundum predefinitionem Christi, frustra conarentur fideles acquirere
et tenere possessionem [f. 74b] illius, nunc tamen, quoniam tempus ab eo pre- 1290
finitum iam instat, confidenter accingi possunt non solum ad acquirendam
illius possessionem, ut pluries adquisiverunt antiquitus, sed insuper ad secure
amodo vel pacifice retinendam.

Ex quibus patet quod, si suprascriptæ assertiones accipiantur cum dulcedi- 1295
ne caritatis et iuste, scilicet prout sonant in serie Scripture iacentes, invenien-
tur habere suavitatem. Sed si dente livoris extirpentur de situ suo, non retor-
quendo ad antecedentia vel succedentia, procul dubio non tantum plures huius
opusculi assertiones invenientur male sonare, sed multarum excellentium Scrip-
turarum.

Si tamen, ut fertur, predicti theologi propterea indignantur isti opusculo, 1300
quoniam non est scriptum vel compilatum ab homine auctoritatis notabilis,
debent recolere quod sapiens monet attendere quid dicitur, non quis profert,
ne similes videantur illi, qui potius incaustum scripture quam [f. 74c] vim
et significationem eius considerat. Et iterum, quod «spiritus potest spirare ubi-
cumque voluerit» (cf. Io III, 8) et quod ille qui, cum vult, etiam muta facit
animalia, vera et utilia loqui, ut asinam Balaam (cf. Num XXII, 28), potest 1305
parvulos de veritate instruere, ut proferant ipsam ad laudem eius. Nec Deus
noviter incipit ex ore infantium et lactentium producere sui laudem (cf. Ps
VIII, 3; Mt XXI, 16) in destructionem inimicorum suorum. Unde si ad dete-
gendum fidelibus astutiam demonis possunt supra scripta prodesse, credi po-
test quod sint a Deo, maxime cum ipse illiteratis et idiotis interdum aperiat 1310
sensum, ut Scripturas intelligant, et claudat tumidis doctoribus vel magistris,
de quibus Scriptura testatur (cf. Sap II, 21) quod execavit eos malitia eorum
et nescierunt sacramenta Dei, quoniam, in quibus inflans scientia domina-
tur, caritas edificans exultat. Et idcirco Spiritus Sanctus discipline effugit fic-
tos et aufert se a cogitationibus deviis eorundem (cf. Sap I, 5) et incerta et 1315
occul-[f. 74d]-ta sapientie Dei non manifestat eis (cf. Ps L, 8).

Quia tamen multi asserunt adversus opusculum stomachari pro tanto quo- 1320
niam dedit pluribus occasionem existimandi quod predicti magistri fuerint
somniauti aut negligentes circa scrutinium sacrorum eloquiorum, conside-
rare debent quod, cum veritas catholice doctrine non sit propter scandalum
extinguenda, nullatenus convenit propter dicta vulgariter et ignoranter loquen-
tium sepelire opusculum catholice veritatis, cum Doctor eternus informet eos

de virtuoso remedio, clamans ut beneficientes obmutescere faciant imprudentium hominum ignorantiam (1 Petr II, 15) et vicarius eius eleganter subscribat quod nullo modo curent quid os loquentium iniqua loquatur, dum tamen non devient a tramite veritatis, a quo nec verbo nec opere nec animo debet discedere vir perfectus et maxime qui positi sunt ut lucerne in domo Dei.

Nimumque discederent [f. 75a] prefati doctores ab eo, si odio detractio-
 nis predicte vellent obruere presens opus. Nam cum sapientie ac studiositatis
 1330 ipsorum veritas nota sit Deo semper, nihil humana existimatio demere potest eis in conspectu Altissimi. Unde si offenduntur quoniam in auribus hominum aliquid eis demit, animadvertant quod cum, teste Veritate, pullulet de radice superbie quod aliqui velint ab hominibus vocari magistri et primas salutationes (cf. Mt XXIII, 7) accipere inter multos, procul dubio magis ab ini-
 1335 quitate superbie derivatur appetere quod gigantes ab hominibus reputentur.

Unde si plus reputari vellent quam concederet veritas, nimis discederent a semita veritatis. Si tamen dixerint quod non propter damnum existimationis proprie conati fuerunt opus exterminare, sed ad proximos preservandos, ne ipsius occasione corruant in peccatum [f. 75b] inordinati iudicii versus eos,
 1340 animadvertant quam graviter ceciderunt in foveam, quam horrebant, et quomodo culpa detestabili longe lateque dispersa, ut non solum in domo regis ac civitate, sed in variis regni partibus creverit turpitudine, seminato exemplo pernicioso et scandalo pestifero suscitato ex eorum processu, cum audiantur in omni statu clamores admirativi dicentium:

«Unde potuit in magistris divinitatis et sedis Parisiensis tantum precipitium exoriri ut advenam, nec origine nec habitatione nec scolarum frequentatione nec delicti perpetratione Parisiensem, non infamem, et nuntium solemnem sereni principis ad serenissimum, procurarent clandestina et falsa denuntiatione prodictionaliter et dolose capi, retineri atque incarcerari, non solum
 1350 spreta regie maiestatis offensa, sed conturbatione plurium [f. 75c] celebrium personarum et murmure populi».

«Nulla, dicunt, religio, nulla iustitia, nulla honestatis species concedit ut quis adversus hominem non iniuriosum, proximis verum obsequiosum, non blasphemum Dei, non adversarium fidei, motu vel impetu rabido concitetur,
 1355 maxime propter scripturam catholicam non discussam publice disputationis examine neque limatam studiose determinationis scrutinio.»

«Qualiter, inquit, plenitudo discussionis et deliberationis maturitas in tantis viris exulaverunt? Cur petenti solemniter rationes in scriptis, quibus videbatur eis opusculum impugnandum, non concedebant, vel ut petentis conscientiam informarent ad revocandum, vel ut gladio rationis experirentur eundem evertere et convincere, si nequisset rationabiliter obiectionibus respondere.»

«Hoc enim, inquit, non erat ab eis ullatenus omit-[f. 75d]-tendum, ne nobis daretur suspicionis occasio contra eos, cum ceteris hominibus sanctitate vite et sublimitate scientie debeant eminere. Nam sanctitatis habentes pre-
 1365

rogativam scandalum non ponunt vel suscitant adversus filium matris sue, nec murmure latebroso mendacia seminant contra fratrem; nec sedent in insidiis cum divitibus in occultis, ut interficiant innocentem (cf. Ps IXB, 8). Qui vero prefulgent scientia non clam impugnant vel mordent alicuius dicta scolastica, sed gladio rationis expresse conscribentes iudicium arguunt et silere compellunt imperite loquentem. Qua igitur equitate sive iustitia causarum iudicem, ut episcopum et eius officialem, adibant propter dicta scolastica, quorum examini conflictus tantum scolasticus et coram iudice scolastico debebatur?» 1370

«Que religio poterat, inquiunt, suadere quod permutarent ordinem et terminos proprios agendorum? Qua honestate vel prudentia vel quo [f. 76a] zelo respuere poterant, cum offerret per solemnes personas se promptum arripere iter ad apostolicam sedem et opusculum illius examini ac iudicio presentare?» 1375

«Cur matri, dicunt, honorem dare ac reservare pretermittebant, ut ceteris, inquiunt, daretur exemplum efficax deferendi apostolice sedi? Qua conscientia poterant usurpare auctoritatem ipsius, cum ei soli pertineat scripturas tangentes universalem statum fidelium iudicare?» 1380

«Cur, inquiunt, postponebant apostolice sedis iudicium, si filii sunt eius legitimi? An quia seipsos tantummodo sapientes reputant in divinis et ipsam ignaram vel quod ei prepolleant ratione, cum tamen rationis acumen et vigor discretionis et omnis sapientie dogmata rutilent in sessore, preter probatam collateralium sapientiam et virtutem.» 1385

Quod si dixerint, ut eorum collega Tholosane [ecclesie] canonicus dixit, scilicet: «Tales trufas non esse summo pon-[f. 76b]-tifici presentandas», aut recognoscant quod reputare trufas Veteris ac Novi Testamenti auctoritates et eorum expositionem catholicam sapit magis amurcam hereticam pravitatis quam nitorem et manna veritatis catholice, vel scribant seria contra trufas et digna sedi apostolice presentari. 1390

«Quo spiritu postmodum, inquiunt concludentes, cum coram diocesano posuerunt in manibus eius cedula[m] revocationis opusculi mendosam et abusivam, ad cuius ordinationem requisitus non fuerat nec vocatus? Qua rabie poterant eum minis et terroribus compellere ad legendum eam, clamose precipientes ut adhiberet consensum in ea contentis, cum tamen nec data fuisset ei facultas deliberandi super tenore illius nec tacuisset in presentia solemnum personarum reclamando asserere quod contra conscientiam faceret?» 1395

«Qualiter, inquit-[f. 76c]-unt, talis processus ad edificationem proximorum poterit esse accommodus, cum videamus ex eo caput regni et inclita membra eius atque pluralitatem innumeram fidelium omnis status acri scandalo molestari?» 1400

Videant etiam errore novissimo, qui prioribus est multo deterior, ad quod precipitium duxerint multitudinem proximorum. Nam cum per diocesenum fecissent opusculum condemnari ut temeraria continens, et, habita postmodum libertate atque securitate, fuisset a processu condemnationis huiusmodi 1405

1410 appellatio interposita ad apostolicam sedem, nec erubuerunt nec veriti sunt in preiudicium apellationis et contemptum apostolice sedis processum illum in sermonibus publicare, trahentes episcopum in errorem et domum eius. Quantum autem ex hoc preservaverint proximos a ruina spirituali et a iudicio contra eos, audiant que dicuntur, ut id perpendant. [f. 76d]

1415 Et primitus audiant peritos in iure, tam regie domus quam extra, dicentes quod, cum nemo valeat exsequi iuste processum, a quo fuit legitime appellatum, de radice consurgit iniquitatis ut hii, contra quos appellatum est, prosequantur eundem. Exulat enim caritas, ubi abest iustitia. Inquiunt enim quod, cum nulla esset evidens utilitas publicare ipsum, nec aliqua necessitas id urgeret, liquet intelligentibus quod publicantes et ante et post immundo spiritu
1420 vexabantur, nisi forsitan, inquiunt, essent excerebrati.

Audiant quoque laicos tam superiores quam subditos dicere: «Postquam magistri divinitatis apostolice sedis auctoritatem contemnere non verentur, maxime datur nobis exemplum amodo contemnendi. Silvestre, inquiunt, illorum est magisterium, qui nec verentur nec reverentur apostolice sedis auctoritatem. Quamvis enim non fuisset appellatum legitime, saltem, dicunt, ad
1425 dandum nobis exemplum verendi et re-[f. 77a]-verendi matrem, debuissent compescere motus suos.»

Qui vero aliquantulum plus noverunt, aiunt: «Talius magisterium nimis est sterile, qui nec legunt nec predicant nec transferunt nec exponunt et baccalarios in theologia, dignissimos magisterio tam sanctitate religionis quam eminenti scientia, impediunt et retardant. An oculus eorum, inquiunt, nequam est, quia Deus in aliis quam in ipsis sue manifestat exuberantiam bonitatis? Nonne hii, dicunt, de numero sunt illorum, quibus veritas ait: «Ve vobis, legisperitis, qui tulistis vel accepistis clavem scientie» (Lc XI, 52) et cetera, quia,
1435 cum ipsi non ingrediantur ad intellectum sacrorum eloquiorum, alios ingredi prohibent, ne quisquam eis videatur superlucere.»

Qui vero sapiunt altiora dicunt: «Utinam eorum magisterium sterile foret solum et non pestiferum!» Nam cum, teste *Isaia*, omnis fructus ecclesiastice doctrine sit iste, scilicet ut auferatur peccatum (cf. Is XXVII, 9), constat quod
1440 illorum magisterium venenosum existit, qui [f. 77b] seminant peccatum in populo.

Quantum vero peccatum et quam pestiferum seminant illi, qui dant exemplum parvipendendi apostolicam sedem, leviter potest animadverti. Nam, si auctoritas apostolice sedis illibata et intemerata non manserit in cetu fidelium,
1445 procul dubio totus ordo ecclesiastice hierarchie in nihilum resolvetur. Quis enim fidelium ignorat, cum Chaldei et barbari non ignorent, Romanum pontificem esse Christum in terris, non solum particularis presidentie titulo vel figura, sed insuper universali auctoritate plenarie potestatis, cum ipse solus inter pontifices datus sit in lucem gentium et in fedus populi (cf. Is XLII, 6),
1450 ut salus existat cunctis usque ad fines terre (cf. Is XLIX, 6)?

Quomodo igitur sine maxima ruina catholicorum poterunt illius auctori-

tatem contemnere, qui ad custodiam vinee Domini sunt electi? Nunquid ex hoc argui poterit quod persecutio Antichristi iam nimis accelerat, cum ipse sit specialiter totum iniquitatis sue cuneum [f. 77c] armaturus adversus apostolicam sedem, tanquam adversus sedem principalem et propriam Iesu Christi et adversus pontificem summum, tanquam Deum deorum in ecclesia militanti, sit locuturus magnifica? Nonne tales contemptores apostolice sedis ad litteram precursores sunt Antichristi? Quid sedes apostolica de talibus poterit dicere, nisi quod Sessor eius predixerat de ingratis: «Filius enutrivi et exaltavi, ipsi autem spreverunt me?» (Is 1, 2). «Uva eorum uva fellis et botrus amarissimus; vinum eorum fel draconum et venenum aspidum insanabile» (Deut XXXII, 32-33).

Dolendum est valde quod non a paucis et parvis hec et similia proferuntur. Cognoscant igitur quod per suum processum aperuerunt proximis foveam ad ruinam et non obstruxerunt et studeant abominabile scandalum legitimis operibus emendare.

Nec grave sit eis quod finem et complementum presentis opusculi volo esse gloriam Iesu Christi et veritatem apostolice sedis in Eo man[is]suram per secula seculorum. Amen.

* * *

147 Quicumque legerit istud opus tria diligenter attendat. Primo, utrum assertiones de ultimis temporibus seculi, que proponuntur in eo, sint possibilis veritatis. Secundo, utrum probentur catholice. Tertio, utrum sint efficaces ad inducendum corda mortalium ad contemptum terrenorum et appetitum celestium. Quod est intentum principale et proprium sponse Christi.

Et si predicta tria taliter invenerit se habere, non dubitet opus fore compositum nutu Dei. Animadvertat etiam quod in summa novem sunt principales assertiones presentis opusculi.

Prima est quod incumbit speculatoribus ecclesie, Dei precepto, scrutari Scripturam sacram et exponere populo fidei revelationes Dei contentas in ea de ultimis temporibus seculi, cum ipsa sit data fidelibus in stellam directivam tendentium ad Christum et in columnam dirigentem indesinenter transeuntes per desertum huius vite ad terram promissionis, [f. 78a] hoc est ad patriam. In columnam, inquam, nubis per diem, quantum ad existentes in statu gratie; et ignis per noctem, quantum ad existentes in statu culpe, ut illos obumbret et protegat ab ardore mundi et istos illuminet et inflammet in Dei amorem.

Secunda est quod expedit catholice multitudini precogitare atque prenoscere ultima tempora seculi et specialiter tempus persecutionis Antichristi, ut premunita scilicet armis christiane religionis, cautius vitet deceptionis periculum et levius toleret persecutionis flagellum. Et insuper, ut evitet irrisiois opprobrium. Nam ridiculum esset ecclesiam evangelizare cotidie finem et con-

summationem seculi et non attendere appropinquationem ipsius; immo detestatio vel negligentia considerandi appropinquationem consummationis tacite contradiceret evangelice assertioni de ipsa.

1495 Tertia, quod impossibile est prenoscere [f. 78b] tempora illa coniecturis humanis, sive procedant per naturales rationes sive per astronomicas speculationes sive per quascumque alias philosophorum considerationes aut magorum vel divinorum figmenta, teste Domino, qui apostolis de hoc eum interrogantibus ex curiositate humana respondit: «Non est vestrum nosse tempora
1500 vel momenta, que Pater posuit in sua potestate» (Act I, 7), quasi diceret, ut AUGUSTINUS eleganter exponit: «Hoc, de quo sollicitamini, per vos ipsos non potestis cognoscere viribus proprie facultatis, quoniam Pater sibi retinuit notificationem temporum ultimorum et ideo solum habent prenosci per revelationem divinam.»

1505 Quarta, quod Deus illa tempora revelavit ecclesie per *Danielem* et specialiter tempus persecutionis Antichristi, sub talibus verbis: «A tempore, cum ablatum fuerit iuge sacrificium et posita fuerit abominatio in desolationem, dies mille ducenti nonaginta» (Dan XII, 11).

1510 Quinta, quod, cum nihil in sacra [f. 78c] Scriptura sit otiosum aut frustra, credibile est quod Deus velit ut per numerum, quo prenuntiatur tempus persecutionis Antichristi, prenoscatur ipsum Ecclesia, priusquam adsit; aliter, frustra fuisset prenuntiatum.

1515 Sexta, quod per illum numerum potest ecclesia prenoscere tempus illud, cognito tempore, a quo docet angelus inchoare computationem illius numeri, et cognito quid per «dies» intelligat.

Septima, quod illud tempus, a quo docetur computatio inchoari, est tempus, in quo populus Iudeorum totaliter perdidit terram promissionis et quod per «dies» dat intelligere annos, que duo per textum patent.

1520 Octava, quod per «annos», intelligendo annos lunares sive solares, includitur tempus persecutionis Antichristi infra decimum quartum centenarium annorum a Christi nativitate, circiter septuagesimum octavum annum illius centenarii.

Nona, quod huic intellectui vel expositioni concordat prophetia *Erithee Babylonice* de adventu Antichristi et assertio AUGUSTINI, XX *De civitate Dei*.

1525 Explicit tractatus de tempore adventus Antichristi. Benedictus Deus.